

L 88-4
L 197

L 3434

Agronoms V. SKULTE.

Ievads tautsaimniecībā.

Lauksaimniecības pārvaldes izdevums.

Lauksaimniecības pārvaldes agrākie izdevumi.

1. Agr. P. Starcs. Agronomiskās palīdzības sistēmas un organizācijas principi. (93 lp.) 1 Ls — s.
2. Agr. P. Galeniēks. Zemes dzīve. Ievads zemes bioloģijā. (55 lp.) — „ 70 „
3. Lauksaimniecības departamenta gada grāmata. I. gads. Ar 218 ilustrācijām (545 lp.) 5 „ — „
4. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. I. burtnīca. Ar 30 zīm. tekstā. (76 lp.) — „ 70 „
5. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs II. burtnīca. (81 lp.) — „ 40 „
6. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. III. burtnīca. Ar 30 zīm. tekstā (95 lp.) — „ 60 „
7. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. IV. burtnīca. (64 lp.) — „ 40 „
8. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. V. burtnīca. Ar 8 zīm. tekstā (65 lp.) — „ 40 „
9. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. VI. burtnīca. Ar 13 zīm. tekstā (75 lp.) — „ 50 „
10. Kā dzīvo un strādā lauksaimnieki ārzemēs. VII. burtnīca. Ar 16 zīm. tekstā (73 lp.) — „ 50 „
11. Pārskats par Lauksaimniecības departamenta darbību 1923./24. budžeta gadā (108 lp.) — „ 60 „
12. V. Miežis. Latvijas jūras zvejniecība 1924. gadā. Ar 4 tabelēm un karti (134 lp.) 3 „ — „
13. Inž.-agr. J. Apsīts. Aizrād. jaunsaimniekiem (32 lp.) — „ 10 „
14. Agr. J. Ambainis. Lauksaimniec. organizācijas mācība (88 lp.) — „ 60 „
15. Agr. E. Bauers. Mākslīgie mēsli. (48 lp.) — „ 20 „
16. Agr. A. Staune. Lauku nezāles u. viņu apkaņošana. (108 lp.) Ar 13 krāsotām tabelēm un 30 zīmējumiem tekstā. 1 „ 50 „
17. Prof. J. Bergs. Laukkopība. I. daļa. 2 „ 20 „
18. „ „ „ II. daļa. 2 „ 80 „
19. „ „ „ I. un II. daļa. Iesīta 7 „ — „
20. J. Vītiņš. Kaļķa trūkums Latvijas zemēs, viņa liels, pazīmes u. novēršana. Ar 18 zīm. tekstā (88 lp.) 1 „ 40 „
21. Prof. A. Bušmanis. Zaļu purvu kultivēšana. Ar 18 ilustr. tekstā (36 lp.) — „ 30 „
22. Agr. P. Kreišmanis. Zemes šķirošana (48 lp.) — „ 70 „
23. Agr. A. Staune. Dažādi papuves veidi un viņu nozīme mūsu apstākļos. (108 lp.) 1 „ 40 „
24. Agr. Od. Turkopuls. Teirumu īdālešana (63 lp.) — „ 10 „
25. Agr. J. Lūke. Selekcija. (35 lp.) — „ 40 „
26. Agr. A. Elksne. Sēklas sagatavošana un sējas veidi. Ar 10 zīm. tekstā. (28 lp.) — „ 25 „
27. Agr. J. Lūke. Sēklkopības izredzes un uzdevumi — „ 20 „
28. Agr. A. Smeckois. Lucerna. Ar 8 zīm. tekstā. (26 lp.) — „ 35 „

88-4

197

L
33

Agronoms V. SKULTĒ.

Ievads tautsaimniecībā.

RĪGĀ, 1926. g.

Lauksaimniecības pārvaldes izdevums.

Krājumā pie „LETAS“ Rīgā.

L-1

~~_____~~
Viļa Lāča Latv. PSR
VALSTO BIBLIOTĒKA

77- 14.477

0304092939

Spēstuve K./S. „Nacionālā Kultūra”
Liepājā, Helenes ielā № 1.

I. Vispārējā daļa.

Ievads.

Katram cilvēkam ikdienas jāapmierina vajadzības pēc dažādiem ārējas pasaules priekšmetiem — ēdiena, apģērba, apava, siltuma. Ja šos priekšmetus cilvēks laikā neatrod, tad iestājas pa priekšu ciešanas, bet vēlāku nāve. Lai iegūtu sev derīgās un vajadzīgās mantas, cilvēks strādā — pielieto savus fiziskos un garīgos spēkus. Tagadnes kulturas cilvēkiem ir bezgalīgs daudzums dažādu vajadzību; mūsu iegribām nav gala; mēs vienmēr varam vēl kaut ko vēlēt. Bet mūsu spēki ir aprobežoti un, visas vajadzības apmierināt nevarēdami, vispirms apmierinām pašas nepieciešamākās. Visas cilvēku vajadzības iedala divās grupās: 1) nepieciešamās miesīgās, materialās vajadzības, kuŗu neapmierināšanas gadījumā iestājas nāve un 2) garīgās, kulturelās vajadzības, kuŗas spirdzina garu — reliģijas vajadzības, izglītības, grāmatu un aviŗu nepieciešamība.

Lai apmierinātu miesīgās vajadzības, tad vispirms jāatrod apkārtējā dabā kāda mums derīga manta un dabūtā manta jāpielāgo vajadzības apmierināšanai (jāmaļ graudi, vai jācep maize). Tādu cilvēka darbību, kuŗas nolūks ir apmierināt miesīgās vajadzības ar taustāmu mantu palīdzību sauc par saimniecisku darbību.

No pat radīšanas līdz mūsu dienām cilvēki centuŗies iegūt mantas ar vismazāko darba patēriņu — apmierināt savas vajadzības ar mazāk pūlēm. Šo vadoŗo motīvu zinātnē apzīmē par saimniecisko principu un tā ir saimnieciskās darbības raksturīgākā pazīme. Cilvēki parasti saimniecisko darbu uzskata par nepatīkamu slogu un visiem ir viena vēlēšanās — nest ņo slogu ar mazāk upuriem — „viegli maizi pelnīt“, tas ir: sekot saimnieciskam principam.

Saimnieciskā darbība mums noteikti jāatšķir no mākslas, sporta un citas nesaimnieciskas darbības. Saimnieciskā darbā

cilvēka mērķis ir darba augļi — tās iegūstāmās taustāmās mantas, ar kuņām var apmierināt miesīgas vajadzības. Māksliniekam un sportistam nav no svara darba augļi, bet viņu mērķis ir pats darbs. Piemēram, mašīnrakstītāja raksta, lai nopelnītu sev maizi; dzejnieks raksta dzejoļus ne naudas pēc, bet pamudināts no dvēseles pārdzīvojumiem. Mednieks-rūpnieks medī, lai iegūtu sev pārtiku; mednieks-sportists medī nevis tāpēc, ka tam nav ko ēst, bet medību prieka dēļ. Pirmajos piemēros cilvēks cenšas pēc darba augļiem, otrā gadījumā sajūsminās no paša darba. Pirmais ir saimnieciskais, otrs — mākslas, sportista darbs. Par saimniecisku tādēļ sauksim tādu darbību, kuņā cilvēka mērķis ir nevis pati darbība, bet materialie darbības augļi, ar ko apmierināt miesīgās vajadzības.

Viena cilvēka rīcībā esošas ietaises, mantas un ierīces, kas kalpo viņa saimnieciskai darbībai, sauc par privāto saimniecību. Sirmā senatnē cilvēki visus savu vajadzību apmierināšanai nepieciešamos priekšmetus ieguva paši savās saimniecībās. Tagad, turpretīm, cilvēki darbu sadalījuši savā starpā un savu vajadzību apmierināšanā tapuši viens no otra atkarīgi: zemkopis atkarīgs no kalēja, kas tam kuļ arklus un kalējs atkarīgs no zemkopja, jo tas ražo maizi. Saimnieciskai dzīvei attīstoties, darba sadalīšana arvien pieņemas. Saimniecības spiestas mantas mainīt savā starpā, un līdz ar to aug arī vienas saimniecības atkarība no otras. Vienas tautas locekļi cieši saistās viens ar otru saimnieciskā darbībā un strādā kā viena liela kopēja saime pie savu vajadzību apmierināšanas. Šādu tautas saimniecisku sadarbību sauc par tautas saimniecību.

Kamēr cilvēki dzīvoja noslēgtās ģimenes saimniecībās, nebij vēl tautas saimniecības. Attīstoties darba dalīšanai, cilvēki stājās viens ar otru maiņas sakaros. Sāk arvien mazāk patērēt savā saimniecībā iegūtas mantas, bet vairāk pārtiek no citu ražotām mantām. Līdz ar to cilvēks arvien vairāk top atkarīgs no citiem un mūsu dienās šī atkarība jau pārsniedz valsts robežas. Tagad tautas saimniecība sasniegusi savu augstāko pakāpi — cilvēki darbojas vispasaules mērogā.

Ikdienišķi piemēri rāda, kā cilvēki, dzīvodami dažādās pasaules malās, tomēr saimnieciskā dzīvē viens no otra atkarīgi. Piemēram, kad Argentinas lopkopji saražo daudz sviesta, pasaules tirgū sviestam cenas krit un mūsu lopkopjiem „grūti laiki“.

Zinību, kas pēta tautas saimnieciskās dzīves parādības, sakarību, cēloņus un mērķus, sauc par tautsaimniecības mācību jeb politisko ekonomiju. Tautsaimniecība apskata tikai tās saimnieciskās parādības, kas iespaido materialo vajadzību apmierināšanu. Ar garīgas kulturas jautājumu pētīšanu nodarbojās citas zinātnes.

Tautsaimniecības mācība dalās divās galvenās daļās: 1. vispārējā un 2. praktiskajā.

Vispārējā daļa savukārt dalās divās daļās: 1. tautsaimniecības vēsturē, kas apskata saimniecības attīstību un tautsaimniecības zinībā valdošus uzskatus, 2. teoretiskā tautsaimniecībā, kas pēta saimnieciskās dzīves atkarību no cēloņiem, grupē saimnieciskās parādības un cenšas uzstādīt vispārējus likumus, kam padota tautu saimnieciskā dzīve. Šai daļā saimnieciskā dzīve tiek pētīta tāda, kāda viņa ir.

Turpretim praktiskā tautsaimniecības daļa, uz teoretiskas daļas pētījumu pamata aprāda, kādai saimnieciskai dzīvei vajadzētu būt. Praktisko daļu sauc arī par ekonomisko politiku un viņa apskata tos līdzekļus un paņēmienus, ar kuriem var vadīt un veidot valsts saimniecisko dzīvi nozīmētā virzienā. Teoretiskā tautsaimniecība apskata vispārējās parādības, praktiskā pēta vairāk īpatnības un nodziļinās atsevišķu saimnieciskās dzīves nozaļu apskatīšanā. Ekonomiskai politikai tuvu stāv, kā patstāvīga zinātne — finansu zinātne, kas māca, kā valsts visizdevīgāki var iegūt naudas līdzekļus savu uzdevumu pildīšanai.

Mēs še apskatīsim tautsaimniecības teoretisko daļu. Demokratisks valsts iedzīvotāji, lielākā vai mazākā mērā, visi spēj iespaidot valsts saimniecisko dzīvi un tāpēc tiem ir no sevišķa svara pazīt tos likumus un cēloņus, kas veido valsts ekonomisko dzīvi.

Tautsaimniecība savos novērojumos un slēdzienos tagad visvairāk balstās uz statistiku. Statistika ir zinātne, kas izved sistematiskus, skaitliskus masu novērojumus saimnieciskā dzīvē un socialajās attiecībās. Statistika ar skaitļu palīdzību noskaidro tos spēkus, kas veido saimniecisko un socialo dzīvi. Tautsaimniecība uz šo skaitļu pamata cenšas atrast vispārējās saimnieciskās dzīves likumības. Abas šīs zinātnes iet roku rokā.

Tautas saimniecība, kā redzējām, sastādās no atsevišķām privatām saimniecībām, bet privato cilvēku intereses bieži nesaskan un protams nesaskan arī uzskati tautsaimniecības mācībā. Vienmēr un visur valda liela uzskatu dažādība par to, kas valsts saimniecībā labs, kas ļauns. Laikam ne vienai citai zinātnei nav bijis jāiztur tik daudz kritikas un uzbrukumu, kā tautsaimniecības mācībai un vēl šo baltudien tautsaimniecības zinātnieku starpā daudzos jautājumos nav panākta vienprātība.

Ja tauta sastāv no dažādām šķirām un katrai šķirai ir savas saimnieciskas intereses, tad rodas jautājums, no kādas šķiras viedokļa tautsaimniecība lai pēta saimniecisko dzīvi. Vai pavisam ir iespējama viena vispārēja tautsaimniecības zinātne, derīga un atzīta no visām šķirām? Lai izvairītos no šķiru interešu dažādībām, tad jaunākā laikā tautsaimniecība nostājas uz etiskā viedokļa, atzīstot par augstāko vērtību cilvēka personību. „Katra cilvēka personība ir augstākais mērķis, kāpēc visi cilvēki vienlīdzīgi, jo visi ir svētās cilvēka personības nesēji“. Tikai atzīstot cilvēku par vienīgo vērtību, mēs paceļamies pāri šķiru naidam un privato interešu dažādībām un varam aplūkot saimniecisko dzīvi no viena kopēja viedokļa. Uz šāda pamata iespējama vienota tautsaimnieciskā zinātne, kuŗas ideāls ir tāda saimnieciskā iekārta, kuŗā lielākam tautas vairumam nodrošināta netraucēta miesīga un garīga attīstība un dota iespēja sasniegt augstāko kulturelo pakāpi.

Saimnieciskas dzīves attīstība.

Novērojot tagadējo saimniecisko dzīvi, mēs redzam daudzas interesantas un spilgtas parādības. Redzam pirmkārt kapitalistus, zemkopjus, tirgotājus un vienkāršus strādniekus; redzam, ka viens strādā ar naudu, otrs ar arklu, trešs ar prātu, bet ceturtais savu darba spēku pārdod. Redzam vēl naudu, gan vērtīgu zelta, gan bezvērtīgu papīra; redzam vekselus, ķīlu zīmes un citas dīvainas lietas. Rodas jautājums, kā viss tas cēlies? — Lai to saprastu, īsumā jāapskata saimnieciskas dzīves attīstība.

Saimnieciskā iekārta nav ne no viena izdomāta, bet viņa soli pa solītim attīstījusies līdz tagadējai raibajai ainai. Taut-

saimnieki izstrādājuši vairākas tautsaimniecības attīstības šemas. Apskatīsim divas atzītākās: Büchera un Hildebranda šemas.

Pēc vācu tautsaimnieka B ü c h e r a saimnieciskās dzīves attīstībā novērojami 3 galvenie posmi: 1) slēgta ģimenes saimniecība, 2) pilsētas saimniecība un 3) tautas saimniecība. Slēgtās ģimenes saimniecībās cilvēki dzīvoja aizvēsturiskajā un senajā vēsturiskajā laikmetā. Katra atsevišķa ģimene šai iekārtā ražo visu sev vajadzīgo, nekas netiek pārdots, ne arī pirīts, vai mainīts. Visu ko ģimene ražo viņa arī pati patērē. Vidus laikos ģimenes saimniecības vietā stājas pilsētas saimniecība, kurā darbs jau ievērojami sadalīts. Pamazām attīstījušies amatnieki, kas izgatavo priekšmetus ne tikai savām vajadzībām, bet arī apmaiņai pret citām mantām. Mantas gan gatavo tikai uz pasūtījumu un viņas nokļūst no ražotāja tieši patērētāja rokās. Starpnieku — tirgotāju nav. Mantas maina vienas pilsētas robežās. Ceļš, kuŗu staigā manta no pircēja līdz patērētājam, vēl īss. Apmēram XV. gadu simtenī attīstās tautas saimniecība. Atsevišķi rajoni un pat veselas valstis sāk specializēties galvenā kārtā vienas mantas ražošanā. Mantas vairs neizgatavo uz pasūtījumu, bet vispār tirgum. Līdz patērētājam manta katrā ziņā iet caur viena vai vairāku tirgotāju rokām. Pēdējie vada mantu izdalīšanu un pārvadāšanu; tie pārsūta preces no vienas pasaules malas uz otru un mūsu dienās visa pasaule saistīta vienā kopējā vispasaules saimniecībā. Büchers par pamatu savai šamai ņēmis ceļa gaŗumu, kuŗu manta nestaigā no ražotāja līdz patērētājam. Ģimenes saimniecībā mantas nemaz nestaigā, pilsētas saimniecībā mantu ceļš ļoti īss, bet tautas saimniecībā ceļš jau ļoti gaŗš, mantas ceļo pa visu pasauli, ar daudzu starpnieku palīdzību.

Bruno Hildebrands par pamatu savai saimnieciskās dzīves attīstības šamai liek priekšmetu maiņas veidu un izšķir: naturalo, naudas un kredīta saimniecību. Katras tautas attīstības cēļā pirmais nāk naturalas saimniecības laikmets. Hildebranda naturalās saimniecības laikmets pa daļai sakrīt ar Büchera ģimenes saimniecību. Naturalas saimniecības priekšmeti vai nu nemaz netiek mainīti, jeb maiņa notiek bez naudas, mainot mantu pret mantu. Darba dalīšana vēl ļoti maz attīstīta; ražošanas līdzekļi nabadzīgi. Cilvēki stipri atkarīgi no dabas un ražo pa lielākai daļai tikai savam uzturam. Cilvēki nemāk mantas uzglabāt, bagātos ga-

dos dzīvo pārticībā, bet neražas gados cieš šausmīgu bada. Valsts algo savus kara vadoņus, dāvinot tiem zemi. Šai laikā attīstās feodālā iekārta.

Apmēram XII. gadu simtenī, parādoties naudai, mainījās arī saimnieciskie apstākļi. Katrs saimniecības pārpalikums viegli tiek pārvērsts naudā un uzglabāts „nebaltai dienai“. Izzūd pārpilnību un bada gadi un ražošana, kā arī patērēšana sadalās vienmērīgāki. Nauda atvieglo mantu maiņu un arvien vairāk pamudina cilvēkus ražot pārdošanai. Ražošana pieaug, pieaug arī darba patēriņš un uzlabojas darba darītāju stāvoklis. Strādnieki iekrāj naudu un pērk sev brīvību, palikdami par patstāvīgiem ražotājiem. Tā rodas jauna šķira — pilsoņi. Valsts algo savus kalpotājus naudā. Sabrūk feodālā iekārta un viņas vietā stājas absolūta monarķija.

Kreditsaimniecība veicina lielu īpašumu saplūšanu vienās rokās un attīsta lielas ražošanas iestādes — manufakturas. Tautas labklājība pieaug un līdz ar to pieaug arī vajadzības. Lielās rūpniecības fabrikas ražo galvenām kārtām ārzemju tirgiem. Bieži vienas mantas saražo par daudz un iestājas krīze. Naudas saimniecība veicināja patstāvīgo ražotāju attīstību, kreditsaimniecība turpretī nomāc, iznīdē patstāvīgus ražotājus, padarot tos par lielrūpniecības algotiem strādniekiem. Starpība starp bagātājiem un nabagajiem paliek arvienu lielāka. Uzliesmo šķiru cīņa.

Šis šemas vājā vieta ir tā, ka kreditsaimniecība nevar nostādīt kā pretstatu naudas saimniecībai. Kreditsaimniecībā nauda nebūt neizzūd, bet spēlē vēl lielāku lomu — vēl vairāk apgrozās, kā tīrā naudas saimniecībā.

Vajadzības.

Cilvēku vajadzības ir visas saimnieciskās darbības pamats. Dziņa vajadzības apmierināt ir vadošais spēks, kas veido un virza visu saimniecisko dzīvi. Tāpēc tuvāki jāiepazīstas ar vajadzību dabu un viņu nozīmi.

Vajadzību skaits nav ierobežots, tās ir bezgalīgi daudzas un dažādas. Ja apmierina vienu vajadzību, tad nekavējoši viņas vietā rodas cita. Ar to cilvēks atšķiņas no dzīvniekiem. Dzīvniekam nedaudz vajadzību un tiklīdz tās apmierinātas, viņš guļ. Pirmatnējam cilvēkam (mežonim) arī

nedaudz vajadzību, tās nepieciešamākās fizioloģiskās vajadzības pēc ēdiena, dzēriena un siltas alas. Vēlāk attīstās vajadzības pēc rotas lietām, pēc skaistuma (tetovešana) un sevišķi no tā laika, kad cilvēkā pamostas garīgas vajadzības, viņu skaits strauji pieaug. Kulturelam cilvēkam rodas vajadzības pēc izglītības, tīrības, labiem satiksmes līdzekļiem un vēl daudz citām lietām, ko nepazīna viņa senči. Vajadzību attīstības vēsture ir cilvēces kultūras vēsture. Lai padarītu vienu tautu kulturelāku, vajaga izsaukt viņā jaunas vajadzības.

Bet vai tagadējais kulturelais cilvēks, ar savām bezgalīgām vajadzībām, ir laimīgāks? Nebūt ne. Mūsu iegribām nav gala, bet spēki aprobežoti un nevar visas mūsu tieksmes apmierināt. Katra neapmierināta vajadzība izsauc ciešanas, cilvēks ir neapmierināts, apskauž tos, kas var savas vajadzības apmierināt, cilvēks ir nelaimīgs. Ir divi ceļi, kā cilvēku padarīt laimīgu: 1) nodibināt tādu dzīves iekārtu, lai cilvēki var pilnībā savas vajadzības apmierināt, vai 2) ierobežot cilvēku vajadzības. Vajadzību ierobežošanu sludināja daži seno grieķu prātnieki un pēc tam daudz plašākā mērā šolastiskie kristīgas ticības piekritēji.

Šādi valdošie uzskati vidus laikos stipri traucēja saimnieciskas dzīves attīstību, jo cilvēce, ierobežodama savas vajadzības, krita bezdarbībā un slinkumā. Ar apgaismības laikmetu nāca citi uzskati un cilvēki sāka saprast, ka to uzdevums ir nevis atsācīties no jau iegūtā, bet gan dzīties pēc vēl nesasniegtā. Cilvēku vajadzības sāka strauji pieaugt. Katrs jaunatradums zinībā un teknikā nes sev līdz jaunas vajadzības. Kamēr nebij izgudrots automobilis, nebij arī vajadzība braukt ar viņu. Tagad šo vēlēšanos apmierināšanai strādā simtiem fabriku ar desmitiem tūkstošu strādnieku. Jaunas vajadzības rada vēlēšanos viņas apmierināt un prasa no cilvēka pilnīgāku garīgo un miesīgo spēku nodarbināšanu nekā līdz šim. Jaunas vajadzības ir pamats cilvēka pilnīgākai attīstībai, bet vajadzību ierobežošana — cilvēka izvirtībai.

Slikti ir, ja vajadzībām pieaugot, nepieaug iespēja viņas apmierināt. Piemēram, kašs izpostīja saimniecisko dzīvi, vajadzības vairs nebij iespējams apmierināt un cilvēkos radās rūgtums, neapmierinātība uu sašutums. Par cēloni šādam sašutumam ir cilvēka vēlēšanās reiz apmierinātu vajadzību apmierināt arī turpmāk. Vajadzību apmierināšana paliek par otru dabu. Cilvēks, kas nekad nav smēķējis,

nejūt arī vajadzību pēc tabakas, bet ieradušu katru dienu smēķēt tabakas trūkums gaužām sarūgtina. Paradums vajadzības apmierināt uzglabājas ne tikai vienā paaudzē, bet iedzimtības ceļā var pāriet arī uz nākošām paaudzēm. Tāpēc reiz izsauktas vajadzības ļoti grūti izkaužamas, — tās uzglabājas no paaudzes paaudzē.

Jautājums, vai tagad cilvēki savas vajadzības labāki apmierina nekā senāk, nav tik vienkāršs; viņu apsverot nevaram skatīties tikai uz mantīgiem, bet jāskatās kā tautaš masas apmierina savas vajadzības. Visi zinātnieki tomēr atzīst, ka tautas iespēja apmierināt vajadzības uzlabojas. Senāk tautas masu pārtika bijusi vienkārša, — galda karte nebij raiba. Tagad, lai gan pārtikas līdzekļi dažadāki, toties tie ir mazāk baņojoši, piem., kartupeļi; gaļu turpretim jau XIII. g. simtenī uz katra cilvēka patērēja ne mazāk kā tagad. Krievijā, piemēram, tautas masu pārtika ne tikai neuzlabojas, bet iet atpakaļ. Te tomēr ir izņēmuma gadījums. No 1867.—1910. gadam tautas masu labklājība uzlabojusies Anglijā par 14%, Vācijā par 20—30%. Kulturelajās valstīs pieaug tautas vajadzības un pieaug arī vajadzību apmierināšanas iespējamība.

Manta un īpašums.

Cilvēks, vērodams apkārtējo pasauli, vispirms vērs savu uzmanību uz to, cik daudz un kādā mērā dabas balvas viņam noderīgas. Vajadzību apmierināšanai noderīgos priekšmetus sauc par mantu. Mantas iedala saimnieciskās un brīvās mantās. Tās mantas, kuņas iegūstot cilvēks pielieto savu darba spēku, nes upurus, sauc par saimnieciskām mantām. Mantas, kuņas dabā ir pārpilnībā, nav neviena īpašums un kuņas katrs var lietot pēc patikas — sauc par brīvajām mantām. Brīvās mantas ir: ūdens, gaiss, maz apdzīvotās vietās arī zeme un dabīgie būvmateriāli, kā: akmeņi, grants, smilts. Iedzīvotājiem vairototies, brīvo mantu skaits arvien samazinās un viņas paliek par saimnieciskām mantām. Lielās pilsētās ūdeni piegādā ar ūdens vadiem un par to jāmaksā; dzīvoklis saules pusē dārgāks nekā ēnains pagraba dzīvoklis. Līdz ar to ūdens un saules gaisma paliek par saimniecisku mantu.

Pie saimnieciskām mantām daži tautsaimnieki pieskaita arī tiesības uz fiziskām mantām, piem., patentes, labu firmas vārdu,

grāmatu izdošanas tiesības vai tiesības uz pensiju. Lai gan tās nav taustāmas mantas, bet tiesības apmainot, var iegūt saimnieciskas mantas. Tāpēc saimnieciskām mantām pieskaita vēl kalpotāju, ārstu, skolotāju un citu personīgus pakalpojumus.

Visas saimnieciskās mantas, kas atrodas viena vai vairāku cilvēku neaprobežotā valdīšanā, sauc par viņu īpašumu. Īpašuma tiesības dod īpašniekam iespēju izlietot mantas pēc savas patikas, neaizskarot citu īpašnieku tiesības. Bez saimnieciskām mantām īpašumam pieskaita arī tiesības uz garīgām mantām, piem.: izgudrotāja tiesība uz patenti, autora tiesība uz sarakstīto grāmatu. Atsevišķu īpašumu kopsuma sastāda tautas bagātību. Tautas bagātībai jāpieskaita vēl daudzas brīvas mantas, kas nav atsevišķu cilvēku īpašums, bet kam priekš tautas ļoti liela nozīme: labi ūdens ceļi, ostas, kanaļi vai zemes bagātības. Tautas bagātībā ietilpst arī valdības uzņēmumi, kā tilti, dzelzceļi, zemes ceļi, valdības ēkas, skolas un tiesu nami. Turpretīm izslēdzami no tautas bagātības dažādi vērtspapīri ar paaugstinātu kursu; tie gan norāda uz mantas pārgrupēšanu, bet mantu daudzums paliek tas pats.

Vērtība.

Visas mantas cilvēkam nav vienlīdzīgi patīkamas — vienas tam vairāk, otras mazāk tīkamas. Redzēdams sev priekšā vairākas mantas, cilvēks var viņas dažādi salīdzināt — vienu mantu tas var atrast dārgu, otru mazāk dārgu. Mantas cilvēks var salīdzināt arī pēc viņu noderīguma savu vajadzību apmierināšanai un atrast vienu par vairāk noderīgu nekā otru. Tādā gadījumā saka, ka viena manta vērtīgāka par otru. Tā tad mantas vērtība nav absolūta, ar mantu cieši saistīta īpašība, kā piem., mantas svars, bet rodas, kad cilvēks par mantu dod savu salīdzinošo spriedumu, salīdzinot vienu mantu ar otru. Mantas vērtība ir cilvēku slēdziens par mantas noderīgumu viņu vajadzību apmierināšanai.

Cilvēks var vadīties no dažādiem motīviem mantas novērtējot, sakarā ar to rodas arī dažādas vērtības. Ja mantu vērtējot vērā ņem viņas izlietošanu paša vajadzību apmierināšanai, tad tādu vērtību apzīmē par lietošanas vērtību. Mantu, ko cilvēks nemāk, vai nevar izlietot, viņš arī zemu

vērtēs un otrādi. Ja mantu vērtē pēc viņas noderīguma apmaiņai pret citām mantām, tad rodas maiņas vērtība. Tām mantām, kuŗām viegli atrast noņēmēju, būs liela maiņas vērtība. Maiņas vērtība atkarīga no lietošanas vērtības, jo mantu, kuŗai mazs noderīgums un neviens nelieto, neviens arī negribēs iemainīt.

Saimnieciskā dzīvē mantu novērtēšanu iespaido dažādi faktori. Svarīgākie no tiem sekošie.

1) **Mantas lietderīgums.** Mantas īpašība apmierināt vajadzības pirmā kārtā iespaido viņas vērtību. Jo mantai lielāks noderīgums, jo viņai arī lielāka vērtība. Bet lietderīgums vien nav vēl noteicošais, — ļoti derīgas mantas, kā gaiss, ir pārpilnībā un tomēr ir bezvērtīgas. Zelts, salīdzinot ar dzelzi, mazāk derīgs metāls, bet vērtīgs.

2) **Mantas vērtība vēl atkarājas no viņas retuma.** Brīvās mantas atrodamas dabā pārpilnībā, bet ir bezvērtīgas, saimnieciskas turpretīm vērtīgas. Retums var bezvērtīgu mantu padarīt par ļoti vērtīgu, piemēram, ūdens tuksnesī ir ļoti vērtīgs, ja viņa aprūkst, tad ceļotājs gatavs atdot visu savu bagātību par nedaudz glāzēm ūdens. Retums ir galvenais iemesls, kas nosaka dārgakmeņu un mākslas darbu lielo vērtību.

3) **Upuri, kas jānes mantu iegūstot, arī iespaido mantas vērtību.** Tādas mantas, kas ar mazām pūlēm var tikt ražotas, nav vērtīgas, jo tās viegli saražo pārpilnībā un viņu vērtība kritas. Turpretīm, ja mantu iegūšana prasa daudz darba, tad tās saražot pārpilnībā grūti un tāpēc tās allaž ļoti vērtīgas. Par piemēru var noderēt vienkāršie un mākslas audumi no vienāda materiala.

4) **Mantas vērtība vēl lielā mērā atkarājas no paša cilvēka vajadzības pēc mantas.** Ja cilvēkam nav vajadzības pēc mantas, tad viņa acis mantai arī maza vērtība.

Neviens no šiem četriem faktoriem nav pastāvīgs —; viņi ar laiku un vietu mainās. Jo viegli un drīz mainās retums un vajadzība pēc mantas, skatoties pēc tam, kur un kā rokās manta atrodas. Arī upuri, kas jānes mantu iegūstot, mainās ar tehnikas progresu. Piem. miltu iegūšana maļot ar rokām un tvaika spēku. Pastāvīgāks liekas mantas lietderīgums, jo maize un gaļa vienlīdzīgi labi noder cilvēku uzturam, kā senāk, tā tagad. Tuvāk apskatot, arī lietderīgums

mainās; nātra pie mums ir nederīga nezāle, Vācijā no viņas turpretī gatavo apģērbu. Visi vērtību noteicošie faktori mainās un tāpēc jāmainās arī pašai vērtībai. Nav pastāvīgas, nemainīgas vērtības; ar laiku visas vērtības tiek pārvērtētas.

Vērtības teorijas.

Lai gan mantu vērtību noteic vairāki cēloņi, tomēr tautsaimniekus visos laikos valdzinājusi doma atrast vienu vispārēju likumu, kas izskaidrotu vērtības izcelšanos visos gadījumos. Pētot pēc šī pirmcēloņa, atklājas vērtības divdabība. Pirmkārt vērtība ir subjektīvas dabas — tā atkarīga no cilvēku subjektīvas vajadzības pēc mantas. Tā kā vajadzību spiedīgums nav vienāds, tad arī katrs cilvēks mantu vērtēs citādi. Mantai būs tik daudz vērtību, cik cilvēku viņu vērtēs. Tas runā pretīm ikdienas novērojumiem, kas rāda, ka sabiedrībā katrai mantai ir tikai viena vērtība. Tā tad vajaga būt kādam cēlonim, kas piemīt pašai mantai un nosaka viņas vērtību neatkarīgi no atsevišķu cilvēku vērtējumiem. No tautsaimniekiem izstrādātās vērtības teorijas var iedalīt divās lielās grupās: 1) objektīvās teorijas vērtības pamatus meklē pašā objektā (mantā) un par vērtības mērogu uzskata mantā ieguldīto darba daudzumu; šo teoriju sauc arī par darba teoriju; un 2) subjektīvā mācība vērtību uzskata par atkarīgu no cilvēka vajadzības un viņa sprieduma par mantas noderīgumu. Pēdējo sauc vēl par austriešu jeb galējā noderīguma teoriju.

Darba vērtības teorijas dibinātājs, angļu tautsaimniecības tēvs Adams Smiss (Smith) mācīja, ka katras mantas vērtību noteic darba daudzums, kas patērēts mantu ražojot. Ja pie vienas mantas ražošanas pielikts divi reiz vairāk darba nekā pie otras, tad pirmā ir divi reizes vērtīgāka. Smiss paredzēja, ka mantu vērtība vienmēr kritīs, jo teknikai attīstoties arvien mazāk darba vajadzīgs patērēt mantas ražojot.

Rikardo izveido tālāk darba teoriju un norāda, ka lielākā daļa saimniecisko mantu var tikt pēc patikas pavairotas neaprobežotā daudzumā. Šo mantu maiņas vērtība ir proporcionāla viņas ieguldītam darbam, bet visā visumā vērtību nosaka ražošanas izdevumu kopsoma. Ražošanas izdevumi sastādās no darba algas, zemes rentes un uzņēmēju peļņas. Pēc Rikardo sastopamas tomēr mantas, kuņas

nevar pavairot vēlāmā daudzumā — tādi ir retuma un mākslas priekšmeti. Šo mantu vērtību nenosaka vis viņu ražošanas izdevumi, bet gan viņu retums un cilvēku griba tās iegūt. Retuma priekšmetu nav daudz, to vērtība ir itin kā izņēmums un saimnieciskā dzīvē tie spēlē mazu lomu.

Šai teorijai, to pārveidojot, piekrīt arī K. Markss, tikai kā jau socialisti neatzīst nedz zemes renti, nedz uzņēmēja peļņu.

Darba teorijas vājā puse tā, ka viņa nevar izskaidrot retuma un mākslas priekšmetu vērtību. To uztvēra subjektīvās teorijas piekritēji un izstrādāja savu, tā saukto galējā noderīguma teoriju. Šīs teorijas izejas punkts ir cilvēka vajadzības un iespēja viņas apmierināt ar noteiktu mantas daudzumu. Piemēram, izsalkušam cilvēkam būs liela tieksme pēc pirmās un varbūt otrās mārčiņas maizes, — tās viņš augstu vērtēs, bet trešā un ceturtā mārčiņa jau nebūs tik vērtīgas, jo paēdis vairs nejūt vajadzību! Maizes objektīvā vērtība — viņas spēja apmierināt izsalkumu — vienāda, kā pirmajai, tā ceturtajai maizes mārčiņai, bet subjektīvais cilvēka vērtējums ir dažāds. Austriešu teorija saka, ka mantas vērtība atkarīga nevis no pirmās, vissvarīgākās vajadzības, bet gan no vismazākās galējās vajadzības, kuŗu manta apmierina

Pieved parasti piemēru ar ūdens krūzēm. — Viena cilvēka rīcībā atrodas četras ūdens krūzes un tas izlieto tās sekošā kārtā: pirmo krūzi dzeršanai, otro — mazgāšanai, trešo dārza augu apliešanai un ceturto lauka puķu apliešanai. Ja no šī cilvēka gribētu nopirkt vienu krūzi ūdens, tad viņš saprotams atteiksies no krūzes, kas domāta lauka puķu lai-stīšanai un vērtēs viņu zemu, kā sev maz derīgu mantu. Ja no atlikušām trim gribētu vienu nopirkt, tad cilvēks atteiksies no krūzes, kas domāta dārza augu liešanai un vērtēs to jau augstāku, jo neaplējis dārzu, var pazaudēt ražu. Otro krūzi tas vērtēs vēl augstāku un no pirmās ne par kādu cenu neatteiksies, jo šīs krūzes zaudēšana nestu tam nāvi. Jo lielāks kādas mantas krājums cilvēka rīcībā, jo mazāk spaidīgas vajadzības manta apmierina un līdz ar to viņas vērtība ir zema. Mantas mēs vērtējam no viņu noderīguma vajadzību apmierināšanai un dabīgi mēs no pirmās atsakāmies no visu mazākās — galējas vajadzības; šī galējā vajadzība arī nosaka mantas vērtību. Jo vairāk kādu mantu ražo, jo straujāki krīt viņas vērtība. Varam iedomāties gadījumu, kad pat tādu no-

derīgu mantu, kā labību var saražot tik daudz, ka viņas nav kur likt. Tādā gadījumā viņas vērtība būs ļoti zema.

Galējā noderīguma teorija pareizi uztvērusi, ka mantas vērtības pamats ir cilvēka vajadzība, bet kā lai izmēro un salīdzina subjektīvās cilvēku vajadzības? — Tas nav iespējams. Tāpēc šai teorijai vairāk nozīmes privatā saimniecībā, bet ne tautsaimniecībā. Austriešu mācībai daudz piekritēju tautsaimnieku starpā, bet ir arī dedzīgi pretinieki. Prof. K. Balodis norāda, kā šai mācībai tikai nozīme pie mežoniem, kas nemāk mantas uzglabāt un pārvadāt, bet kulturelajās zemēs neviena saimnieciska manta aiz pārpilnības vērtību nezaudē, jo viņu viegli aizvest tur, kur tās nav, jeb uzglabāt nebaltai dienai. Tirdzniecība izlīdzina mantu daudzumu un līdz ar to arī mantu vērtību vispasaules apmērā.

Tagadējā kapitalistiskā saimniecības iekārtā, mantu vērtību daudz maz objektīvā veidā var izskaidrot tikai darba vērtības teorija. Ražošanas izdevumi ir tie, kas noteic ražošanas apmērus, vai kādas mantas ražošanu pavisam aptur.

Prece un cena.

Lielākā daļa ražoto mantu netiek patērētas paša ražotāja saimniecībā, bet nokļūst tirgū un tur meklē savu patērētāju. Mantu, kas tirgus ceļā nokļūst pie patērētāja, sauc par precī. Tagadējai darba sadalīšanai pastāvot, atsevišķu ražotāju starpā notiek nepārtraukta preču maiņa. Lielākā daļa saražoto mantu nonāk tirgū, tāpēc arī tagadējo saimniecisko iekārtu sauc par preču saimniecību. Preci tirgū apmainot, to novērtē, tā izceļas tirgus jeb maiņas vērtība. Mantas maiņas vērtību izteicot naudā, dabūjam mantas cenu. Var mantas cenu izteikt arī citā mantā (ne naudā), piem., ja 1 vērši maiņa pret 10 auniem, tad vērša cena būs 10 auni. Mūsu dienās vēl tirgus cenas izteic tikai naudā un tāpēc varam pieņemt parasto formulējumu, kā cena ir mantas vērtība, izteikta naudā.

Mantas cena un vērtība stāv ciešā sakarā viena ar otru. Cena gan parasti svārstās ap vērtību, tomēr tālu no viņas atkāpties nevar ne uz vienu, ne otru pusi. Ja tirgus cena stipri augstāka par ražošanas izdevumiem, tad mantas ražošana izdevīga un viņu drīz saražo pārpilnībā; tādā gadījumā cenai jākrīt.

Ja čēna noslīd zem ražošanas izdevumiem, tad ražošana sašaurinās un preces cena sāk celties.

Dabas iespaids uz tautas saimniecību.

Savu saimniecisko darbību cilvēki vērs pret dabu, izmantojot un pielāgojot savām vajadzībām apkārtējās dabas bagātības. Tāpēc arī dabai liels iespaids uz saimniecisko dzīvi. Nav nekāds brīnums, ja kādreiz valdīja ieskatī, ka kulturelā dzīvē stāv ciešā sakarā ar apkārtējo dabu. Dabu uzskatīja par sabiedriskas dzīves pamatu.

Polarās zemēs un ļoti sausos un karstos apvidos (tuksnešos), kur daba izdod maz augļu, cilvēki nespēj dzīvot daudzi kopā. Dabas nabadzība tos spiež dzīvot nelielās ģimenēs. Turpretīm apgabali ar siltu un maigu klimatu un auglīgu zemi dod cilvēkiem bagātīgu pārtiku un spēj uzturēt daudz iedzīvotāju. Šādas zemes bieži apdzīvotas. Tāpat apakšzemes bagātības viļina cilvēkus, un kalnainos apvidos saplūst daudz iedzīvotāju.

Pirmatnējā cilvēka dzīve cieši saistīta ar dabu: kur bij plašas un treknas ganības, tur dzīvoja staiguļu tautas; kur bij zvēriem bagāti meži, tur dzīvoja mednieku tautas; pie lieliem un labiem ūdens ceļiem dzīvoja pirmās tirgoņu tautas. Kulturai attīstoties, cilvēks sāk dabu kalpināt savā labā, ar katru dienu vairāk un vairāk atsvabinās no dabas iespaida un beidzot paliek par dabas kungu. Tagad cilvēks audzē mājlopus, ierīko ganības kur patīk un brīvai satiksmei izmanto gan ūdeni, gan sauszemi, gan gaisu. Daba tagad spēlē samērā mazu lomu saimnieciskā dzīvē, bet lielāku nozīmi iegūst garīgā attīstība, veiklība un cilvēka rokām taisītie ražošanas līdzekļi. Tropiskajās zemēs daba cilvēkus bagātīgi apveltī ar savām balvām, bet cilvēki tur ne reti nodevušies laiskumā un kā saimnieciskā, tā kulturelā dzīvē palikuši pakaļā mēreno joslu iedzīvotājiem. Pēdējie nabadzīgā apkārtņē attīstījuši savas gara spējas un sasnieguši augstu kulturelu līmeni.

No vēstures redzam, ka cilvēce ar katru dienu vairāk atsvabinās savā saimnieciskā dzīvē no dabas tiešā iespaida. Lai gan arī tagad vēl daba velk saimnieciskai darbībai zināmas robežas, bet cilvēce iemācījusies šīs robežas pārvarēt un izmantot dabas bagātības.

Iedzīvotāju nozīme tautas saimniecībā.

Attīstoties kulturai, cilvēkam rodas arvien vairāk un lielāki pienākumi sabiedrības priekšā. Rodas goda un morales sajūtas un bailes no līdzcilvēku nopelšanas. Šādas sajūtas nepazīst pirmatnējais cilvēks. Garīgā attīstība kulturelo cilvēku spiež saimnieciskā laukā citādi darboties, nekā to darītu mežonis. Izsalcis mežonis, redzēdams savu tuvāku pārticībā, aplaupa to, kulturelais cilvēks tādā gadījumā lūdz pēc pabalsta. Tā tad garīgais līmenis iespaido cilvēka darbību un dažādos laikmetos, vienlīdzīgos apstākļos, cilvēku rīcība var būt dažāda.

Valsts iedzīvotāji tautsaimniecības mācībā jāaplūko no divām dažādām pusēm. Pirmkārt iedzīvotāji ir pats svarīgākais ražošanas faktors — viņi sastāda produktu ražošanai nepieciešamo fizisko un garīgo spēku. Otrkārt iedzīvotāji ir ražoto mantu patērētāji.

Iedzīvotāju daudzums valstī norāda uz viņas ražošanas spējām; jo valstī vairāk iedzīvotāju, jo viņa saimnieciskā ziņā būs spējīgāka par maz apdzīvotu valsti. Uz ražošanu lielāku iespaidu atstāj nevis kopējais iedzīvotāju skaits, bet gan iedzīvotāju biežība. Tuvu kopā dzīvojot cilvēki vairāk savus spēkus apvieno kopējos darbos, ar ko pēdējie labāki sekmējas. Ja iedzīvotāji izkaisīti uz lielas zemes platības, viņu ražošanas spējas ir zemas. Iedzīvotāju biežību aprēķina uz kvadratkilometru. Vācijā uz 1 kv. km. dzīvo 127 iedzīvotāji (1919. gadā), Anglijā, kopā ar Uelsu — 251 (1921. g.), Eiropas Krievijā — 19 (1897. g.), Norveģijā — 8 (1920. g.) un Latvijā — 40 (1914. g. un 1925. g. — 30). Pie lielas iedzīvotāju biežības, dabas bagātību uz katru iedzīvotāju iznāk maz. Kamēr cilvēki dzīvo reti, saimnieciskā dzīve neattīstās, nav iespējams arī kulturas progress. Tikai cilvēku skaitam pieaugot rodas dziņa priekš saimnieciskas attīstības. Skaitļi, kas rāda iedzīvotāju biežību, ir arī saimnieciskās kulturas rādītāji.

Valstis, kurās iedzīvotāju skaits ātrāki pieaug, iedzīvotāju biežība arī aug un šīs valstis spiestas iet straujāku attīstības gaitu.

Iedzīvotājiem vairojoties, vairojas ne tikai tautas ražošanas spējas, bet pieaug arī vajadzības. Vēsturē sastopami gadījumi, kad vajadzības pieaug ātrāki nekā produktu ražošana. Ja ražošana nespēj segt pieaugošās vajadzības, tautas labklājība iet atpakaļ, tauta krīt nabadzībā un postā.

Roberts Maltus mācīja, ka iedzīvotāji vairojoties ātrāki nekā uzturas līdzekļi. Tautu vairošanās, ko senāk uzskatīja par lielu svētību un valsts stipruma zīmi, esot postu un nabadzību nesoša parādība. Maltus ieteica ierobežot vairošā, lai cilvēki nepārpilda zemi un nenokļūst galīgā postā. Šai mācībai dažās valstīs ir savs pamats. Piemēram, Krievijā, iedzīvotāju skaits tiešām pieauga ātrāki nekā uzturas līdzekļi. Lai izbēgtu trūcumam, vajadzēja mācīties labāki ražot, bet priekš tam trūka kapitāla un zināšanu, — trūka kulturas. Vācijā, ar augstāku kulturu, iedzīvotāju biežība bij daudz lielāka, bet iedzīvotāji trūkumu tomēr necieta.

Ar XX. gadu simteņa sākumu bažas par strauju cilvēku vairošanos atkrīt. Pēdējo pirms kara gadu statistika rāda, ka iedzīvotāji vairojas samērā gausi un dažās valstīs, kā Francijā, tauta tikpat kā nemaz nevairojas. Turpretim uzturas līdzekļu ražošana, pateicoties svarīgajiem tehnikas un zinātnes jaunatradumiem, progresē ļoti strauji. Kulturelās valstīs Maltusa mācībai mūsu dienās nav vairs praktiskas nozīmes.

Tautas vairošanās vispirms atkarīga no dzimstību un mirstību skaita. Liela dzimstība veicina iedzīvotāju skaita pieaugumu, bet liela mirstība samazina to. XX. gadu simteņa sākumā visās Eiropas valstīs novēroja dzimstību krišanos, lai gan noslēgto laulību skaits pieauga. Tai pašā laikā kritās arī mirstības. Divi pēdējie fakti norāda uz tautu labklājības uzlabošanos, bet mazais dzimstību skaits izskaidrojams ar kulturelā cilvēka bailēm no lielas ģimenes. Tā iedzīvotāju bagātība pamazina viņu vairošanās tieksmi. Dzimstību un mirstību procents redzams zemāk pievestā tabelē; tur pievestie skaitļi par Vakareiropu zīmējas uz 1910. g.; par Krieviju — uz 1899. g. un par Latviju — uz 1913. g.

Uz 1000 iedzīvotājiem	Noslēgtu laulību	Dzimušu	Mirušu	Vairāk dzimušu
Latvijā	—	30,8	20,6	10,2
Eiropas Krievijā	—	49,0	31,0	18,0
Vācijā	7,7	29,8	16,2	13,6
Francijā	7,9	19,7	17,9	1,8
Itālijā	7,7	32,9	19,6	13,9
Anglijā	7,4	24,8	13,4	11,4
Holandē	7,2	28,7	13,6	15,1

Kulturas tautas prot izsargāties no visādām postošām sērgām un slimībām; viņas uzlabo savu pārtiku, kā arī labāki apgādā savus bērnus. Tas viss kopā ierobežo mirstību. Tāpēc, neskatoties uz mazo dzimstību, iedzīvotāju skaits pēdējos gados tomēr pieaug.

Valsts iedzīvotāju skaits atkarīgs arī no ieceļošanas un izceļošanas. Izceļo parasti no tādām valstīm, kur grūti darba apstākļi, uz tādām zemēm, kur vairāk brīvības un vieglāki iespējams uzsākt patstāvīgu darbu. Daudzreiz lielām masu izceļošanām par iemēslu ir saimnieciskas jeb arī politiskas krīzes, bet šādas izceļošanas, krīzēm pārejot, izbeidzas. Bez tam ir vēl pastāvīgi izceļotāji, kas uz svešām zemēm iet laimi meklēt. Izceļo parasti uzņēmīgākie un garīgi attīstītākie iedzīvotāji. Sievas, veci cilvēki un bērni maz izceļo; lielais vairums izceļotāju ir vīri spēka gados. Izceļošana ir kaitīga parādība, — jo valsts zaudē savus labākos darba ļaudis un viņas ražošanas spējas krīt. Ieceļotāji turpretim vairo valsts dzīvo spēku. Ieceļotāji valstij atnes sevišķu labumu, ja viņi kulturelā ziņā stāv augstāku par pašas valsts iedzīvotājiem. Latviešu izceļošana pirms kara uz Krieviju — pēdējai bij vēlama, bet nevēlama Latvijai.

Tautas saimniecības iekārtas.

Tautsaimniecības mācībai, kas pēta visu saimniecisko dzīvi, savos gala slēdzienos vajadzētu atbildēt ar uz jautājumu: kāda ir labākā tautas saimnieciskas dzīves organizācija? Kāda iekārta vispilnīgāki nodrošina tautas labklājību? Šo pamatjautājumu atrisināšanā tautsaimnieku stārpā nav panākta vienprātība un mūsu dienās vēl valda liela uzskatu dažādība. Tas liecina par tautsaimniecības mācības nepilnīgu attīstību.

Nesaskaņu cēlonis ir tas, ka tautsaimniecisko, tāpat kā katru citu cilvēka sabiedrisko darbību, var aplūkot no divējādiem galveniem viedokļiem. Pirmkārt, var individu, atsevišķu cilvēku, uzskatīt par augstāko mērķi, bet no atsevišķām personībām sastāvošo sabiedrisko organizāciju tikai par līdzekli nodrošināt individu labklājību. Šo viedokli sauc par individuālo virzienu tautsaimniecībā un viņa pamata princips ir atsevišķas personības vislielākā brīvība. Cilvēku apvienošanās sabiedrībā ir tikai līdzeklis šo brīvību

nodrošināt. Otrs, gluži pretējais uzskats, uzstāda sabiedrību par augstāko mērķi, bet atsevišķi cilvēki ir tikai sabiedrības kalpi. Tas ir socialais virziens. Šeit atsevišķa cilvēka labklājību allaž upurē sabiedrības labā.

Individualisti atzīst egoismu par vienīgo spēku, kas virza saimniecisko un sabiedrisko dzīvi. Tāpēc tie prasa individam vislielāko brīvību darīt pēc saviem ieskatiem. (Laisser faire — laisser passer). Saimnieciskā dzīve dibinās uz privatīpašuma tiesībām un vajadzību apmierināšana atkarīga no privatās uzņēmības. Ražotājs apgādā patērētāju ar mantām tik ilgi, kamēr viņš no tā ko nopelna. Pelņa tā tad noteic ražošanas apmērus. Bet tā kā ražotāju ir daudz un tie visi cenšas vairāk nopelnīt, tad neizbēgami ražotāji savā starpā konkurē un nosit preču cenas. Individualisti slavē brīvo konkurenci un norāda, ka pārdevējs — ražotājs nevarot ilgstoši izmantot pircēju, patērētāju, jo katrs taču pirks tur, kur lētāka un labāka prece. Ražotāji, konkurējot savā starpā, paši nositīšot cenu un būšot spiesti ražot labu un lētu preci.

Jāatzīst, kā konkurēt var tikai vienlīdzīgi stipri ražotāji. Amatnieks nekad nevar konkurēt ar moderno fabriku, jo pirmais ražo ar primitīviem darba rīkiem, bet otrs ar tehniski pilnīgām mašīnām, uzvara vienmēr būs pēdējā pusē. Brīvā konkurencē allaž uzvarēti tiek nevis sliktākie ražotāji, bet gan nereti krietnākie, jo viņu pretinieki izrādās „izveicīgāki“, negodīgāki, dod lētu, bet sliktu preci.

Tā kā patērētāji parasti saimnieciski mazāk spējīgi nekā ražotāji, tad izrādās, kā pēdējie patērētājus var izmantot. Ražotāju daudz mazāk, tiem viegli savā starpā saligt un apvienoties cīņā pret patērētāju. Patērētāji turpretim apvienoties nespēj, jo tie izkaisīti. Tā allaž notiek, ka ražotāji apvienojoties pārvalda tirgu.

Lai aizsārgātu saimnieciski mazāk spējīgos, tad attīstījās valsts saimniecības virziens. Valsts neatceļ privatīpašumu, bet ierobežo tikai preču pārdošanu un ražošanu un ierobežo privāto rīcības brīvību. Valsts likumdošanas ceļā veicina tādu mantu ražošanu, kam tautas saimniecībā liela nozīme, piemēram, uzturas vielas, mašīnas un citus ražošanas līdzekļus, bet ierobežo ražošanas nozares, kas kaitīgas sabiedrībai, piem. alkohola ražošanu. Atkarībā no tā, cik lielā mērā valsts ierobežo privāto uzņēmību, valsts saimniecības iekārtas var būt ļoti dažādas. Kaŗa laikā, kad ražošana gan-

drīz apstājās, valsts vara ļoti spēcīgi iejaucās privatās attiecībās un pat maizes mārčiņu nevarējām nopirkt bez valsts atļaujas — kartiņas.

Pretstats minētām tautas saimniecības iekārtām ir socialistiska saimnieciska organizācija. Socialisma galvenā pazīme ir privatīpašuma iznīcināšana. Līdz ar privatīpašuma atcelšanu zūd arī iespēja atsevišķiem cilvēkiem ražot, — visu ražošanu vada sabiedrība. Egoismam un privātai uzņēmībai, visuvarēnam individualās saimniecības dzinējspēkam, socialistiskā saimniecībā jāpazūd. Cilvēkus piespiež strādāt vienīgi sabiedrības vara, intereses un bads. Viens cilvēks otru saimnieciski izmantot nevar, jo visi strādā sabiedrības labā.

Socialismam ir vairāki virzieni: 1) agrarais socialisms paredz privatīpašuma atcelšanu tikai uz nekustamām mantām — zemi un ēkam; 2) kolektivistu — grib atcelt privatīpašumu uz visiem ražošanas līdzekļiem un organizēt kopēju sabiedrisku ražošanu; 3) komunisti atceļ privatīpašumu uz visām mantām, kā ražošanai, tā arī patērēšanai derīgām, prasa kopīgu ražošanu un patērēšanu.

Mūsu dienās vēl visās valstīs (atskaitot Krieviju) tautas saimniecība dibināta uz individualiem pamatiem. Privato uzņēmību gan ar katru dienu vairāk ierobežo sabiedrībai par labu. Valsts vara to dara: 1) lai sargātu vispārējas tautas intereses (alkohola un citu narkotisko līdzekļu ražošanas un pārdošanas apkaņošana) un 2) lai sargātu saimnieciski mazāk stipro tautas daļu, nodrošinot strādniekus nelaimes, slimības un bezdarba gadījumos un aizliedzot bērnu darbu.

Atsevišķa individa saimniecisko darbību tagadējā laikmetā bez valsts varas ierobežo vēl pati sabiedrība. Tikpat darba devēji, kā arī darba darītāji-strādnieki tagad apvienoti sabiedrībās. Šo sabiedrību uzdevums ir aizstāvēt savas intereses. Bet sabiedrība uzliek saviem biedriem arī zināmus pienākumus un ierobežo viņu rīcības brīvību. Tā strādnieku biedrības uzstāda kopējas algas un darba prasības un neviens nedrīkst strādāt uz sliktākiem noteikumiem. Uzņēmēji apvienojas sindikatos, kartēļos un trestos, lai varētu pārvaldīt un regulēt ražošanu. Šīs apvienības stringri raugās, lai biedri ievēro kopējas intereses un nepaklausīgos bargi soda. Sabiedrību uzdevums izskaust konkurenci savu biedru starpā.

Tagadējā valsts dzīve apvieno abus principus: — individualo un socialo. Pie tam var vērot, kā saimnieciskā darbā

individualam principam vai egoismam ir lielāka nozīme. Mūsu dienu tehniskais un saimnieciskais progress dibinās uz cilvēku egoistiskas tieksmes pēc slavas un mantas. Lielus, saimnieciski svarīgus uzņēmumus vada parasti kāds ģeniāls organizators (Rokfellers, Fords Amerikā). Techniskā progressa priekšgalā vienmēr soļo atsevišķas izcilus personas (Edisons). Visi modernie tehnikas jaunievedumi ir atsevišķu cilvēku izgudroti un radīti. Tautas masa pati par sevi nav spējīga jaunu izgudrot, jo idejas dzimst viena cilvēka galvā. Turpretīm lieli sabiedriski uzdevumi nav veicami bez atsevišķu cilvēku uzpurēšanās vispārības labā, — tēvu zemi aizstāvēt upurē savu dargāko mantu — dzīvību. Sabiedriskie uzdevumi veicami tikai ar tautas kopējiem spēkiem, tur no svara ir masu psiholoģija. Piemēram alkohola apkaļošanā viens cilvēks maz ko var darīt, te jūtamu iespaidu var atstāt tikai visas sabiedrības līdzdalība.

Nav arī sagaidāms, ka kāda valsts savu saimniecisko organizāciju gribētu spēji mainīt, piem., ierīkot saimniecību uz tīriem sociāliem principiem. Ja to kāda valsts darītu, tad viņai jāpārtrauc saimnieciska satiksme ar citām valstīm. Visas pasaules valstis tagad saistītas ciešām tirdznieciskām saitēm — apmainās savā starpā ar ražojumiem, lai varētu pilnībā apmierināt savas vajadzības. Pārejot uz citu saimniecisku iekārtu, valsts neizbēgami tiks izslēgta no pasaules saimniecības. Šādai valstij ir tikai divas izejas: 1) vai nu dzīvot nepilnīgu, pusbada dzīvi, kā tas bij Krievijā pirmos gados pēc revolūcijas; 2) vai saskaņot savu saimniecisko organizāciju ar citām valstīm, kā to Krievija mēģina tagad darīt.

II. Ražošana.

Ražošanas jēdziens.

Daba pati no sevis dod maz, un tikai retos gadījumos viņa dod mantas lietojamā veidā. Zem cilvēka darba iespaida daba dod jau daudz vērtīgākas un bagātākas mantas. No dabas klēpja iegūtās mantas maz noderīgas tieši vajadzību apmierināšanai, jo viņas vēl jāapstrādā un jāpadara noderīgas. Cilvēka saimniecisko darbību, kas piemēro dabu un viņas augļus mūsu vajadzību apmierināšanai, sauc par ražošanu.

Ražošanā līdzdarbojas trīs galvenie ražošanas faktori jeb ražošanas līdzekļi: daba, darbs un kapitāls. Par kapitālu tautsaimniecībā sauc visas agrāk ražotās mantas, ko lieto turpmākai ražošanai. Visiem trim ražošanas līdzekļiem nav vienāda nozīme. Aktīvais ir vienīgi cilvēka darba spēks, viņš viens nosaka ražošanas gaitu. Daba un kapitāls turpretim ir pasīvi ražošanas līdzekļi, viņi ir ražīgi tikai tad, kad viņus uz to spiež cilvēks.

Ražošanas mērķis ir mazāk noderīgu dabas balvu padarīt cilvēkam noderīgāku un līdz ar to arī vērtīgāku. Tā tad ražošanā mantu vērtība aug; rodas jaunas vērtības. Bez tam jauniegūto mantu vērtībai jābūt ne tikai lielākai par agrākās mantas vērtību, bet jāsedz arī visi ražošanas izdevumi. Piemēram, ražai jāsedz — ne tikai sēklas un mēslu vērtība, bet jāatmaksā arī zemkopja darbs un nodilušie darba rīki, tikai tad ražošana būs saimnieciski attaisnojama. Vērtību pieaugumu ražošanā tautsaimniecībā apzīmē par ražošanas produktivitāti; tā ražošana produktīvāka, kas rada vairāk jaunu vērtību.

Ražošanu iedala 3 lielās daļās: 1) izmantojošā rūpniecībā vai pamatražošanā, kas iegūst no dabas klēpja vēl līdz šim apgrozībā nebijušas mantas, — kā lauksaimniecība vai kalnrūpniecība, 2) apstrādājošā rūpniecībā, kas pamatražošanā iegūtās mantas pārstrādā, padara

noderīgākas, 3) satiksmē un tirdzniecībā, kas gatavas mantas noved uz viņu lietošanas vietu un izdala patērētājiem. Pārvadāšana tuvina mantas viņu lietošanas vietai un līdz ar to vairo mantu vērtību un tāpēc vispār arī atzīta par ražojošu darbību. Citādi ir ar tirdzniecību. Viņas ražojošo nozīmi daudzi tautsaimnieki (socialisti) noliedz un uzskata tirdzniecību par neproduktīvu darbību. Pilsoniskie tautsaimnieki tam nepiekrīt, aizrādīdami, kā rūpniecība ražo preces vairumā, bet patērētāji tās prasa nelielos daudzumos; tā tad preces patērētājiem jāizdala — un šo izdalīšanas darbu izpilda tirgoņi. Saprotams, tirdzniecība ir neproduktīva, kad vajadzīgā viena tirgoņa vietā veikalus atvēruši desmit un vairāk tirgotāji. Bet tik pat labi var būt neproduktīva arī lauksaimniecība, piemēram, pārlicīgi zemes īpašumiem samalcinoties. Ir taču gadījumi, kur zemkopjiem nav pašiem savas maizes.

Daba.

Daba ir gan pasīvais ražošanas līdzeklis, tomēr tā līdzdarbojas katrā ražošanā. Tukšā telpā un bez materijas ražošana neiespējama, bet daba dod telpu un materiju.

Zem dabas nav jāsaprot kāds viens faktors, bet gan visas mums derīgas apkārtējās dabas balvas un spēki. Daba ražošanai dod pirmkārt vajadzīgo apkārtni — klimatu un un zemi. Klimata elementi, kā gaiss, gaisma un siltums gan nav saimnieciskas mantas, bet ražošanā visai nepieciešamas. Otrkārt, daba dod izejvielas — materiju, ko cilvēks ražošanas procesā pārveido. Lauksaimniecība izmanto zemes virsējo kārtu, kalnrūpniecība apakšzemes bagātības. Treškārt, cilvēks izmanto dabas spēkus. Ražošanā jāpārvar dažādas pretestības, priekš kuņām cilvēka muskuļu spēks par mazu, bet lietojot dabas spēkus tās viegli veicamas. Labs piemērs ir malšana ar rokām un ar ūdens vai vēja spēku.

Klimata iespaids lielā mērā atkarīgs no temperatūras. Aukstais, bargais polara klimats ļoti neizdevīgs ražošanai; polara fauna un flora ļoti nabadzīga, arī lauksaimniecība tur neiespējama. Ciņā ar klimata bardzību cilvēkam jāzaudē daudz spēka un enerģijas. Tāpēc arī polarās joslas maz apdzīvotas un ražošana tur vāji attīstīta. Karstais jeb tropiskais klimats, ja tur pietiekoši daudz mitruma, ļoti ražīgs un pār-

pilnībā apveltī cilvēkus dabas balvām. Tikai šeit cilvēki pierod visu bez pūlēm saņemt no dabas klēpja un necenšas pielikt savus spēkus. Bez tam tropiskās zemes bieži piemeklē lielas dabas katastrofas: ūdens plūdi, zemestrīces, postoši vēji (orkani). Šinīs katastrofās tik spilgti izpaužas dabas varenība, ka cilvēki neuzdrošinās dabai pretī strādāt. Ja tropiskais klimats ir sauss, tad viņš tikpat neražīgs kā polarais (tuksnesis). Mūsu mērenā klimata josla nav tik bagātīga kā tropiskā un tāpēc spiež cilvēku izlietot visus spēkus uztura iegūšanai. No otras puses, mērenais klimats arī nav tik bargs un katastrofals, kā polarais un tropiskais; viņš vieglāki padodas cilvēka iespaidam. Mērenajā klimata joslā tāpēc ražošana vislabāki attīstīta. Te cilvēks vispilnīgāki kalpina un izmanto dabu. Katrā ražošanā līdzdarbojas arī zeme; vismaz vajadzīgs neliels zemes gabals, kur cilvēkam stāvēt un darboties. Daudz vairāk zemes vajaga ēku celšanai un vēl vairāk, lai varētu sēt un ražot sev pārtiku. Zeme ir vienīgais avots, kas dod ražošanai vajadzīgas vielas. Aļņankārta dod augiem vajadzīgās barības vielas. Augu valsts savukārt uztur dzīvniekus un dod cilvēkam neskaitāmas noderīgas izejvielas uzturam, apģērbam vai dzīvoklim. Cilvēks plaši izmanto arī zemes dziļāko slāņu bagātības, kalnu rūdas, akmeņa ogles, dažādus sāļus, pielāgodams tos savām vajadzībām. Apakšzemes bagātības izraktas vairs neatjaunojas un cilvēka spēkos arī nestāv tās vairo, vai atjaunot. Šis dabiskās bagātības pamazām izsīkst.

Citādi ir ar zemes auglību; to cilvēks var plaši iespaidot. Zemes auglība gan vairojas ar laiku pati no sevis, bet šis dabīgais process rit lēnām. Cilvēka spēkos ir viņu paātrināt, lietojot gan mākslīgos, gan dabiskos mēslošanas līdzekļus. Pēdējie zemē vairo derīgo vielu krājumu un uzlabo zemes fizikalās īpašības. Tāpat, izdarot meliorācijas, slapjās zemes nosusinot un sausās apūdeņojot, var ātri un ievērojami pacelt zemes ražību. Tagad, ņemot palīgā moderno lauksaimniecības tehniku, iespējams pat nederīgas zemes pārvērst par ziedošiem tīrumiem.

Nav iespējams mainīt zemes sastāvu, t. i. — smilts zemi pārvērst par māla zemi, vai otrādi, jārēķinās ar to, ko daba devusi. Tāpat nav iespējams mainīt zemes virsmu je b reljefu; bet pēdējam ir liela nozīme zemes apstrādāšanā. Kalnainas zemes grūti apstrādāt ar arklu un mašīnām; tās ir

dināmas vienīgi ar kapli un lāpstu. Tāpēc kalnainos apvidos zemkopība nevar tā uzzelt, kā līdzenumos.

Ražošanā, mantas pārveidojot, vajadzīgs arī spēks. Cilvēks apzinās savu muskuļu spēka vājību un jau sen izmanto dzīvnieku spēku, un, kur tas iespējams, dabas spēkus, galvenām kārtām vēju un ūdens spēku. Vēja spēks diezgan nepastāvīgs un mazāk pielietojams. Daudz vairāk izmantojams ūdens spēks. Sevišķi tagadējā laikā, ūdens spēku pārvēršot elektrībā, var pēdējo izmantot uz lieliem attālumiem. Ūdens dzinēja spēku tagad izmanto visādām vajadzībām. Šis ūdens spēks tagad pat nosaukts par „baltām oglēm“, atšķirībā no agrāk plaši lietotām „melnām“ akmeņa oglēm. Melnās ogles līdz ar viņu lietošanu iet mazumā. Jo vairāk melnās ogles lieto, jo cilvēce paliek ar viņām nabagāka. Citādi tas ir ar „baltām oglēm“, viņu daudzums no lietošanas mazumā neiet, viņu krājumi zināmā mērā neizsīkstoši. Interesanti, kā tās valstis, kuŗas bagātas ar „melnām oglēm“, kā Anglija, Beļģija, Vācija, ir nabagas ar „baltām“; tur nav strauju upju, kuŗu ūdens kritumus varētu izmantot. Bet Skandināvijas valstis, Šveice, Itālija, kur nav akmeņu ogļu, ir ļoti bagātas ar „baltām oglēm“. Latvijā, sevišķi Vidzemē, ir pietiekoši daudz „balto ogļu“ un šis bagātības izmantošana ir tuvākā laika uzdevums.

Darbs.

Bez spēka patērēšanas cilvēks nevar izmantot dabas balvas. Pat tādi augļi, kas derīgi lietošanai neapstrādātā veidā, vismaz jāsalasa, un salasišana arī ir darbs. Bet lielais vairums dabas balvu prasa grūtu un ilgu apstrādāšanu līdz pieņem lietošanai derīgu veidu. Par saimniecisku darbu sauc katru apzinīgu darbību, kuŗas mērķis ir mantu ražošana.

Izšķir fizisko, garīgo un tikumisko darbu. Materialo mantu ražošanā galveno lomu spēlē fiziskais darbs. Atsevišķa cilvēka fiziskais spēksniecīgs lielākas dabas pretestības pārvarēšanai. Tāpēc cilvēki jau no seniem laikiem apvienojās ģimenēs, ciltīs un valstīs, lai kopējiem spēkiem labāki veiktu grūto ražošanas darbu. Valsts fiziskais spēks atkarīgs pirmkārt no iedzīvotāju dau-

dzuma, jo vairāk iedzīvotāju, jo valstī vairāk fiziska spēka. Tāļāk valsts fiziskais spēks atkarājas no iedzīvotāju sadalīšanās pēc vecuma. Par darba spējīgiem skaita parasti iedzīvotājus vecumā no 20—60 gadiem. Jo tautā vairāk darba spējīgu, salīdzinot ar darba nespējīgiem, jo viņa būs stiprāka.

Uz 1000 iedzīvotājiem dažādās valstīs ir sekošais darba spējīgo skaits:

Italiņā	451
Vācijā	479
Francijā	529
Savienotās valstīs	489
Latvijā pirms kara	492
Latvijā pēc kara	489

Francija, kā redzams, atrodas labvēlīgākos apstākļos, jo viņai vislielākais darba spējīgo iedzīvotāju skaits. Darba spējīgo skaits stāv ciešā sakarā ar dzimstībām; — tanīs valstīs, kurās lielāka dzimstība, darba spējīgo ir mazāk, bet valstīs kur dzimstība maza, (Francijā) tur darba spējīgo ir daudz. Fiziskās darba spējas atkarājas arī no valdošām tautas parāšām. Slāvu zemju sievietes izpilda daudz grūtu saimniecisku darbu. Ameriķaņu „ledijas“ turpretim gandrīz nemaz nepiedalās saimnieciskā darbā.

Uz fizisko tautas spēku atstāj lielu iespaidu arī tautas veselības stāvoklis. Dilonis, dzimuma slimības un alkoholisms posta tautas veselību un lielā mērā mazina tautas fiziskos un garīgos spēkus. Slimības iedzimtības ceļā no vecākiem pāriet uz bērniem un apdraud arī nākošo paaudžu darba spējas. Tāpēc valsts pienākums ir šos postošos ļaunumus apkarot, nodrošinot ar to savu nākotni.

Mantas ražojot, cilvēks nenodarbina savu muskuļu spēku vien; viņš bez tam arī domā, pārliiek, kā vieglāki un labāki katru darbu veikt; tas ir garīgais darbs. Garīgais spēks ražošanā nespēlē mazāku lomu. Lai kaut ko ražotu, tad pa priekšu jāpārdomā, kā to darīt, jāstāda darbības plans un tad ar fizisko spēku tas jāizpilda. Katrai lielai ražošanas nozarei pa priekšu gājusi šīs ražošanas izgudrošana. Bez izgudrošanas un garīgā darba vispār saimnieciskā dzīve nebūtu sasniegusi tagadējo attīstības līmeni. Atsevišķu cilvēku un tāpat arī tautas garīgais spēks atkarīgs no atmiņas, apķērības un spējas domāt un pētīt (koncentrēt

un kombinēt). Saprotams, visas šīs gara spējas ar pareizu audzināšanu attīstāmas, bet liela nozīme ir arī iedzimtībai.

Katrā valstī ir tā sauktie intelektuālā darba darbinieki: ārsti, skolotāji, tiesneši un citi; tie strādā gandrīz vienīgi garīgo darbu. Rodas jautājums, vai viņu darbs arī ir ražīgs, jo viņi taču nekā taustāma neražo? Katras ražošanas uzdevums ir apmierināt tautas vajadzības; tā kā garīgā darba darītāji ar savu darbību apmierina vajadzības pēc izglītības, veselības un t. t., tad arī viņu darbs atzīstams par nepieciešamu.

Saimnieciskā dzīve prasa no cilvēka arī tikumisku spēku. Mēs parasti redzam, kā lielākus panākumus gūst nevis apdāvinātākais, bet gan izturīgākais, uzcītīgākais un taupīgākais, tā tad moraliski stiprākais ražotājs. Bez tam vēl godīgumam ļoti liela nozīme. Godīgam cilvēkam visi uzticas; viņam katrs labprāt dod darbu, viņa darbu arī labāki samaksā. Negodīgs ražotājs turpretim bieži neatrod saviem ražojumiem noņēmējus, jo visi baidās no apkrāpšanas.

Darbu cilvēki uzskata par nastu. Vienus spiež strādāt vajadzība pēc maizes un silta dzīvokļa, citus viņu patmīlība, dziņa pēc mantas un peļņas. Kāpēc gan saimnieciskais darbs cilvēkam tik nepatīkams? Vai patīkama pilnīga bezdarbība? Cietokšņos ieslodzītiem jāpavada laiks pilnīgā bezdarbībā, tie jūtas ļoti nelaimīgi. Tā tad cilvēks bez darba arī nevar iztikt. Vai darbs tādēļ nepatīkams, kā viņš nogurdina? Bet sports nogurdina ne mazāk un daudzi sportu piekopj ar tādu sajūsmu, ka nogurst ne mazāk par darba strādniekiem. Šarls Žīds (Charles Gide) izskaidro, ka sportists strādā brīvi, nepiespiesti un saņem savu darba algu tūlīt — savu labsajūtu. Strādnieks turpretī strādā piespiesti, viņam darbs ir uzdevums, kas jāpilda un atalgojums — darba alga — būs tikai nākamībā. Vergi strādāja zem vislielākiem spaidiem; darbs viņiem arī bij vislielākais slogs. Mūsu dienu strādniekus uz darbu spiež viņu vajadzības un viņi arī strādā piespiesti. Brīva darba izvēle mazina sloga sajūtu; brīvi izvēlēts darbs vienmēr patīkamāks un ražīgāks, nekā uzspiests, nebrīvs darbs. Ja cilvēks pats var izlietot savus darba augļus, tad arī viņam rodas vairāk patīkams strādāt. Šai gadījumā labklājība atkarīga no darba rezultata, tas vien jau spiež intensīvāki strādāt. Bez tam, redzot darba augļus, cilvēkā rodas zināms lepnums par saviem panākumiem. Viss tas kopā atvieglo darba slogu.

Tāpēc fabrikas algots strādnieks, kušs ne tikai nebauda savus darba augļus, bet pat nerēdz tos, redz darbā slogu.

Patstāvīgs zemkopis turpretim strādā bez vismazākiem ārējiem spaidiem, tādēļ viņam darbs daudz patīkamāks. Zemkopis zin, ka vienīgi viņš pats baudīs savus darba augļus. Viņš apzinās savu un savas ģimenes atkarību no darba rezultata un pieliek visus spēkus, lai vairotu savu labklājību. Zemkopis allaž ļoti lepns uz savu bagāto ražu; bagātā druva ir viņa lielākais prieks. Savā ražā zemkopis redz atspoguļojamies pavadītā gada darbību un raža dod zemkopim ne tikai materialu, bet arī garīgu apmierinājumu. Garīgais apmierinājums un prieks par savu patstāvību un saviem darba augļiem — ir zemkopja otra alga. Ka šo algu zemkopis augsti vērtē pierādā tas, ka materialais zemkopja atalgojums bieži ir zemāks par strādnieka algu. Visi apbrīno zemkopja darba mīlestību un viņa uzcītību un jāatzīst, kā ne ar kādiem varas līdzekļiem, ne arī algas paaugstinājumiem nevar piespiest algotus strādniekus tā nežēlot savus spēkus, kā to dara brīvs, patstāvīgs zemkopis.

Kapitals.

Sirmā, aizvēsturiskā, senatnē bij laiks, kad cilvēks iztika bez jeb kādiem darba rīkiem. Augļus un saknes viņš lasīja kailām rokām; zivis un mazākos zvērus tāpat gūstīja bez kādiem ieročiem — tad nebij vēl kapitāla un kapitalistu. Pirmais kapitāls bij noasināts akmens, ar kušu mežonis gāja medīt un tā bruņojies varēja pieveikt jau lielākus zvērus. Tālākā attīstībā cilvēks izgudroja arvien jaunus ieročus. Katrs jauns ierocis palīdzēja vieglāki un labāki sagādāt pārtiku. Visu to manta daļu, kas noderēja tālākai ražošanai un ir cilvēku darba auglis, tautsaimniecībā sauc par kapitālu.

Kapitāls krasi jāatšķir no dabas. Daba nav cilvēka rokām radīta un tāpēc arī nav kapitāls, lai gan noder ražošanai. Zeme, jūras un kalnu bagātības nav kapitāls. Bet zemes auglība gan var būt kapitāls, ja tā cilvēka rokām radīta, zemi nodrenējot un iemēslojot; tas būs zemē ieguldītais meliorācijas kapitāls. Nav kapitāls arī tādas brīvas dabas manta, kā gaiss, gaisma, kušas nav neviena cilvēka īpašums. Tāpat

par kapitalu neskaita cilvēka spējas, piemēram, labu balsi — ja viņa ir dabas dota. Konrads saka, ka kapitāls ir cilvēka ražots ražošanas līdzeklis. K. Marks: kapitāls uzkrāts darbs, tā tad iepriekš no tā paša vai cita cilvēka rokām ražota manta.

Tāļāk jāpastrīpo, kā tautsaimniecībā par kapitalu skaita tikai mantas, kas noderīgas citu mantu ražošanai. Tā tad par kapitalu nevar uzskatīt visas patērēšanai derīgas mantas: mēbeles, rotas lietas, sporta un greznuma lietas. Viena un tā pati lieta, skatoties pēc viņas izlietošanas, var būt un var arī nebūt kapitāls. Piemēram, zemnieka zirgs ir kapitāls, jo tas velk arklu un palīdz ražot maizi, bet bagātnieka greznais jājamais zirgs, kuŗu lieto tikai izpriecai vai sportam, nebūs kapitāls. Muizās strādnieku dzīvojamā ēka — kapitāls, jo bez viņas nevar pastāvēt ražošana, bet kunga pils nav kapitāls, jo tā ražošanu neveicina.

Ikdienišķā dzīvē par kapitalu gan sauc katru mantu, kam maiņas vērtība, kā arī naudu. Šādas mantas gan ātri pārvēršamas kapitālā, bet pašas par sevi viņas kapitāls nav.

Kapitālus parasti iedala pamata kapitālā un apgrozības kapitālā. Par pamata kapitalu sauc to kapitāla daļu, kas ražošanā piedalās vairākas reizes. Tādas lauksaimniecībā ēkas, nosusināmās ietaises, vai rūpniecībā fabriku ēkas un mašīnas. Par apgrozības kapitalu sauc tādu kapitalu, kas ražošanā piedalās tikai vienu reizi un līdz ar lietošanu iet zudumā kā manta, bet viņas vērtība pāriet uz jauno ražoto produktu. Tādas lauksaimniecībā sēklas, mēsli, lopbarība; rūpniecībā — akmeņogles, izstrādājamās jēlvielas, darba algas. Apgrozības kapitāla galvenā pazīme tā, ka viņš pastāvīgi pārveidojas. Sēkla un mēsli pārveidojas par jauno ražu, lopbarība pāriet gaļā, pienā vai vīlnā, akmeņogles un dzelzs rūdā — tēraudā. Pamata kapitāls turpretīm daudz pastāvīgāks, piemēram ēkas noder ražošanai pat 100 un vairāk gadus. P a m a t a k a p i t ā l s p a s t ā v ī g i d i l s t, t o p m a z v ē r t ī g ā k s u n a r l a i k u p a v i s a m n o l i e t o j a s. P a m a t a k a p i t ā l a v a i r o š a n o s u z s k a t a p a r s a i m n i e c i s k a s d z ī v e s a t t ī s t ī b a s p a z ī m i. S e v i š ķ i s a t i k s m e s l ī d z e k ļ u, d z e l z c e ļ u, o s t u, k u ņ u u n a r ī l i e l u f a b r i k u i z b ū v e v e i c i n a v i s a s p ā r ē j ā s s a i m n i e c i s k ā s d z ī v e s u z p l a u k š a n u u n t a u t a s l a b k l ā j ī b u.

Kapitāla izcelšanās.

Kapitāls ir darba produkts un rodas no dabas un darba kopdarbības. Ja cilvēks ražo tikai tādus produktus, kas noder tiešai patēriņai un visus ražojumus tūlī arī patērē, nekā no sava darba augļiem neuzkrādams — tad acīmredzot, viņš pie kapitāla netiks. Kapitāls var izcelties divējādos gadījumos: 1) tad, ja ražo vairāk nekā var patērēt, jeb 2) ja ierobežo patēriņu un daļu no saražotiem produktiem ietaupa. Abos gadījumos pāri palikušie, nepatērētie produkti būs par pamatu kapitāla attīstībai. Tā tad kapitāls izceļas tur, kur kāda daļa no ražotiem produktiem netiek patērēta, bet tiek uzkrāta, ietaupīta. Arī tiešās patēriņai produkti, ja viņi saražoti vairāk nekā tūlī var patērēt, var būt par pamatu kapitāla attīstībai. Piemēram, ja mežonim izdodas nomedīt vienā dienā pārtiku veselai nedēļai, tad citas dienas tas uz medībām neies, bet izlietos savu laiku medību rīku papildināšanai, vai jaunu ieroču pagatavošanai, vairojot līdz ar to kapitālu. Kapitāla pieaugums izsauc visas dzīves uzplaukšanu; bet arī otrādi, kultūras ieguvumi, jauni zinātnes atradumi, tehniski izgudrojumi dod iespēju kapitālam strauji vairoties. Kultūras attīstība un kapitāla pieaugums iet roku rokā. Kapitāla vairošanās valstī atkarīga no iedzīvotāju taupības, uzcītības un uzņēmības un arī no tam, cik lielus augļus kapitāls nes. Ja valstī kapitāla saražots par daudz un viņš nevar savā dzimtenē atrast sev pielietojumu, tad kapitāls nenes parastos augļus un kapitāla tālākā attīstība apstājas, vai viņš meklē sev pielietojumu ārpus savas dzimtenes.

Socialisti (K. Markss) saka, ka kapitāls izceļoties no laupīšanas, uzņēmēji aplaupot strādniekus neizmaksādami tiem visus viņu darba augļus. Tā ceļas arī kapitāls. Nevar tomēr aizmirst tos taupīgos strādniekus, kas daļu no sava darba augļiem pārvērš naudā un nogulda krājaizdevu kasēs. Taisni šie mazie krājēji savā kopsumā ir lielākie naudas noguldītāji.

Banka aizdod, 1000 vai vairāk, šādus mazus ietaupījumus vienam uzņēmīgam inženieram un dod tam iespēju uzbūvēt jaunu fabriku. Šādā ceļā mūsu laikos rodas ļoti daudz uzņēmumu. Ķīlu zīmju un akciju turētāji nereti ir strādnieki. Vēl var iebilst, ka cik arī kapitalists „nelaupītu“ no strādniekiem, ja viņš visu salaupīto patērēs — tad viņam kapitāls tik un tā nevairosies.

Ražošanas organizēšana.

Darba dalīšana.

Pirmajā saimnieciskās dzīves attīstības laikā ģimene apmierināja savas vajadzības ar pašas spēkiem ražotām mantām. Tai laikā mantas netika vēl mainītas, nedz pirktas un pārdotas. Katra ģimene pati gādāja sev pārtiku, pati gatavoja apavus, apģērbus un medību ieročus. Ģimenes labklājība pilnīgi atkarājās no apkārtējās dabas; ja apkārtējā daba bij nabadzīga ar medījumu, tad bij jāpārtiek no augļiem un saknēm. Darba rīki bij ļoti vienkārši. Medija ar stopu un bultām; zemi irdināja ar noasinātu koka zaru. Ražošanā galveno lomu spēlēja daba, bet kapitāls bij niecīgs un nenozīmīgs. Bet jau pie mežoniem redzam zīmīgu parādību — darba sadalīšanu. Parasti vīri nodarbojās ar medību un zveju, bet sievas ar zemkopību; lasot un krājot augļus, saknes, riekstus; vēlāk tās sāka arī sēt un audzēt dažādus derīgus stādus.

Dabas bagātības arvienu gāja mazumā, bet cilvēku vajadzības pieauga. Lai varētu savas vajadzības apmierināt, cilvēkam nācās mācīties daudz dažādu darbu (amatu); vajadzēja pašam sēt, pašam pagatavot sev apģērbu, ģērēt ādas, taisīt ieročus. Tik vispusīgus un dažādus darbus labi iemācīties nevarēja un tāpēc darbs bij neražīgs un nogurdinošs. Daudz ražīgāks tas tapa, kad darbu sadalīja: viens ģērēja tikai ādas, otrs taisīja tikai ieročus. Tā ar laiku izcēlās pirmie amatnieki. Viņi savā darbā iestrādājās; strādāja veiklāki un produkts iznāca labāks. Bez tam viņiem vieglāki pagatavot sev dažādus amata rīkus, kas arī darbu stipri atviegloja. Līdz ar darba sadalīšanu, vairojās arī kapitāls. Izcēlās tirdzniecība; ģimenes un ģintis mainīja saražotās mantas savā starpā. Ražošana vairāk piemērojās dabas bagātībām; upju līčos, kur auga laba zāle, attīstījās lopkopība, lidzenumos graudkopība, bet kalnos, kur pieejamas rūdas — metalrūpniecība. Darba sadalīšana gāja arvien tālāk, un darbus, ko senāk izpildīja viens strādnieks, mūsu dienās izpilda bieži vairāki desmiti. Tagad modernā rūpniecībā pagatavojot adatu, viens strādnieks izstiepj drāti, otrs viņu izsit taisnu, trešais sacērt gabalos, ceturts noasina, piektais gatavo galviņu u. t. t.; pie vienas adatas strādā vairāki cilvēki. Šā strādājot darbs ir daudz ražīgāks, nekā kad viens strādnieks izpilda visus darbus vienu pēc otra.

Arodu skaits mūsu dienās stipri savairojies. Senākā galdnieka vietā, kas strādāja visus koka apstrādāšanas darbus, tagad ir mēbeļu galdnieks, mucenieks, būvgaldnieks, spoļu dreijātājs, modeļu galdnieki un vēl citi. Pirms kara Vācijā bijuši ap 1100 dāzādu arodu, pulksteņu pagatavošanā vien strādājuši 300 specialistu.

Jaunlaiku rūpniecība cenšas ražojošo darbu sadalīt atsevišķos, tālāk vairs nedalāmos, īsos darba posmos, kas veicami ar vienu, vai nedaudz roku kustībām. Katru no šiem darbiem uztic atsevišķam strādniekam, kā tas redzams no piemēra ar adatu ražošanu. Zinātniski pareizu darbu sadalīšanu pirmais pamatoja amerikānis Teilors, tāpēc viņu arī sauc par Teilora sistemu. Lai kādā ražošanas nozarē izvestu Teilora sistemu, tad papriekšu jāizpēta: 1) cik un kādos vienkāršos paņēmienos darbs sadalāms; 2) ar kādām kustībām paņēmieni visātrāki un vieglāki veicams un 3) cik katrs darba paņēmieni prasa laika. Pēc tam redzams, cik strādnieku visa darba veikšanai vajadzīgs. Ja adatas spicēšana aizņem 10 sekundes, galviņas pagatavošana 20 sekundes un acs taisīšana 30 sekundes, tad, lai darbs tekoši ritētu, vajadzēs 6 strādniekus; pretējā gadījumā adatu spicētājam pietrūks darba. Ar Teilora sistemu panāk apbrīnojamu darba ražīgumu; piemēram: viena pulksteņa pagatavošana ilgst 2 stundas 40 minūtes (Ch. Gide). Sprotams, ka līdz ar to arī produkts top daudz lētāks.

1) Darba sadalīšanas priekšrocības sekošas: darbu sadalot katram iespējams izvēlēties tādu darbu, kas viņam labāki patīk un arī labāki veicas un ir vairāk piemērots atsevišķa cilvēka fiziskai un garīgai attīstībai. Tā darbs top patīkamāks un mazāk apgrūtināts. Darbā var ņemt dalību arī mazāk attīstīti cilvēki, pat bērni, un katrs sabiedrības loceklis var savas spējas ražīgi pielietot.

2) Pateicoties darba sadalīšanai atsevišķam strādniekam nākas izpildīt tikai nedaudz vienādu kustību. Šā strādājot strādnieki ievingrinās, izdarā kustības ātri un pareizi un sasniedz augstāko darba ražīgumu. Strādnieku apmācībai vajaga ļoti maz laika, jo nedaudzās kustības var ierādīt dažās dienās, bet amatnieki mācās savu amatu gadiem ilgi.

3) Specializēšanās iet pat tik tālu, ka atsevišķas fabrikas nodarbojas tikai ar vienas mantas vai pat mantas vienas daļas ražošanu; Amerikā kuģu daļas taisa dažādās fabrikās,

pēc tam saved tās kopā kuģu būvētavā, kur tik atliek vienu daļu ar otru savienot. Šāda specializēšanās dod fabrikām iespēju labāki izmantot dabas bagātības. Fabrikas, kuņām vajadzīgs liels dzinējspēks (gaisa zālpetra ražošana) attīstās lielu ūdens kritumu tuvumā, vai metalrūpniecība kalnos. Ražošanu vēl vairāk atvieglojot, fabrikas pagatavo savus ražojumus visus pēc nedaudziem modeļiem. Pie tādas iekārtas iespējama ļoti plaša mašīnu pielietošana, kas savukārt produkta cenu pazemina.

4) Beidzot, darba sadalīšanā katrs strādnieks strādā tikai ar vienu rīku un tāpēc kapitāls nekad nestāv dīkā. Amatniekam daudzi darba rīki stāv nelietoti, jo viņš vienā laikā var lietot tikai vienu rīku. Modernajā rūpniecībā turpretim viens strādnieks apkalpo pat vairākas mašīnas. Amerikas vērpstuvēs viens strādnieks apkalpo 4—5 mašīnas, kuņām katrai ir 1000—1400 spolišu. Mūsu vecmāmiņas vērpa ar vienu spoli, bet — amerikānietis fabrikās ar 5000 spolēm. Kāda milzīgā starpība darba ražīgumā! Bet tikpat liela starpība novērojama arī kapitāla ziņā. Pirmajā gadījumā kapitāls vienkāršs, lēts koka ratiņš, otrā — modernas vērpjamās mašīnas, ar sarežģītu mehanismu un lielu vērtību. Ražošanai attīstoties, darbu cilvēki savā starpā arvien vairāk sadala un arvien lielāku lomu ražošanā spēlē kapitāls. Atsevišķu strādnieku vietā stājas spēcīgas mašīnas. Nākotnē strādniekam paliks tikai mašīnas uzraudzība, bet visu mehanisko darbu veiks mašīnas. Līdz tam vēl tomēr tālu, jo lauksaimniecībā mašīnas vēl ļoti maz pielietotas un pati darba dalīšana iespējama mazos apmēros.

Darba dalīšanai ir arī savas sliktās puses. Strādnieks, nodarbodamies tikai ar vienu vienmuļu darbu, paliek par šauru vienpusīgu specialistu; viņa garīgās un fiziskās spējas attīstās tikai vienā virzienā. Nodarbinātie organi attīstās spēcīgi, bet nenodarbinātie pa pusei atrofējas. Uz šā pamata izceļas pat dažas profesionālas slimības, līdzīgi tam, kā skolas gados no ikdienišķas sēdēšanas pie grāmatām attīstās lika mugura un īsredzība. Sevišķi bīstama ir vienpusīga nodarbošanās jaunībā. Vienmuļlais fabrikas darbs notrulina jaunatni garīgi un fiziski, tāpēc lielos rūpniecības centros, pilsētās žēlojas par jaunatnes izviršanu. Pilsētām pastāvīgi nākas uzsūkt sev jaunus, svaigus spēkus no laukiem. Ikdienas izpildot vienu un to pašu darbu, cilvēks paliek galīgi vienaldzīgs pret visu pārējo, — pārvēršas

par dzīvu mašīnu. Tāds vienpusīgi attīstīts cilvēks nevar būt nākotnes ideāls. Bez tam strādniekam, kas izgatavo tikai vienu mantas daļu, bet ne veselu mantu, zūd interese, jo viņa darbs pazūd kopējā darba produktā; nevienu mantu viņš nevar saukt par paša pagatavotu.

Darba savienošana.

Darba tehniskā sadalīšana pēc Teilora sistēmas ļoti izdevīga, jo lielos mēros vairo darba ražīgumu. Izmantot darba dalīšanas priekšrocības var tikai lielos uzņēmumos, nodarbinot uzreiz daudz strādnieku. Amatniekam, kas strādā ar pāris palīgiem tā neiespējama. Tiklīdz ražošanā sāka lietot mehānisko dzinējspēku, tūlīt arī pierādījās lielo uzņēmumu priekšrocības. Lielo mašīnu apkalpošana prasa tikpat darba spēka kā mazo, bet pirmās ir daudz ražīgākas. Ievērojot šādas priekšrocības, lielo uzņēmumu varēja ražot daudz lētāku produktu un pamazām izkonkurēja mazražīgo amatnieku un mājražotāju darbu. Ražošana koncentrējās rūpniecības centros — pilsētās un lielajās fabrikās. Lai gan mājražotība visos arodos neizzūd, tomēr fabrikas tagadējā rūpniecības ražošanā spēlē galveno lomu. Simts gadus atpakaļ vēl dziedādams katrā mājā strādāja malējiņas, tagad maļam vairs tikai dzirnavās.

Maziem ražotājiem nav tik daudz kapitāla, lai tie varētu iegādāties modernas, dārgas mašīnas. Mazākās mašīnas, parasti, ir sliktākas un mazražīgāki strādā. 100 zirgu spēku tvaika mašīnas, salīdzinot ar 10 z. sp. mašīnu, nepatērē vis 10 reiz vairāk kurināmā materiāla, bet gan daudz mazāk. Lielos uzņēmumos arī ēkas iznāk samērā lētākas nekā mazos. Lielie uzņēmumi iepērk izejvielas lielām partijām, tieši no ražošanas vietas, bet amatnieki iepirkdami mazumā, no atkalpārdevējiem, maksā par to pašu izejvielu daudz dārgāki. Amatnieks, strādādams ar nedaudz palīgiem, nevar ražošanā pielietot darba dalīšanu; lielrūpniecībā turpretim darba dalīšanas labumus izmanto visā pilnībā. Visi fakti runā par labu rūpniecības apvienošanai lielos uzņēmumos un tāpēc nav brīnums, ja tagad redzam fabrikas, kurās dienā izgatavo simtiem automobiļu.

Arī lielrūpniecībai ir savas robežas; gadījumā, kad uzņēmums izplešas tik tālu, kā tā vadītājs vairs nevar pārredzēt visa uzņēmuma kopējo darbību, uzņēmumam jāsabruk. Tāpēc

parasti lielus uzņēmumus var vadīt tikai sevišķi apdāvināti un ģeniali cilvēki. Lielrūpniecība iznīcina patstāvīgus ražotājus-amatniekus un to vietā vairo algoto strādnieku armiju. Patstāvīgais ražotājs, amatnieks ir nacionalāks, viņš mīl savu darba vietu, savu darbnīcu un darba rīkus. Algots strādnieks, kam nekā vairāk nav, kā viņa darba spēks, ir vienaldzīgs pret fabriku, kuŗā tam jāstrādā. Viņš to pat nicina un iet svešā zemē laimi meklēt. Lielrūpniecība strādnieku padara par internacionalistu.

Ražošana lauksaimniecībā.

Vai lauksaimniecībā redzama tā pati attīstības aina kā rūpniecībā?

Rūpniecībā apstrādā gandrīz vienīgi nedzīvo materiju, lauksaimniecībā ražošana turpretīm balstās uz dzīvo dabu. Šis fakts ir par pamatu tam, ka lauksaimniecība ir bijusi un vienmēr arī būs daudz vairāk atkarīga no apkārtējās dabas nekā rūpniecība. Tāpēc arī lauksaimniecības ražošana nevarēja attīstīties tā, kā rūpniecība, kur darbs lielāko tiesu norit zem jumta un ir no dabas neatkarīgs. Ražošana lauksaimniecībā saistīta ar zemi. Darba dalīšana ļoti maz iespējama. Lai strādniekam būtu darbs visu gadu, viņam jāmaks visi lauksaimniecības darbi. Arī mašīnām lauksaimniecībā mazāka nozīme; organisko vielu ar mašīnu ražot nevar, te jāļauj darboties dabai. Mechaniskais dzinējspēks, ņemot vērā lielās platības, grūtāki pielietojams, nekā rūpniecībā. Lai gan arī lauksaimniecībā, tāpat kā rūpniecībā, lielām saimniecībām ir dažas tehniskas priekšrocības, tomēr personīgā interese spēlē noteicošo lomu. Turklāt lielie uzņēmumi viņu platības dēļ grūti apsaimniekojami. Lauksaimniecībā viscaur novērojam gluži pretējo ainu nekā rūpniecībā; lielie lauksaimniecības uzņēmumi pamazām sabrūk un viņu vietā attīstās mazsaimniecības.

Arī lauksaimniecības ražošanā, tāpat kā rūpniecībā, arvien vairāk sāk darboties kapitāls. Senāk zemi atstāja atmatā, lai tā „atpūšas“ un dabīgā ceļā atjauno savu auglību; tagad, turpretīm, mēsli ir galvenie auglības vairotaji. Jo lauksaimniecība vairāk attīstās, jo vairāk un dargākus mēslošanas līdzekļus sāk lietot. Zemes uzlabošanai arvien vairāk lieto dārgas meliorācijas, nederīgas zemes pārvēršot par derīgām. Arī mašīnas ar katru gadu vairāk izplatās lauksaimniecībā,

sevišķi ar motoru un elektrības ieviešanu. Lauksaimniecības mašīnām vajaga viegli pārvietoties; tas apgrūtiņa viņu izgudrošanu un pielietošanu katreizējiem apstākļiem. Daudzreiz citādi laba mašīna nav lietojama aiz viņas smaguma. Ja mūsu dienās mašīnas nav vairāk izplatītas, tad vainojama arī tehnika, kas vēl nav devusi visiem lauksaimniecības darbiem lietojamas mašīnas.

Lauksaimniecībai attīstoties, mainās arī ražošanas uzdevumi. Senāk daudzus produktus ražoja mazos vaļumos, pašu saimniecības vajadzībām, neskatoties uz ražošanas izdevīgumu. Pie mums vēl tagad aitas tur „pašu vajadzībām“. Intensīvā lauksaimniecība ražo nedaudzus produktus un tikai tādus, ko tirgū vislabāki samaksā. Piemērojas tirgus prasībām, ražo tikai tirgum un pašu vajadzībām produktus arī pērk tirgū. Dānijas lauksaimnieki ražo sviestu eksportam, bet paši lieto margarīnu.

Lauksaimniecības produktu apstrādāšana arvien vairāk pārvietojas no lauksaimnieka sētas uz sevišķu ietaisi — „fabriku“. Vēl gadus 30 atpakaļ pienu krēvoja tikai to nostādinot, vēlāk sāka pienu krejot katrs savā saimniecībā ar separatoru un, beidzot, mūsu dienās, krējošanu un tālāko pārstrādāšanu uztic moderniecībām.

Ja rūpniecība ar savu vienmuļo nervozo darbu bojā un kropļo viņā nodarbinātos strādniekus, kā garīgi, tā miesīgi, tad lauksaimniecība, pateicoties darbu dažādībai un nesamērīgi veselīgākiem darba apstākļiem, uztur stiprus un modrus darba darītājus. Patstāvīgs zemkopis dedzīgi pieķeras savam iekoptajam zemes stūrītim un ir valsts galvenais balsts grūtā brīdī.

III. Maiņa.

Cena.

Tagadējā saimnieciskā iekārta, ar jo plaši attīstītu darba dalīšanu, var pastāvēt tikai pie ļoti straujās un dzīvas preču apmaiņas. Maiņa ir tā, kas saista atsevišķas saimniecības vienā kopējā tautas saimniecībā un regulē ražošanu, kā atsevišķās valstīs, tā arī vispasaules apmērā.

Produkti tirgū dabū savu tirgus vērtību — cenu. Cena stāv ciešā sakarā ar produktu daudzumu tirgū. Ja produktu tirgū saplūst tik daudz, ka pārsniedz patērētāju vajadzības, tad cena krītas, ja turpretim produktu ir maz un pieprasījumi pēc viņiem lieli — cena ceļas.

Cenas iespaido arī preču pieplūšanu tirgū. Ja pieprasījumi (vajadzības) tirgū pēc mantas lieli, tad arī cenas ir augstas un ražotāji pieliek visus spēkus, lai mantu saražotu pietiekošā daudzumā, jo pastāvot augstām cenām viņi daudz pelna. Ja turpretim preces daudzums pārsniedz tirgus pieprasījumu, tad cenas krītas; ražošana ir neizdevīga un tāpēc sašaurinās. Tādā kārtā cena notur līdzsvarā vajadzību pēc mantas un viņas ražošanu; ilgstošas atkāpšanās no šī līdzsvara cena padara neiespējamā. Ja cenai tik liela nozīme saimnieciskā dzīvē, tad jānoskaidro apstākļi, kas atstāj iespaidu uz cenas augstumu.

Klasiskā tautsaimniecība māca, ka tirgus cena ir tieši proporcionāla pieprasījumam un pretēji proporcionāla piedāvājumam. Burtiski pareizi tas nav. Ja preces tirgū piedāvā uz pusi mazāk, tad cena pacelsies nevis divreizes, bet gan četr- un piecreizes augstāku; tas tā ir tāpēc, ka tiklīdz preces trūkst, tirgu pārvalda ražotāji un sacel cenā pēc patikas. Pieprasījumiem augot, preces cena ceļas, bet nenoliedzams ir arī fakts, ka ar cenas celšanos pieprasījumi krītas, jo mazāk pirktspējīgie tautas slāņi atsakās no preces lietošanas. Preču cenai kāpjot, patērēšana pirmkārt sašaurinās, otrkārt ražošana vairojas. Abas šīs parādības cenu

pazemina. Tāpēc valdot brīvai konkurencei, cenu pārlicīga kāpšana neiespējama. Tas notiek vienīgi tad, ja preces ražošana aprobežota, ražotāji pārvalda tirgu un sacel cenā.

Zem piedāvātā mantu daudzuma nav jāsaprot tieši tas mantas daudzums, kas aizvests uz tirgu; krīt svarā arī mantas krājumi un izredzes uz ražošanu nākamībā. Piemēram, ja paredzama bagāta labības raža, cenas krītas jau dažus mēnešus iepriekš jaunās ražas ievākšanas. Nozīme vēl ir saimnieciskiem apstākļiem. Var būt tādi apstākļi, kas spiež ražotāju produktu pārdot pēc iespējas drīz, kaut arī par lētu cenu; tie var turpretim dot viņam arī iespēju gaidīt uz cenu celšanos.

Uz cenu atstāj iespaidu vēl naudas pirkšanas spējas. Ja citas preces cenā kāpj, tad ražotājs būs spiests arī savu preci dārgāki pārdot, lai par iegūto naudu varētu pirkt tikpat daudz, cik agrāk, sev vajadzīgo produktu.

Sastopami reti produkti, ko nevar katrs ražot; bet tie ir nedaudzu, vai pat tikai viena ražotāja īpašums. Šādu mantu cena nav atkarīga no viņas ražošanas izdevumiem, bet gan vairākkārt tos pārsniedz. Retu mantu cena atkarājas no tam, cik pircējam spiedoša vajadzība pēc šīs mantas un cik viņš par to var maksāt, t. i. no pircēja maksātspējas. Šādas cenas sauc par monopolcenas.

Viena no šādām mantām, kuŗas daudzums nav vairojams, ir zeme. Zemes daudzumu var vairojot vienīgi ņemot lietošanā līdz šim vēl neizmantotās zemes, bet tādu neizmantotu zemju Eiropā tikpat kā nav. Arī sliktas zemes var izmantot, kaut mežkopībai. Iedzīvotāju skaitam vairojoties, pieprasījumi pēc zemes ar katru gadu aug; tāpēc dabīgi arī zemes cenai jākāpj. Zemes cenu statistika to tiešām arī apstiprina. Visspilgtāki tas redzams pilsētās un pilsētu tuvumā. Pilsētas centros, kur tirdzniecība visizdevīgāka, apbūves gabalu un namu cenas ar katru gadu ceļas, lai gan šo centru uzlabošanai nekas sevišķs netiek darīts. Tā Berlinē 10 gados (no 1865. g. — 75. g.) namu skaits vairojies par 47%, iedzīvotāju — par 62% un noma par dzīvokli — par 92%. Radziņu pils Berlinē pārdota 1791. g. par 30.000 dalderiem, 1795. g. par 60.000 dalderiem, bet 1875. g. par 2.000.000 dalderiem.

Zemkopībā izmantojamo zemju cenas arī pamazām aug, lai gan ne tik strauji kā pilsētās.

Zemes cenu iespaido arī tiesiski un kredita apstākļi. Pastāvot stingrai un noteiktai tiesiskai iekārtai, kad īpašnieks netiek ierobežots un var pilnībā savas zemes bagātības izmantot, zemes cena ir augstāka. Tāpat viegli pieejams hipoteku kredīts paceļ zemes cenas. Zemi var pirkt, iemaksājot tikai niecīgu daļu no viņas cenas, bet pārējo sedzot ar obligacijām.

Visvairāk iespaido zemes rente. Pēdējo dabū, ja no visas ražas vērtības atskaita ražošanas izdevumus, kā mēslu vērtību, darba algas, kapitāla $\frac{1}{2}\%$ un nodokļus. Mākslīgo mēslu lietošana lielā mērā pacēla ražas un līdz ar to arī zemes cenas. Tādās valstīs, kā Vācijā, kur ražoja uz vietas lētus mākslīgos kalija un fosforskābes mēslus, tos varēja ērti lietot lielākos daudzumos līdz šim mazražīgām purvu un smilts zemēm; tāpēc taisni šo zemju cena sevišķi kāpa. Prūsijā no 1860.—1914. g. labas zemes vērtība pacēlusies divi—trīskārtīgi, bet smilts purvu zemju vērtība pieci—desmitkārtīgi.

Dažas valstis apliek savas lauksaimniecībā izmantojamās zemes ar ļoti lieliem nodokļiem; tā tas bija pirms kara Austrijā. Augsti nodokļi mazina zemkopības ienesību un līdz ar to arī pamazina zemes vērtību. Tādā kārtā, diviem vienlīdzīgi auglīgiem zemes gabaliem dažādās valstīs nebūs viena vērtība, tai valstī, kurā ir augsti nodokļi, zeme būs lētāka nekā valstī ar zemiem nodokļiem.

Zemkopībā ieguldīto kapitālu procenti arī jāpieskaita pie ražošanas izdevumiem un tāpēc, jo augstāki procenti, jo zeme mazāk ienesīga. Sevišķi lieli kapitāli un uz ilgu laiku jāiegulda meliorācijās un ja par meliorācijas kapitālu jāmaksā augsti procenti, zemes vērtība ir zema.

Ja pēc tīras peļņas grib uzzināt zemes vērtību, tad tīra peļņa jākapitalizē ar parasto valsts kredīta procentu. Hipoteku kredīts ir drošs kredīts un tāpēc arī viņa procenti parasti ir zemāki par vekseļu diskonta procentiem. Piemēram, ja zemes gabals ienes tīra ienākuma gadā Ls. 1000, tad kapitalizējot ar 5% ($\frac{1000 \cdot 100}{5}$), dabūsim zemes vērtību Ls. 20.000, bet kapitalizējot to pašu tīro peļņu ar 10% , dabūsim vērtību tikai Ls. 10.000. Tā tad jo augstāks aizdevumu procents pastāv valstī, jo zemāka ir zemes vērtība un otrādi, jo procents zemāks, jo zemes vērtība ir augstāka. Latvijā pēc kara aizdevumu procents daudz augstāks nekā pirms kara un tas ir viens no iemesliem,

kāpēc zeme pie mums vismaz uz pusi lētāka nekā pirms kara. Tautas labklājībai augot, rodas arī vairāk tieksmes pēc sava zemes stūrīša un tādos gadījumos par zemi maksā augstāku cenu, nekā ir viņas kapitalizētā vērtība. Šādiem zemes grībētājiem parasti nav lielu kapitālu zemes pirkšanai un viņiem parocīgāki pirkt mazsaimniecības, tāpēc arī mazsaimniecības hektars zemes arvien ir dārgāks nekā lielsaimniecībās.

Ilustrācijai var derēt sekošā tabele, kas piemērota Vācijas apstākļiem.

Saimniecību lielums	Hektara cena markās	
	1913/15 g.	1916/18 g.
— 2 ha	4052	4650
2 — 5 „	2995	3509
5 — 20 „	2221	2594
20 — 100 „	1890	2306
100 — 500 „	1624	1873
500 — un vairāk	1249	1460

Nauda.

Pirmais maiņas veids bij naturala maiņa, mainot produktu pret produktu. Šāds maiņas veids ļoti neērts un ne katreiz iespējams. Ja kalējs, nokalis cirvi, grībēja to apmainīt pret vilnu, bet zemkopim, kam cirvis vajadzīgs, bij lieka labība, bet nebij vilnas, tad maiņa nevarēja notikt. Lai traucējumus novērstu un maiņa varētu nepārtraukti ritēt, sāka meklēt pēc mantas, ko visi labprāt ņemtu pretī arī tad, kad tā tieši nav vajadzīga un uzglabātu to līdz tā būs vajadzīga kā maiņas līdzeklis. Meklēja preci, kas maiņas procesā spēlētu vidutāja lomu.

Pirmajā laikā tādi produkti vidutāji bijuši ļoti dažādi: latīņu tautām lopī („pecus“ — latīniski lopī, „pecunia“ — nauda), mednieku tautām — zvēru ādas, norveģu zvejniekiem — žāvētas zivis, zemkopju tautām kvieši un rīss. Visas šīs preces uzskatāmas kā pirmatnēja nauda. Vēlāk šo grūti uzglabājamo preču vietā naudas lomu sāka spēlēt visi mazvērtīgie metāli, kā bronza, dzelzs, vašs. Bet šo metālu nauda bij mazvērtīga un lielāki viņas daudzumi grūti pārnesājami. Beidzot sāka lietot dārgmetālus naudas kalšanai. Viņu priekšrocības ir tik lielas, kā drīz vien sudrabs un zelts iekaroja

visas pasaules piekrišanu un izskauda visas citas naudas. Visu pēdīgi arī sudrabs izrādījās par mazāk noderīgu, un tagad visās valstīs lieto vienīgi zelta naudu. Pēdējā nav spaidu kārtā, ar likumu palīdzību vien ieviesta, bet kā ļoti piemērota, dabīgi radusies maiņu saimniecībā.

Iesākumā, apmainot vienu preci pret otru, metālu vienkārši svēra, un vērtību salīdzināja pēc svara. Bet bieža svēršana bij neērta un tāpēc sāka uz metāla stieniņiem atzīmēt viņu svaru. Vēlāk, kad valsts saņēma savās rokās naudas kalšanas tiesības, sāka naudu kalt pēc vienas formas un atzīmēja uz naudas gabala viņu svaru un arī vērtību.

Naudai saimnieciskā dzīvē ir trejāda nozīme. Nauda noder pirmkārt par vērtības mērogu. Mantas vērtību mēs nosakām, salīdzinot to ar naudas vērtību. Pie tam mums pats mērogs — nauda nemaz nav jātur rokā, kā piemēram metra mērs, lai uzzinātu mantas gaļumu. Nauda ir ideāls (nereāls) mērogs.

2) Nauda noder par maiņas līdzekli. Mūsu dienas naturala maiņa sastopama ļoti reti, bet pirkšana un pārdošana notiek tik ar naudas vidutājību. Kā maiņas līdzeklis nauda darbojas jau realā, taustāmā veidā.

3) Nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis. Šo uzdevumu naudai piešķir valsts vara. Visi maksājumi valsts iedzīvotāju starpā nokārtojami valsts naudas zīmēs. Valsts piešķir naudas tiesības arī pašām par sevi bezvērtīgām mantām, piemēram, papīram vai papīra naudai. Tādos gadījumos valsts atbild ar visiem saviem īpašumiem, ka papīram ir uz viņa drukātā vērtība un uz pieprasījumu arī ievdod pret papīru realu vērtību (zeltu). Lai nauda ieņemtu paliekošu vietu saimnieciskā dzīvē, tai jāapmierina sekošas prasības: 1) Naudai jābūt nesvārstīgai savā vērtībā, citādi tā nederēs par vērtību mērogu. Zelts ir visu noderīgākais vērtību mērogs, jo viņa vērtība gandrīz nemainās. Vismaz zeltam daudz pastāvīgāka vērtība nekā citām precēm. Tas tāpēc, ka zelta iegūšana, salīdzinot ar apgrozībā esošo zelta daudzumu, ir niecīga. Ik gadus iegūst ap $\frac{1}{40}$ daļu no visa pasaules zelta krājuma. 2) Naudai nelielā vairumā jā satur liela vērtība, lai to viegli varētu pārvadāt un tā neprasītu daudz vietas to uzglabājot. 3) Naudai jābūt viegli dalāmai un viņas vērtība dalot nedrīkst mazināties, nedz arī iet zudumā. Zelta mārciņai ir vienāda vērtība, neskatoties uz to, vai tā vienā gabalā,

vai sacirsta 4) Naudai jābūt izturīgai pret mechaniskiem bojājumiem un arī pret atmosferas iespaidiem. Tādas mantas, kas bojājas, nevar ilgāki uzglabāt. Zelts nerūsē, ļoti labi uzglabājas; tīrs zelts ir mīksts, tāpēc zelta naudai piekausē cietākus metālus (liģaturu), lai tā tik ātri nediltu. Tā kā sudraba cenas pēdējos 50 gados palikušas svarstīgas, tad pēdējā laikā zelts ieguvis vispārēju atzinību.

Naudas vērtība.

16. un 17. gadu simtenī tautsaimniecībā valdīja merkantīlistu mācība. Merkantīlisti uzskatīja naudu par vienīgo valsts bagātību un ieteica valdībām visiem spēkiem vairot savā zemē dārgmetālu krājumus, jo tādā ceļā nostiprināšot valsts labklājību. Merkantīlistu uzskati pareizi no privatsaimnieciskā viedokļa, bet tautas saimniecībā tie ir nedibināti, jo nauda nebūt nav vienīgais tautas labklājības pamats.

Ad. Smiss, turpretīm, naudu pielīdzina precei un norāda, kā naudas vērtību iespaido tie paši apstākļi, kas nosaka preču vērtību. Naudas vērtība, pēc Smisa, atkarīga no naudas daudzuma; jo vairāk kādā valstī naudas, jo viņas vērtība zemāka un otrādi. Bet nevar aizmirst, ka naudas vērtība atkarīga no metāla, kas viņā iekalts. Naudas vērtība parasti nevar nokrist zem metāla vērtības, no kuŗa tā pagatavota.

Zelta daudzumu nevar vispasaules mērogā ievērojami pavairot, tāpēc arī nav domājams, ka metālnaudas krājumi varētu tā mainīties, ka tas atstātu jūtamu iespaidu uz vērtību. Pilnvērtīgās naudas vērtība var nedaudz svārstīties ap dārgmetāla vērtību. Nepilnvērtīgas papīra naudas vērtība gan stāv ciešā sakarā ar tās daudzumu, jo viņas krājumi katrā laikā viegli pavairojami.

Valsts, izlaizdama naudu, apzīmē naudas gabalos esošā metāla daudzumu un nosaka arī naudas vienību, piemērām — lats. Bet valsts nenosaka un nevar arī noteikt, cik preces jādod apmaiņā pret vienu latu. Tas atkarājas no preču cenām un tās savukārt atkarājas no preču daudzuma tirgū. Ja preces tirgū saplūst vairāk nekā ir pieprasījumu, tad to cenas krītas, t. i. apmainot pret latu mēs dabūsim vairāk nekā līdz šim preču. Pie tam paša lata vērtība var pilnīgi nemainīties, bet pavairojas viņa pirkšanas spēja. Tādā kārtā nauda top vēr-

tīgāka, jo par viņu var iegūt vairāk preču; acīmredzot, šoreiz vērtības celšanās nestāv nekādā sakarā ar naudas daudzumu. Vērtības celšanās iemesls — zemais preču cenu līmenis.

Naudas vērtību var iespaidot arī subjektīvie pircēja un pārdevēja ieskatī. Pirmkārt, jau lielu lomu spēlē tas naudas daudzums, kas atrodas pircēja rīcībā, kuŗu pircējs var izdot. Tas, kam lielāki ienākumi, varēs vairāk un vieglāku roku naudu izdot; viņš naudu zemāk vērtēs un būs ar mieru samaksāt par precī arī drusku augstāku cenu. Preces šādā gadījumā cenā celsies. Otrkārt, ja vajadzības strauji pieaug, tad naudu izdod ar lielāku apdomu, dzīvo taupīgāki, lai varētu visas savas vajadzības apmierināt; tādā gadījumā preču cenām jākrītas.

Cilvēku ienākumi, rēķinot tos pilnvērtīgā naudā, diezgan lēni pieaug. Pilnvērtīgo naudu nevar tik daudz saražot, ka būtu iespējams strauji pacelt ienākumus. Bet kaŗa laikā daudzās valstīs varējām gan novērot nepilnvērtīgās papīra naudas lielus izlaidumus. Līdz ar to pavairojās katra maksāšanas spējas, kas izsauca šausmīgu produktu cenu celšanos un papīra naudas vērtības krišanu. Tā redzam, ka nepilnvērtīgai naudai vairojoties viņas vērtība krītas, bet preču cenas tai pašā laikā ceļas.

Vidus laiku alķīmiķi gribēja cilvēci aplaimot ar mākslīga zelta atrašanu. Bet vai cilvēce būtu laimīgāka, ja viņas rīcībā esošie zelta krājumi strauji pieaugtu? Nebūt nē, cilvēki būtu pat nelaimīgāki. Zelta cenas nokristos un preču cenas par tikpat daudz celtos. Ejot uz tirgu, būtu jānes smagāks naudas maks kā līdz šim.

Papīra nauda.

Zelta nauda ir ļoti dārgs maiņas līdzeklis un lietošanā iet zudumā. Nauda dilst, staigājot pa kabačām un iet vēl zudumā pie kuŗu avarijām un ugunsgrēkos. Cilvēcei jāpieliek daudz pūļu, lai uzturētu šo dārgo maiņas līdzekli derīgā veidā un vajadzīgā daudzumā. Ļoti izdevīgi lietot naudu, kuŗai nav patstāvīgas vērtības, tad dilstot nezustu realā vērtība. Šādi apstākļi izsauca naudu — apdrukātu papīru, kam saimnieciskā dzīvē jāizpilda metala naudas vieta.

Papīra nauda var būt divējāda: reprezentatīva papīra nauda, kuŗu iestāde, kas viņu izlaidusi (valsts), apmaina

uz pieprasījumu pret zināmu sumu dārgmetala naudas. Šai gadījumā papīra naudas vērtība nodrošināta ar metālu. Papīrs izpilda tikai metāla naudas vietu, — reprezentē to. Reprezentatīvās naudas vērtība atkarīga no viņas nodrošinājuma. Ja izlaistā nauda pilnā vērtībā nodrošināta ar zeltu, kas glabājas valsts naudas pagrabos, tad papīra naudas vērtība līdzināsies zelta naudas vērtībai. Tādā gadījumā saimnieciskā dzīvē nav izšķirības starp papīra un metāla naudu.

2) Papīra nauda vārda tiešā nozīmē ir nenodrošināta nauda, ko likums spiež katram ņemt pretī visos maksājumos. Naudas izlaidējam nav metāla, pret ko papīra naudu varētu apmainīt. Valsts valdība vienkārši ar varu noteic papīra naudai viņas vērtību. Kad tauta tic valsts varas stabilitātei, tad šāda nenodrošināta nauda iet apgrozībā, tāpat kā skanošā. Iedzīvotāji drīz pierod pie papīra naudas un tā top par patstāvīgu vērtību mērogu. Krievijā un Austrijā pirms kara šāda papīra nauda pastāvēja ilgu laiku. Tomēr starp metāla un papīra naudu ir liela starpība.

1) Papīra naudai vērtību piešķir valsts vara. Valsts varai sabrūkot, papīra naudas īpašniekiem paliek rokā tikai raibs papīrs. Tā tas daudzkārt noticis kara laikā ar bijušo Krievijas cara, Bermonta un citām naudām. Skanošā nauda savu metāla vērtību vienmēr patur. Ja arī dārgmetāliem atņemtu naudas nozīmi, viņiem vienmēr paliek vēl lietošanas vērtība. Gadījumā, ja visas valstis (kas maz ticams) atteiktos lietot zeltu naudas kalšanai, zelta patēriņš stipri sašaurinātos un cena bez šaubām kristos, bet greznuma lietām to tomēr lietotu un visu savu vērtību zelts nekad nezaudētu.

2) Papīra naudas darbības rajons ir robežots. Viņa var darboties savas valsts robežās, tai teritorijā, kurā spēkā likums, kas viņai piešķir vērtību. Skanošās naudas metālam puslīdz vienāda vērtība visās valstīs. Skanošā nauda ir starptautiska.

3) Papīra naudas daudzums viegli pavairojams, tāpēc arī viņas vērtība svārstīgāka. Dārgmetālu vērtība daudz pastāvīgāka.

Papīra naudas iespaids tautas saimniecībā atkarīgs no tā nolūka, kādam papīra naudu izlaiž. Ja papīra naudu izlaiž ar nolūku segt vienīgi apgrozības līdzekļu trūkumu, tad viņas izlaidums uz cenām un naudas vērtību var arī neatstāt iespaidu. Ja, turpretim, valsts ķežas pie naudas preses, lai

segtu kādus savus maksājumus, kuŗu apmierināšanai citādi trūkst līdzekļu, tad naudas vērtības krišana neizbēgama. Arī tad, ja papīra naudu izlaiž tiešā sakarā ar apgrozības līdzekļu vajadzību, viņas kurss tomēr nedaudz mainās.

Saimnieciskai dzīvei strauji tekot, vajadzīgs vairāk maksāšanas līdzekļu un sajūtams naudas trūkums. Līdz ar to naudas kurss ceļas, nemainoties naudas daudzumam. Turpretīm saimnieciskas dzīves klusākos laikmetos maksāšanas līdzekļu vajadzīgs mazāk. Lai naudas kurss šais gadījumos nemainītos, tad valsts uzdevums regulēt apgrozībā esošo naudas daudzumu.

Naudas vērtības svārstības.

Preču cenas un naudas vērtība stāv ciešā sakarā. Ja preču cenas ceļas, naudas vērtība krit un otrādi. Pārmaiņas preču tirgū ļoti bieži ir par iemeslu naudas vērtības svārstībām. Visi apstākļi, kas sacel preču cenas un sadārdzina to ražošanu, izsauc naudas vērtības krišanu. Ja strādnieki, dīboties uz savu politisko spēku, panāk algu paaugstināšanu, tad līdz ar to sadārdzinās arī produktu ražošanu. Sekas ir tās, ka preču cenas kāpj un naudas pirkšanas spējas krit. Turpretīm, visi apstākļi, kas pazemina ražošanas izdevumus, ir par cēloni naudas vērtības pieaugšanai. Šinī ziņā liela nozīme tehnikas jaunatradumiem, — jaunizgudrotas mašīnas ietaupa darbu un materialu un pazemina produkta cenu. Tāpat satiksmes līdzekļu uzlabošana pamazina savukārt preču un jēlvielu pārsūtīšanas izdevumus. Tā tehnikas progress paaugstina naudas vērtību.

Naudas vērtības svārstības atstāj iespaidu uz visām valsts iedzīvotāju šķirām. Naudas vērtībai kritoties, visvairāk cieš tās grupas, kas saņem cietu algu naudā: strādnieki, ierēdņi un arī tie, kas savus īpašumus iznomājuši. Algoti strādnieki zaudē tāpēc, ka preču cenas ceļas strauji, bet algas paaugstinājums nāk daudz gzusāki. Iznomātāji nevar uz līguma pamata prasīt nomas paaugstinājumu un tiem jācieš, saņemot daudz mazvērtīgāku nomas maksu. Turpretīm izdevīgā stāvoklī atrodas ražotāji, kas paši savus īpašumus izmanto, kā zemkopji, fabrikanti, tirgoņi. Algas un citi ražošanas izdevumi paliek iepriekšējie, bet saražotos produktus var pārdot par paaugstināto cenu. Tie ir ražotājiem īsti zelta laiki. Tādi zelta laiki pastāvēja Eiropā līdz 1875. g. Līdz

tam laikā produktu cenas arvien kāpa uz augšu, bet darba algas palika iepriekšējās. Tai laikā uzplauka rūpniecība un lauksaimniecība. Sākot ar 1875. g. Amerika pārpildīja Eiropas tirgu ar savu lēto labību un laiki mainījās.

Naudas vērtībai ceļoties, preču cenas krītas un stāvoklis mainās. Tad visvairāk cieš ražotāji. Darba algas jāmaksā pa vecam, kapitālu procenti un zemes rente arī ir tā pati, bet par ražoto produktu saņem daudz mazāk. Ražotāju uzņēmība zūd, tie ražošanu sašaurina, jo baidās no vēl lielākas cenu krišanās. Izdevīgā stāvoklī atrodas strādnieki un ierēdņi, tie par savu algu var pirkt daudz vairāk lēto preču nekā agrāk. Tomēr rūpniecībai sašaurinoties, strādnieki zaudē darbu un viņu algas arī krītas. Šādu neizdevīgu stāvokli pārdzīvoja lauksaimniecība pēc 1875. g., kad no Amerikas sāka ievest lētu labību. Stāvokli glāba ar aizsargu muitu ieviešanu; tomēr lauksaimniecība pārdzīvoja krīzi un zemes cenas stipri nokritās.

Spējai naudas vērtības krišanai pēc pasaules kara ir dažādi iemesli. Pirmkārt, jau pārliecīga papīra naudas izlaišana pati par sevi ir kaitīga. Ar plašo naudas izlaišanu vairojās apgrozības līdzekļi un iedzīvotāju pirkšanas spējas. Cēlās pieprasījumi pēc precēm un līdz ar to arī preču cenas. Ražošana, turpretim, kara laikā bij sašaurinājusies. Preču tirgū bij maz un tas viņu cenu kāpšanu vēl pavairoja.

Naudas vērtības svārstīšanās vienmēr traucē normalo tautas saimniecības gaitu, jo drīz vienai, drīz otrai iedzīvotāju daļai dod priekšrocības. Tāpēc vēlamākais stāvoklis ir naudas kursa stabilitāte un drošas izredzes uz šo stabilo stāvokli arī nākotnē. Pastāvot noteiktam, cietam kursam nodibinās dabīgā ceļā pareizas attiecības starp preču cenām, darba algu, kapitāla procentu un zemes renti. Tad ir iespējams iepriekš paredzēt ražošanas izdevumus un ienākumus un var attīstīties nosvērta, solida rūpniecība un zemkopība. Naudas vērtībai svārstoties, saimnieciskā dzīve top nervoza; paredzēt ražošanas ienesīgumu uz priekšdienām nav iespējams. Visi dzīvo tikai vienai dienai; uzplaukst ieraušana un spekulācija.

Kredits.

Vārds kredits cēlies no latīņu vārda „credere“, kas nozīmē ticēt. Dodot uz kredīta, kredīta devējs uztic savu mantu

uz zināmu laiku kredita ņēmējam. Pēdējais apsolās mantu laikā atdot un parasti apņemas par mantas lietošanu samaksāt arī zināmu atalgojumu — procentu. Uzticības moments ir viena no kredita galvenām pazīmēm. Kredita devējam, iepriekš tas savu mantu aizdod, jāpārlicinās par kredita ņēmēja personību, par viņa godīgumu un viņa saimnieciskām spējām solījumu turēt un mantu laikā atdot.

Kredita devējs aizdos savu mantu tikai tai gadījumā, ja viņš būs pārlicinājies, ka: 1) kredita ņēmējs gribēs savu parādu laikā atmaksāt; 2) ka tas būs tiešām spējīgs parādu atmaksāt un 3) ka sliktākā gadījumā varēs tiesas ceļā parādu piedzīt. Tāpēc allaž godīgiem, bet nemantīgiem, cilvēkiem uz kredita nedod, jo tiesas ceļā piedzīt no viņiem nekā nevar. Kreditu nedod arī tad, ja tas tiek prasīts riskantu uzņēmumu dibināšanai. Tādos gadījumos aizdotā nauda var iet bojā un kredita ņēmējs nokļūst tādā stāvoklī, kad viņš pie labākās gribas parādu atdot nevar. Ņemot visu to vērā, pēdējā laikā arvien vairāk izzūd kredits uz personīgu uzticību un tā vietā attīstās kredits, kas nodrošināts ar realu mantu; nodrošinātam kreditam personīgas cilvēka īpašības vien vairs nav pietiekošas.

Pērkot un pārdodot pircējs dod naudu, pārdevējs precis; maiņa notiek vienā laikā. Aizdodot uz kredita, devējs savu mantu nodod parāda ņēmējam tagadnē, bet saņems līdzīgu vērtību tikai nākotnē, tā tad kredits ir maiņas process, kas izstiepts uz ilgāku laiku. Tā ir otra kredita raksturīga pazīme.

Kreditu var iedalīt ļoti dažādās grupās, skatoties kādu apstākli ņem par pamatu dalīšanai. 1) Ja kreditu dod valsts, vai kāda sabiedriska iestāde (pilsētas, pagasta pašvaldības), tad to sauc par sabiedrisku kreditu. 2) Ja naudu aizdod privats uzņēmējs (rantje) vai uzņēmēju grupa, tad tas ir privatkredits. Sabiedrība kreditu dod, veicinot kādu ražošanas nozari, tāpēc sabiedrība parasti savus kreditus piešķir par lētāku procentu un necenšas kredita ņēmēju izmantot neveiksmes gadījumā. Privata kredita devēji turpretim cenšas tikai paši nopelnīt, aizdodot pret daudz augstāku procentu un tieši meklē izmantot parāda ņēmēja kļūmīgo naudas stāvokli. Tāpēc parāda ņēmēji, ja vien iespējams, pūlas dabūt valsts un sabiedrisko iestāžu kreditu.

Pēc kredita nodrošināšanas veida izšķir: personālo un reālo kreditu. Reālais kredīts nodrošināts ar kādu mantu, personālais ar kreditaņēmēja solījumu. Personālo kreditu aizdod: 1) pret mutisku solījumu naudu atdot; tas ir draudzības kredīts. Šis ir nenodrošināts kredīts; viņš pastāv tikai labu draugu starpā, maz izplatīts un saimnieciskā dzīvē lomu nespēlē. 2) Personālo kreditu parasti dod pret rakstisku solījumu, vai visbiežāk — pret vekseli. Pret vekseliem naudu aizņemas ļoti bieži tirgotāji. Vekselis ir īsa termiņa dokuments, kas tiek no likuma īpaši sargāts un tāpēc vekseļu kredīts daudz drošāks. Viņš ir parocīgs un ļoti izplatīts.

3) Pilsētās kreditu nodrošina arī ar kustamām mantām: vērtspapīriem, rotaslietām, drānām un visādām precēm. Mantas, ar kurām nodrošina, sauc par rokas ķīlām, bet pašu kreditu par lombarda kreditu. Pie tam kredīta devējs, lombards, ķīlas ņem savā glabāšanā. Lai neceltos zaudējumi cenām kritot, tad lombards nekad neizsniedz pilnu ieķīlātās mantas vērtību, bet tikai 50—75% no vērtības. Ja pēc parāda termiņa notecēšanas parādaņēmējs savu ķīlu neizpērk, tad lombards mantu pārdod vairāksolīšanā. Ar iegūto naudu lombards sedz savu aizdoto parāda sumu un pārdošanas izdevumus.

4) Kreditu nodrošina vēl ieķīlājot nekustamu mantu — ēkas un zemi. Tas ir ļoti solids nodrošināšanas veids. Ieķīlājot nekustamu īpašumu, sastāda sevišķu ieķīlāšanas rakstu — jeb obligāciju; šo kredīta veidu sauc par hipoteku kreditu. Hipoteku aizdevumus izsniedz uz ilgiem gadiem, jo viņu parasti lieto pamata kapitāla vairošanai un no gadskārtīgiem ienākumiem viņu nevar atmaksāt. Obligāciju parādu nedzēs vienā termiņā, bet dzēs ar gadskārtējām izmaksām — (deldējumiem).

Kredīta izlietošana.

Kredītu var izlietot ikdienišķo vajadzību apmierināšanai; tādu sauc par patērēšanas kredītu. Kredītu var izlietot arī ražošanai; tas būs ražošanas kredīts. Ja aizņemto labību izlieto uzturam, tas būs kredīts patērēšanai, bet ja izlieto sēklai, tad būs ražošanas kredīts. Atkarībā no tā, kādu ražošanas kredītu veicina, izšķir tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības kredītus.

Ražošanas kredīts vairo parāda ņēmēja ražošanas līdzekļus un līdz ar to arī viņa ienākumus. Tāpēc atdot parādu, kas ražīgi izlietots, nenākas grūti. Citādi ir ar kredītu patērēšanai; tas nevairo ienākumus, un viņa atdošana arī daudzreiz neiespējama.

Ražošanā izlietotais kredīts nes augļus viņa lietotājam un tāpēc ir dibināta prasība, lai kredīta ņēmējs maksā daļu no augļiem — procentus kredīta devējam. Patērēšanas kredīts augļus nenēs un procentus viņš maksāt nav spējīgs. Vidus laikos baznīca aizliedza ņemt procentus, uzskatot tos par netikumīgiem un lai parāda ņēmēju, kas jau tā cieta trūkumu, vēl vairāk nepostītu.

Mūsu dienās kredīts patērēšanai plašos apmēros sastopams pilsētās. Strādnieki, kalpotāji un ierēdņi saņem algu tikai pēc nokalpotā laika un parasti divas, vai četras reizes mēnesī. Lai būtu no kā pārtikt, tad tie ņem pārtikas veikalos preces uz kredīta, līdz algas izmaksas dienai. Kredītu veikalos stipri peļ, jo ne ikreiz strādnieki pēc algas saņemšanas tirgotājam samaksā parādu. Dažreiz tie negrib vai nevar samaksāt, jo algas nepietiek visām vajadzībām. Ietaisījuši vienā tirgotavā parādu, tie pāriet uz citu tirgotavu iepirkties. Parādu piedzīt tiesas ceļā grūti, jo no strādniekiem nav ko ņemt un bieži vien arī parāda summa ir tik maza, ka tirgotājam neatmaksājas tiesas izdevumi. Tādu varbūtību paredzēdami, tirgotāji jau iepriekš noliek visām precēm augstāku cenu, lai ar lielo peļņu segtu zaudējumus nesamaksāšanas gadījumos. No tādas kārtības protams cieš kārtīgie maksātāji. Veikalu kredīts pierādina strādniekus dzīvot pāri saviem līdzekļiem. Par naudu nevar nopirkt vairāk nekā naudas ir, bet uz kredīta dabūt vairāk nekā varēs maksāt, viegli iespējams. Tāpēc arī Anglijā veikalu kredīti pilnīgi izskausti.

Kredīta nozīme.

Kādreiz apgalvoja, ka kredīts varot radīt jaunus kapitus; tāds uzskats ir maldīgs. Kapitalu radīt kredīts nevar; viņš tikai kapitalus pārnes no vienām rokām otrās. Nenoliedzama tomēr kredīta milzīgā nozīme tautas saimniecībā.

Kredīts lielā mērā ietaupa naudas vajadzību apgrozībā. Vekseli un čeki iet apgrozībā, kā maksāšanas līdzekļi, līdzīgi naudai. Atsevišķos izņēmuma gadījumos kredīts var pat pilnīgi izslēgt naudas apgrozību. Pie-

mēram, kalējs pērk no tirgotāja uz kredita dzelzi par 25 latiem, bet zemnieks pārdod uz kredita tam pašam tirgotājam miltus par 25 latiem. No nopirktās dzelzs kalējs apkaļ zemniekam ratus 25 latu vērtībā. Ja visi trīs saiet kopā, tad savas attiecības var nokārtot bez viena santima. Ja sumas tieši nebūtu ņemtas vienādas, tad vajadzētu gan naudas, bet nepilnas sumas; tomēr būtu naudas aiztaupījums.

Kredits dod iespēju visas bagātības ražīgi izmantot. Ja kapitāls nonācis tāda cilvēka rokās, kuram pašam trūkst uzņēmības, vai saprašanas to izlietot, tad ar kredita palīdzību tas var pāriet pie uzņēmīgāka cilvēka, kam pietiekošas zināšanas, bet pašam nav vajadzīgā kapitāla. Šādā kārtā kapitālam ar uzņēmību savienojoties, izceļas jauni ražojoši uzņēmumi, attīstās saimnieciskā dzīve.

Pateicoties kreditam, mazi ietaupījumi satek kopā bankās un rada lielus kapitālus. Kredits kapitālu apvieno. Tikai šādā ceļā iespējama lielu un saimnieciskā dzīvē ļoti ražīgu uzņēmumu, dzelzceļu, kanāļu vai ostu ierīkošana. Tādu grandiozu uzņēmumu veicināšanai viena cilvēka rīcībā reti kad būs pietiekoši kapitāli, bet ar kredita palīdzību tos viegli sakopot. Nedroši uzņēmumi, kā Panamas kanāļa rakšana, arī iespējami tik sakopojot lielus kapitālus, jo neviens kapitalists tik riskantā uzņēmumā negribēs visu savu bagātību ieguldīt. Sīki kapitāli turklāt paši par sevi maz ražīgi, jo ar viņiem nekādu uzņēmumu nevar iesākt. Apvienoti tie daudz ražīgāki.

Kredita ceļā vairāk nostiprinās savstarpējas attiecības atsevišķu privatu ražotāju starpā, jo kredita process tos saista uz ilgāku laiku. Ražotāji arī cenšas uzturēt sev labu slavu, lai vieglāki būtu pieejams kredits. Šinī ziņā kreditam ir moralisks iespaids.

Arī ražojošam kreditam ir savas ļaunās puses. Plaša kredita izsniegšana sekmē tādu uzņēmumu nodibināšanu, kas dzīvē nevajadzīgi un kuŗu produktiem tirgū nav noņēmēju. Tādi uzņēmumi kādu laiku strādā un tad bankrotē. No bankrota cieš ne tikai uzņēmuma īpašnieki, bet arī tie, kas viņu kredītējuši. Valsts kredita dabūšana atkarīga no labiem sakariem ar valdošām aprindām. Tā kapitāli nereti nokļūst nepiedziņojošu cilvēku rokās un tiek neracionāli izlietoti.

Kreditam pārmet, ka ar tā palīdzību mantīgās šķiras vieglāki koncentrējot savās rokās kapitālus un līdz ar to arī

vairāk izmantojot nemantīgās šķiras. Tas ir pareizi; tomēr kredita priekšrocības ir tik lielas, ka viņa lietošana ar katru dienu aug.

Kredita iestādes un to darbība.

Iestādes, kas regulē naudas un kredita attiecības privato ražotāju starpā, sauc par bankām.

Pirmās bankas attīstījās Itālijā. Vidus laikos, ne tikai katra province, bet arī katra lielāka pilsēta kala savu naudu. Tirgoņiem bija sakari ar plašiem apvidiem, tie ceļoja no vienas provinces uz otru un, pārbraucot robežas, tiem bieži nācās mainīt naudu. Pilsētu tirgus laukumos stāvēja pirmie „bankieri“ un mainīja naudu uz galda, ko itāļiski sauca „banco“; no tā cēlies arī kankas nosaukums. Tādā kārtā bankieri bija tirgotāji, tikai to prece galvenā kārtā bij nauda.

Pirmā banku operācija bija vienkārša naudas mainīšana. Vēlāk naudu sāka bieži viltot. Pieņēmas dzīves nedrošība un tirgotājiem bija gaužām neērti glabāt naudu mājās. Tad nodibinājās pirmās sabiedriskas bankas; tās ņēma no tirgotājiem naudu glabāšanā. Naudu ņēma preti pēc svara un pārbaudīja viņas pareizību, nepieņemot viltotu naudu. Banka, saņēmusi tirgotāju naudu, uzņēmas arī pienākumu tirgotāja vietā izdarīt maksājumus. Ja vienam tirgotājam vajadzēja maksāt otram zināmu sumu un abi tie bija bankas klienti, tad samaksu varēja izdarīt bez naudas. Banka vienkārši pārakstīja attiecīgu sumu no pirmā klienta rēķina otra rēķinā. Tādu bankas darbību sauc par žiro operāciju. Pirmām Itālijas bankām bija tiesība tikai uz naudas operācijām; kreditoperācijas viņas izpildīt nedrīkstēja. No tirgoņiem ņemto naudu banka glabāja savos pagrabos.

Tālākais solis uz priekšu bija angļu bankas nodibināšana 1694. g. Angļu bankā neatstāja viņai nodoto naudu neražīgi gulēt, bet aizdeva to pret noteiktām drošībām. Tā bankas piesavinājās arī kreditoperācijas. Mūsu dienās banku darbība attīstījusies ļoti plaši un pieņēmusi ļoti vispusīgu raksturu.

Visas banku operācijas iedala pasīvās un aktīvās. Ar pasīvām operācijām kapitali ieplūst bankās, piemēram noguldījumu veidā. Aktīvās operācijās banka kapitalus aizdod lietošanā saviem klientiem, dažāda veida aizdevumos. Parasti vienai bankai pildīt visas bankas operācijas nav iespējams,

tāpēc bankas specializējas kredita izsniegšanā. Pastāv bankas, kas izsniedz tikai īstermiņa kredītus. Šīs bankas apkalpo galvenām kārtām tās tautas saimniecības nozares, kur kapitāli ātri grozās, kā tirdzniecību un rūpniecību. Ilga termiņa, hipoteku un zemesbankas, izsniedz aizdevumus uz garu termiņu un apkalpo lauksaimniekus vai namu īpašniekus pilsētās.

Īstermiņa kredita iestādes.

Pasivās operācijas.

Tirdzniecībai un rūpniecībai arvien vajadzīgi plaši apgrozības kapitāli uz neilgu laiku. Tirgotājs iepirktās preces cer pēc dažiem mēnešiem pārdot; rūpnieks pirktais jēlvielas un materialus arī dažos mēnešos izstrādā un pārdod. Pirkšanai aizņemto naudu tie pēc dažiem mēnešiem var atkal atdot. Tāpēc tirdzniecības un rūpniecības finansēšanai pastāv īstermiņa kredīts, parasti uz 3—6 mēnešiem.

Bankas darbībai vajadzīga nauda. Tāpēc mūsu dienās bieži dibina akciju sabiedrības, kuŗas tad savāc dažādus kapitālus savas darbības sākšanai. Tā savāktie kapitāli nav lieli un ar viņiem plašas operācijas banka attīstīt nevar. Lielākus kapitālus banka savāc no saviem klientiem un ar tiem tad izved savas operācijas. Bankas tā tad strādā ar svešu kapitālu, bet savus kapitālus pārvērš drošās vērtībās, piemēram valsts vērtspapīros, un glabā kā pamata kapitālu savu operāciju nodrošināšanai.

Tirgotājiem un rūpniekiem bieži stāv mājās naudas sumas, kuŗas tiem pašreiz nav vajadzīgas. Bankas ņem pretī šādas naudas sumas ar noteikumu, izmaksāt tās uz pirmo tirgotāja pieprasījumu. Katru lielāku naudas sumu, kas ienāk tirgotāja kasē, tas neglabā vairs mājā, bet nogulda bankā. Banka izdod tirgotājam čeku grāmatiņu un tiklīdz tirgotājam jāizdara maksājums, viņš nemaksā skaidrā naudā, bet raksta čeku uz savu banku. Banka samaksā čeka uzrādītājam čeka izrakstītāja tirgotāja vietā. Banka arī saņem naudu tirgotāja vietā un ieraksta to viņam par labu. Tādā veidā banka pārvēršas par tirgotāja kasieri, izmaksā un saņem naudu viņa vietā un pie tam par gulošo naudu maksā tirgotājam nelielus procentus. Tas tirgotājiem ļoti parocīgi un viņi visas savas svabadās sumas uzglabā bankās. Šādus noguldījumus sauc par tekošiem rēķiniem jeb atklātiem de-

pozitīviem. Tekošie rēķini sevišķi iecienīti Anglijā; tur visus maksājumus, arī privatpersonas, izdara parasti ar čekiem. Naudas apgrozībā ļoti maz.

Ja naudu nogulda bankā uz noteiktu laiku, 3,6, vai 12 mēnešiem, tad banka maksā daudz augstākus procentus, pirms kara 4—5%, bet tagad līdz 8—10%. Noguldītājs var naudu atprasīt tikai noliktā termiņā, kāpēc šādus noguldījumus sauc par noguldījumiem uz noteiktu laiku.

Bankā var noguldīt arī vērtspapīrus, akcijas, obligācijas. Deponētiem vērtspapīriem tas labums, ka ar viņiem vajadzības gadījumā var nodrošināt aizņēmumu. Vērtspapīrus var deponēt arī aizzīmogatās aploksnēs, bet ar tādiem nodrošināt kredītu nevar. Bez tam lielākas bankas, savos uguns un zagļu drošos pagrabos, ierīko nelielus naudas skapīšus — seifus. Seifus iznomā un mantīgie viņos uzglabā savas greznuma lietas, dārgmetālus, vērtspapīrus un paretam arī naudu.

Aktivās operācijas.

Saņemtos noguldījumus banka cenšas neturēt pie sevis, bet aizdot tiem, kam nauda vajadzīga. Saprotams, no naudas gribētāja banka ņem augstākus procentus, nekā pati maksā. Procentu starpība ir bankas peļņa.

a) Tirdzniecības bankas visbiežāk naudu aizdod pret vekseliem. Vienkāršais vekselis ir uz zīmogpapīra rakstīta parāda zīme ar kuŗu vekseļa devējs apņemas noteiktā vietā un noteiktā termiņā samaksāt vekseļu turētājam apzīmēto parāda sumu. Piedzenot parādu pēc vienkāršās parādu zīmes tiesā var celt dažādus iebildumus, var pierādīt, ka uz parāda pirkta prece bijusi nederīga un tāpēc parāds nav maksājams. Vekseļa parādu piedzenot tiesa turpretim noskaidro tikai, vai paraksts nav viltots, nekādus citus iebildumus neievēro un nemaksāšanas gadījumā apķīlā parādnieka mantu.

1) Lai vekselim būtu likumīgs spēks, tad viņam 1) jābūt rakstītam uz vekseļa papīra un jāsaturs vekseļa sastādīšanas vieta un laiks, 2) aizrādījums tekstā, ka parādnieks atzīst dokumentu par vekseli un apņemas parādu samaksāt, 3) personas vai iestādes vārds, kuŗai vekselis izdots, 4) parāda sumā; 5) maksāšanas termiņš un 6) pašrocīgs vekseļa devēja paraksts. Uz vekseļa var atzīmēt tikai vienu parāda nomaksas termiņu. Termiņu var apzīmēt sekošā kārtā: 1) uzrādīt zi-

nāmu datumu, kad vekselis maksājams, 2) pēc kāda laika (pēc cik dienām, nedēļām, mēnešiem) no izsniegšanas dienas vekselis maksājams un 3) vekselis maksājams viņu uzrādot.

Parasti vekseļa īpašnieks vekseli pārdod tālāk, iepriekš vekseļa termiņā, kādai tirdzniecības bankai: banka nemaksā par vekseli pilnu sumu, bet atskaita procentus par laiku, no pirkšanas dienas līdz vekseļa termiņam. To sauc par vekseļa diskontēšanu. Vekseli diskontējot, īpašnieks pilnvaro banku saņemt naudu viņa vietā. Pilnvaru raksta vekseļa muguras pusē un to sauc par žiro uzrakstu, bet rakstītāju — par žirantu. Jo vairāk vienam vekselim žirantu, jo viņš drošāks. Ja termiņā nesamaksā vekseļa devējs tad bankai ir regresa tiesības, tas ir viņa var prasīt samaksu no kaut kuŗa žiranta.

Ja vekseli termiņā neizpērk, tad vekseļa turētājam tiesība vekseli protestēt. Protestu izdara notari, bet uz laukiem pagasta valdes. To personu un firmu vārdus, kuŗu vekselus protestē, kā maksāt nespējīgus parādniekus, izsludina sevišķos sarakstos, un viņiem neviens vairs uz kredīta nedod. Tā kā protests firmām ļoti nepatīkams, tad firmas nereti vekseli liek parakstīt kādai maznozīmīgai personai vai „sētņiekam“, bet pašas vekseli tikai žirē. Protesta gadījumā par maksāt nespējīgu izsludina „sētņieku“, bet ne firmu.

Bez vienkāršā vekseļa vēl ir pārvestais vekselis jeb trata. Ar pārvesto vekseli vekseļa devējs uzdod otrai personai (bankai vai tirgotājam) samaksāt vekseļa īpašniekam uzdoto sumu noteiktā termiņā. Vekseļa īpašnieks jau iepriekš termiņa griežas pie uzdotās bankas vai personas un lūdz vekseli pieņemt. Ja banka ir ar mīeru vekseli maksāt, tad viņa vekseli akceptē, dodot uz tā savu parakstu. Akceptēts vekselis, termiņam iestājoties, bankai tādā gadījumā jāizpērk līdzīgi vienkāršam. Ja pārvesto vekseli atsakās akceptēt, tad vekseļa īpašnieks to var protestēt un sumu piedzīt no vekseļa izrakstītāja. Pārvesto vekseli izrakstītu uz ārzemēm sauc par devīzi.

b) Izplatīts vēl lombarda kredīts. Tirgotāji visbiežāk lombardē savas preces un vērtspapīrus. Privatpersonas, turpretim, ieķīlā dārgmetālus un visādas vērtslietas. Rokas ķīlas, kā vērtspapīrus un dārgmetālus, bankas uzglabā savās glabātuvēs, bet preces saņem glabāšanā sevišķas noliktavu (spīķeru) sabiedrības un izdod preces īpašniekam noliktavas zīmi. Nolik-

tavas zīmi ieķīlājot bankā, preces īpašnieks saņem aizdevumu ap 60—75% no preču vērtības. Gadījumā, ja preces īpašnieks grib ieķīlāto preci pārdot, tam jānomaksā vai nu uzreiz visa aizdevuma suma, jeb banka pielaiž arī nomaksu pa daļām.

Lauksaimniecībā lombardēšana pie mums vēl maz attīstīta, bet viņa būtu no liela svara. Sevišķi daudz apsološa lauksaimniekiem varētu būt labības lombardēšana. Lauksaimnieki ievāc ražu rudenī un uz to laiku iekrīt arī visi maksājumi. Tiklīdz raža nokulta, tā ar steigu jāpārdod, jo kredita devēji un nodokļu piedzinēji negaida. Tā katru rudenī tirgus tiek ar labību pārplūdināts un labības cenas strauji krītas. Bet pēc nedaudz mēnešiem, un sevišķi pavasaļa sējas laikā, labības cenas tik pat strauji atkal kāpj un tālu pārsniedz rudens cenu. Rudenī lauksaimnieki pārdod tā tad labību visneizdevīgākos apstākļos. Līdzēties varētu lielā mērā ar lombardēšanu.

Rudenī lauksaimnieki nodotu labību noliktavu sabiedrībai glabāšanā un noliktavas zīmi ieķīlājot bankā, dabūtu ap $\frac{3}{4}$ labības vērtības. Ar dabūto naudu varētu segt nepieciešamos maksājumus un gaidīt uz cenu celšanos. Noliktavu sabiedrība parasti uzņemas labības pārdošanu un katru mēnesi ziņo lauksaimniekam, par kādu cenu viņa labību var pārdot. Nogaidījis labvēlīgas cenas, lauksaimnieks dod noliktavu sabiedrībai atļauju labību pārdot. Noliktavu sabiedrība par iegūto summu nomaksā bankai aizdevumu un pārpalikumu izsniedz labības īpašniekam. Lombardēšanas labumi ir sekoši: 1) Noliktavās labību labāki uzglabā un vajadzības gadījumos viņu šķiro un iztīra. 2) Noliktavu sabiedrība labību pārdod lielām partijām, par daudz izdevīgākām cenām tieši patērētājiem, bet atsevišķi lauksaimnieki parasti uzpircējiem, par zemākām cenām. 3) Lombardēšana dod iespēju nogaidīt izdevīgas cenas. Šādas noliktavu sabiedrības plaši izplatītas Amerikā, Bavarijā un Badenē, kā kooperatīvi pasākumi, kas parasti darbojas līdzās kreditkooperatīviem. Latvijai pagaidām vēl trūkst kapitalu šādu noliktavu — elevatoru būvei, kā arī lombardēšanas operacijām.

Emisijas bankas.

Valsts vara parasti dod tiesības izlaist nodrošinātas naudas zīmes jeb banknotes tikai vienai lielākai bankai valstī. Šādas tiesības sauc par emisijas tiesībām un banku, kam tiesība izlaist naudas zīmes — par emisijas banku. Banka

savas naudas zīmes nodrošina pa daļai ar metalu, bet pa daļai ar ārzemju naudu (valutu), firmu vekseliem, vērtspapīriem un arī ar valsts papīriem. Bankas naudas zīmes tā tad ir segtas ar drošām vērtībām un tiek uz pieprasījumu atmainītas pret pilnvērtīgu naudu, ar to viņas atšķiras no valsts izdotās papīra naudas, kuņas apmaiņšanu nevar prasīt.

Ar naudas zīmju izlaišanu banka iegūst lielus un galvenais bezprocentīgus kapitalus. Vienīgais izdevums ir zīmju iespiešana. Parasti banka pērk ar naudas zīmēm no tirgotājiem diskontētus vekselus un nopelna vēl diskonta procentus. Šāds ienesīgs veikals pamudina emisijas banku izlaist apgrozībā pēc iespējas vairāk savu zīmju. Naudas krīzes laikos bankai spēji atprasa noguldījumus un pieprasa arī lielāku daudzumu naudas zīmju apmaiņu pret metalu vai ārzemju valutu. Lai šādi gadījumi neradītu saimniecisku katastrofu, tad parasti bankas emisijas tiesības ierobežo. Valsts vara nosaka, par kādu sumu banka drīkst izlaist naudas zīmes un kādai daļai šo banknotu jābūt segtai ar metalu. Vācijā, Hollandē un Beļģijā prasīja, lai $\frac{1}{3}$ zīmju būtu nodrošinātas ar zeltu, pārējās ar citām drošām vērtībām. Anglijas bankā, turpretim, pirms kaŗa zelta krājumi bij lielāki par izlaisto naudas zīmju sumu.

Emisijas tiesības dažās valstīs pieder tikai valsts bankām, bet citās šīs tiesības ir dotas arī privatbankām. Aizrāda, ka valsts emisijas bankas vairāk ievērojot valsts fiskālās intereses, tiekot iespaidotas no politiskām partijām un mazāk veicinot saimniecisko dzīvi. Privatās bankas, turpretim, vadoties galvenā kārtā no bankas uzplaukšanas principa un viņu darbība esot solidāka. Dodot tikai vienai privātai bankai šādas lielas banknotu izlaišanas priekšrocības, tās vadošie organi var vienpusīgi pabalstīt vienu šaimniecības nozari uz citu rēķina, kas arī nebūtu vēlams. Privatas emisijas bankas parasti atrodas valsts uzraudzībā un valsts var viņu darbību noteikt.

Latvijā emisijas tiesības pieder Latvijas bankai. Latvijas banka dibināta ar valsts līdzekļiem un darbojas kā autonomas valsts uzņēmums. Naudas zīmēm pēc bankas noteikumiem jābūt nodrošinātām 50% apmērā ar zeltu vai stabilu ārzemes valutu, bet otrai pusei ar drošiem īstermiņa vekseliem. Latvijas banku pārvalda bankas padome un valde, kuņa savā darbībā nav atkarīga no valdības.

Zemes bankas un zemes kredita nozīme.

Lauksaimniecībā kreditu var izlietot: 1) apgrozības kapitāla paplašināšanai, vai 2) pavairojot pamata kapitālu. Ja par aizņemto naudu lauksaimnieks nopērk mākslīgus mēslus un uzsēj tos uz lauka, tad līdz ar ražas novākšanu viņš ieguldīto kapitālu atgūst atpakaļ un var savu parādu nolīdzināt. Šinī gadījumā lauksaimnieks iztiek ar samērā īsa termiņa kreditu.

Citādi ir, ja aizņemto naudu iegulda saimniecībā kā pamatkapitālu, piemēram, uzbūvējot kūti, vai nosusinot purvu un pārvēršot to pļavā. Šos izdevumus ar viena gada ienākumiem segt nevar; tie atmaksājas lēnām. Tāpat lēni atmaksājas arī inventarā ieguldītais kapitāls. Ēkās, meliorācijās un inventarā ieguldīto kreditu lauksaimnieks var dzēst tikai dažos gadu desmitos (20—50 gados) un tāpēc šinī gadījumā vajadzīgs ilgtermiņa kredīts. Ar ilga termiņa kreditu lauksaimniekus apgādā hipoteku vai zemes bankas. Zemes bankas ilgtermiņa kreditus nodrošina ar zemes un vispār ar nekustamas mantas iekļāšanu.

Kur zemes banka ņem naudu, ko aizdot pret iekļāto zemi? Banka izsniedz pret iekļāto zemi nevis naudu, bet savas ķīlu zīmes. Zemes bankas ķīlu zīmes arvien skaitās par ļoti drošiem vērtspapīriem un tās normalos apstākļos labprāt pērk. Zemes īpašnieks pārdod ķīlu zīmes un tādā ceļā dabū naudu. Ja par ķīlu zīmēm biržā maksā mazāk par viņu nominālo vērtību, tad saprotams, zemes īpašniekam starpība jāzaudē. Parasti gan banka pati uzņemas ķīlu zīmju pārdošanu un atvelkot kursa starpību, izmaksā īpašniekam skaidrā naudā. Zemes īpašnieks maksā katru gadu bankai procentus par aizdoto naudu un bez tam atmaksā ikgadus nelielu daļu no aizņemtās sumas. Tā aizdevuma suma ar katru gadu mazinas un dažos desmit gados tiek pilnīgi dzēsta. Latvijā pastāv Valsts zemes banka. Banka savas ķīlu zīmes realizē par kursu 92, tā ka uz katriem 100 latiem aizņēmējs zaudē 8 latus. Visparastākais aizdevumu termiņš 28¹/₂ gadu. Gadskārtējas nomaksas 8,4% no aizdevumu sumas, ieskaitot procentus par kapitālu, deldēšanas procentus un bankas izdevumus.

Nereti lauksaimniekiem vajadzīgs kredīts pilnas saimniecības vērtības apmērā, saimniecības pirkšanas vai mantošanas gadījumos. Lai banka zinātu, kādā daudzumā var kreditu

izsniegt, tad saimniecība jānovērtē. Ja banka grib nodrošināt savas intereses, tā nekad nedrīkst izsniegt kreditu vairāk par $\frac{3}{4}$ no patiesās zemes vērtības. Sevišķi jāuzmanās ar labu, iekoptu saimniecību kreditēšanu, jo ilgajos kredita gados katru labu saimniecību var galīgi nolaist un padarīt mazvērtīgu. Ja parādnieks atkārtoti nepilda savus maksājumus, tad ieķīlātais īpašums bankai jāpārdod vairāksolīšanā. Pēdējos gados pirms pārdošanas zemi parasti ļoti slikti un nevīžīgi apstrādā, tā ka pārdošanas laikā zemes vērtību īpašnieks nodzen līdz minimumam. Bez tam pārdošanā torgos var piedalīties tikai tādi pircēji, kam ir skaidra nauda kabatā, ar ko tūlīt samaksāt; tāpēc torgos parasti pircēju maz un saimniecības pārdod par daudz zemāku cenu, nekā viņu īstā vērtība.

Dažreiz gan lauksaimnieki stipri nemierā ar zemes banku, kas viņiem neizsniedzot pret tik drošu ķīlu kā zeme pilnu vērtību. Saprotams, ir ļoti slikti ja saimniecību nevar paplašināt kapitāla trūkuma dēļ, bet ja lauksaimniecības pārliecīgi apgrūtinā ar parādiem, tad ir vēl sliktāki. Pēdējais apstāklis bieži noved pie tā, ka daudziem saimniekiem mājas jāatstāj.

Lauksaimnieki drīkst izlietot tikai tādu hipoteku kreditu, par kuŗu ir noteikta drošība, ka viņu neatprasīs iepriekš termiņa. Privatīe kredita devēji patur sev tiesības zināmos gadījumos aizdevumus atprasīt; tāds kredīts lauksaimniecībā ļoti bīstams. Kredita atprasišana parasti notiek krīzes laikmetos un šādos gadījumos, kad jau tā apgrozībā maz naudas, lauksaimniekam sadabūt vajadzīgos līdzekļus ir neiespējami un viņš nonāk bezizejas stāvoklī.

Lauksaimniecībā kapitāls grozās ļoti lēni un ienes mazus procentus. Laukkopībā ieguldītais kapitāls (sēklas, mēsli, zemes apstrādāšana) apgrozās reizi gadā. Mašīnās ieguldītais kapitāls atmaksājas tikai vairākos gados, piemēram, kuļmašīna apmēram astoņos gados. Jaunlopus audzējot arī jāiegulda kapitāls uz 3—4 gadiem. Vienīgi piena lopos vai cūkās ieguldītais kapitāls rentējas drīzāk. Tirdzniecības un rūpniecības kapitāls ātri apgrozās, 10—12 reiz gadā; ja katru reizi apgrozoties tas pelna tikai 3%, tad gadā tas tomēr nopelna ap 30%. Lauksaimniecībā kapitāls pirms kara labi ja nopelņina 5—7% gadā. Tāpēc lauksaimnieks drīkst aizņemties tikai uz zemiem procentiem; citādi ražošana nesegs procentus un samaksāt tos varēs vienīgi mazinot īpašumu.

Lauksaimniecībā bieži atgadās, ka apgrozības kapitāls aiziet pilnīgi bojā, pateicoties nelabvēlīgiem dabas apstākļiem. Ražu nomaitā salnas, slimības, kaitēkļi, vai neizdevīgs ievākšanas laiks. Ja nu šādā gadījumā īpašums jau agrāk apgrūtināts pilnā mērā ar parādiem, tad saimniecības stāvoklis ir katastrofisks.

Pastāvot lieliem hipotekariem parādiem uz lauksaimnieku īpašumiem, novērots, ka tie ļoti bieži pāriet no viena saimnieka rokām otrās. Tas nav vēlams arī no valsts viedokļa, jo bieža saimnieku maiņa traucē ražošanu. Lauksaimniecībā intensīva ražošana iespējama tikai tad, kad saimnieks savu saimniecību pilnīgi pazīst; tāpēc katrs jauns saimnieks, vismaz pirmajos gados, ne visai sekmīgi saimnieko. Valsts agrarpolitikas uzdevums ir pēc iespējas mazināt hipoteku parādu nastu uz lauksaimniecību.

Pēc kara gan Latvijas lauksaimnieki viegli tika vajāti no saviem pirmskara hipotekariem parādiem. Tagad atkal šie parādi uz lauku īpašumiem strauji pieaug. Sevišķi jaunsaimniecību dibināšana prasa lielus kreditus. Bez plaša valsts hipotekara kredita palīdzības, protams, jaunsaimniecības nodibināt un padarīt tās dzīves spējīgas nebija iespējams. Ar zemes piešķiršanu vien jaunsaimniekiem nepietika; vajadzēja dot arī kapitālu, lai zemi padarītu ražīgu.

Apdrošināšana.

Ražošanā ieguldītais kapitāls ir apdraudēts no dažādiem nelaimēs gadījumiem, kuŗu novēršana nestāv īpašnieku varā. Ēkas apdraud zibens un ugunsgrēks, kuŗus uz jūras — vētras, lauksaimnieka ražu uz lauka — krusas negaiss, lopus kūti — slimības un sērgas, kustamo mantu — bez tam vēl zagļi. Ekstensīvā ražošanā kapitāls spēlē mazāku lomu, tāpēc tā arī mazāk cieš no līdzīgiem nelaimēs gadījumiem; daudz vairāk cieš modernie uzņēmumi, kuŗos ieguldīti milzu kapitāli. Saimnieciskai kulturai attīstoties, aug vajadzība nodrošināties pret šiem nelaimēs gadījumiem. To panāk ar apdrošināšanu. Apdrošināšanas zaudējumi, kas cēlušies no nelaimēs gadījuma vienai privātai saimniecībai, tiek izdalīti starp daudzām saimniecībām. Tā tad, no nelaimēm pasargātās saimniecības sedz cietušai saimniecībai viņas

zaudējumu s. No tautsaimnieciska viedokļa kapitāla zaudējums, protams, paliek spēkā, bet privāta saimniecība ar to glābta no izputēšanas. Apdrošināšanas biedrība apvieno lielāku skaitu privātu saimniecību, kuŗām visām draud vienādi nelaimes gadījumi, kā ugunsgrēks vai krusa. Ugunsgrēku statistika dod drošus norādījumus, kāds procents ēku caurmērā gada laikā nodeg. Apdrošināšanas biedrības tad arī iekasē no atsevišķām apdrošinātām saimniecībām gadskārtējas iemaksas, tā sauktās premijas, no kuŗām samaksā zaudējumus cietušām saimniecībām.

Lai apdrošināšanas biedrības varētu sekmīgi darboties, tām jāaptver ļoti liels darbības rajons. Apdrošinot tikai dažus simtus viena miestīņa ēku, dažus gadus nenodegs ne viena ēka un nebūs zaudējumu. Bet ja izceļas ugunsgrēks dzīvākajā miestīņa rajonā, tad var nodegt uzreiz liels skaits ēku un atļūdzināmie zaudējumi būs ļoti lieli. Turpretim, ja vienā biedrībā apdrošinātas līdz 100.000 ēku, tad statistika rāda, kā zaudējumi no ugunsgrēka uz tik lielu ēku skaitu katru gadu būs gandrīz vienādi, un premijas biedrība arī varēs noteikt vienādā augstumā.

Sevišķos nelaimes gadījumos, kas aptver lielus rajonus, kā ūdens plūdi, zemes trīce, pilsētu apšaudīšana kara laikā, ar apdrošināšanu līdzēties nevar, jo zaudējumi ir tik lieli, ka tos neaizskārtās saimniecības nevar segt. Tādos gadījumos palīdzību organizē valsts, vai pat vispasaules organizācijas.

Apdrošināšanas biedrības var būt divējādas: 1) savstarpējas apdrošināšanas biedrības un 2) privātas apdrošināšanas biedrības, visbiežāki akciju sabiedrības. Privātas biedrības ar apdrošināšanu lietu nodarbojas peļņas nolūkos un vienmēr rēķinās ar lielāko nelaimes gadījumu skaitu. Tāpēc arī apdrošinot privātās biedrībās jāmaksā augstāka premija. Privātās biedrības ņem noteiktu, cietu premiju. Premiju summa parasti pārsniedz sedzamo zaudējumu sumu un starpība iztaisa biedrības peļņu.

Savstarpējas apdrošināšanas biedrības dibina paši apdrošinātāji. Peļņas nolūku tiem protams nav, bet vienīgais mērķis ir palīdzēt nelaimē cietušam biedrim. Savstarpējas apdrošināšanas biedrības premijas nav noteiktas, bet ir svārstīgas. Parasti ņem nelielu premiju gada sākumā un ja gada beigās redz, ka zaudējumi lielāki nekā ar priekšpremiām var segt, tad premijas paaugstina. Tā tad šeit premijas svārstās sakarā ar nelaimes gadījumu daudzumu. Parasti savstarpējo biedrību pre-

mijas zemākas par privāto biedrību premijām. Tālāk vēl izšķir: 1) mantas apdrošināšanu, pie kuņas pieder a) apdrošināšana pret uguni, b) kuņu apdrošināšana uz jūras, c) ražas apdrošināšana pret krusu, d) lopu apdrošināšana sērgu gadījumos un e) apdrošināšana pret zagļiem un 2) dzīvības apdrošināšanu.

Pret uguni var apdrošināt ne tikai ēkas, bet arī visu kustamu mantu, kuņu uguns var iznīcināt. Pēdējā laikā ēku apdrošināšanu pret uguni neatstāj vairs privātai izvēlei, bet sabiedrība (pašvaldības iestādes) uzliek katram par pienākumu apdrošināt savas ēkas pret uguni, jo visa sabiedrība ir ieinteresēta savu locekļu labklājībā. Ja kāds iedomīgs saimnieks neapdrošina savas ēkas, tad nelaimes gadījumā tas zaudē ne tikai ēkas, bet arī visu kustamo mantu un nespēj tālāk patstāvīgi ražot. Apdrošināšanas biedrībām stingri jāuzmanās, lai mantu neapdrošina par augstāku sumu nekā ir mantas vērtība, tādā gadījumā varētu radīt gribu mantu iznīcināt. Ņemot to vērā, apdrošināšanā pieņem tikai $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ no mantas vērtības. Tas, kā īpašniekam nelaimes gadījumā jācieš $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ zaudējuma, spiež to uzmanīgāki ar uguni rīkoties.

Ēku apdrošināšanas premijas augstums atkarājas no ēku būves un lietošanas veida. Ja ēkas celtas no ugunsdroša materiāla un sevišķi ja jumts ugunsdroša skārda vai dakstiņu, tad premija mazāka. Koka ēkām ar šindeļu vai papes jumtu noteikta augstāka premija, jo tās ir uguns nedrošas. Ēkām, kuņās bieži ar uguni rīkojas, jāmaksā augstāka premija un tādas ēkas kā pirtis un labības kaltētavas apdrošināšanā dažreiz nemaz neapdrošina. Uz laukiem Latvijā pastāv savstarpēja ēku apdrošināšana. Apdrošināšanas premija svārstījās pirms kara no 0,1—0,3% no ēkas pašreizējās vērtības.

Lauksaimnieki savu pārējo mantu pret uguni diezgan maz vēl apdrošina. Tāda kārtība daudzkārt atnes lielus zaudējumus. Ražas apdrošināšanu traucē tas apstāklis, ka tā neglabājas visu laiku vienā telpā. Kuļšanas laikā labību savāc šķūnī, pēc izkuļšanas gaudi glabājas klētī, bet salmi bieži citā šķūnī. Lai rāžu varētu apdrošināt, tad tas jādara divas reizes: pirmo reiz jāapdrošina nekultā raža, bet otrreiz izkultā. Tā rodas dubulti izdevumi, kas arī atbaida lauksaimniekus no ražas apdrošināšanas. Katrā ziņā ieteicams lauksaimniekiem apdrošināt lopbarību — jo sadegot lopbarībai jāizputina arī lopkopība.

Lauku apdrošināšana pret krusu, neskatoties uz lielajiem zaudējumiem, kādus krusa nodara, arī vēl maz izplatīta. Tas

izskaidrojams ar to, ka līdz šim vēl ļoti maz materiālu savākts par krusas negaisiem dažādos apvidos. Novērojumi rāda, ka krusa dažos apvidos ir ļoti reta parādība, bet dažos turpretim nodara lielu postu. Bez tam krusas postījumu novērtēšana arī ir samērā grūta, jo daudzkreiz pēc krusas postījumiem labība vēl var saņemties augšanā. Visvairāk no krusas cieš vērtīgākie sējumi, kā tabaka, cukurbietes, vīnogas. Krusas negaisu novērst līdz šim vēl nestāv cilvēka spēkos un tāpēc tādos apgabalos, kuŗus krusa bieži piemeklē, apdrošināšanai pret krusas bojājumiem piegriežama lielāka vēriba nekā līdz šim.

Lopu apdrošināšana sevišķi no svara mazsaimniecībā, jo mazsaimniecībā lopos ieguldīts samērā liels kapitāls. Vēl lielāka nozīme lopu apdrošināšanai tur, kur tur dārgus sugas lopus. Sevišķi importētie lopu viegli padoti dažādām slimībām. Lai sekmīgi varētu apkarot lipīgas slimības, tad dažās valstīs valsts uzliek lauksaimniekiem par pienākumu apdrošināt savus lopus pret saslimšanu ar lipīgām slimībām. Saslimšanas gadījumā lopu tūliņ iznīcina un neļauj slimībai izplatīties.

Dzīvības apdrošināšana dod apdrošinātājam iespēju: 1) nodrošināties pret dažādiem nelaiemes gadījumiem, kuŗi var vai nu samazināt viņa darba spējas, vai atņemt tam pat nāvi; 2) nodrošināt vecuma dienās, kad tas būs darba nespējīgs, sev lielāku naudas sumu; 3) pēc nāves atstāt saviem mantiniekiem prāvāku mantojumu.

Visiem rūpniecības uzņēmumiem valsts uzliek par pienākumu apdrošināt savu strādnieku dzīvību pret nelaiemes gadījumiem, kādi var bieži notikt strādājot pie mašīnām vai bīstamās rūpniecības nozarēs. Nelaiemes gadījumā apdrošināšanas biedrība izmaksā strādniekam vienreizēju, vai arī ikgadējus pabalstus, samērā ar darba spēju zaudēšanu. Strādnieka nāves gadījumā pabalstu saņem strādnieka ģimene:

Lai nodrošinātu savu labklājību vecuma dienās, tad apdrošinātājs maksā ikgadīgas premijas; bet apdrošināšanas biedrība apņemas tam izmaksāt noteiktu sumu, pēc zināma vecuma sasniegšanas (parasti 60 gadu). Ja apdrošinātājs nomirst agrāki, tad apdrošināšanas sumu saņem viņa mantinieki. Tādā kārtā apdrošinātājs, ar ikgadīgiem maksājumiem — premijām, nodrošina savas vecuma dienas. Premijas šīnī gadījumā var pielīdzināt noguldījumiem uz procentu procentiem.

Apdrošināšanai nāves gadījumā apdrošinātāju nolūks ir nodrošināt savu pēcnācēju labklājību. Šinī gadījumā apdrošinātājam, kamēr viņš dzīvo, jāmaksā ikgadīga premija biedrībai. Pēc viņa nāves biedrība izmaksā mantiniekiem iepriekš nolikto apdrošināšanas sumu. Jo apdrošinātājs ilgāki dzīvo, jo biedrībai ir izdevīgāki, tāpēc ka vairāk ienāk premiju; jo apdrošinātājs ātrāki mirst, jo biedrībai ir sliktāki. Tāpēc arī premiju augstums šinī gadījumā atkarīgs no apdrošinātāja veselības un darba veida.

Biržas.

Tirdzniecībai attīstoties, radās vajadzība tirgotājiem zināmos laika sprīžos sazināties savā starpā, radās vajadzība pēc vietas, kur droši var atrast noņēmējus esošām un piedāvātājus iztrūkstošām precēm. Vispirms šādas vietas bij gada tirgi; bet moderno, strauji ritošo tirdzniecību viņi nevar vairs apmierināt, jo tie notiek tikai pēc lielākiem laika sprīžiem. Tāpēc lielākās tirdzniecības pilsētās jau 16. gadu simtenī nodibinājās pastāvīgas tirgotāju sapulcēšanās vietas, tā saucamās biržas. Biržas dibināja gan privatā kārtā paši tirgotāji Anglijā, Amerikā un arī Latvijā; bet citās valstīs atkal biržas pastāv kā valsts iestādes.

Birzās tirgotāji sanāk kopā katru dienu un noslēdz preču pirkšanas un pārdošanas līgumus. Birzā pašas preces naturalā veidā nemaz nav, bet līgumi tiek slēgti pēc paraugiem vai uz zināma labuma precī. Iepriekš visas preces jau sadalītas pēc labuma vairākās īpatnējās grupās, un katrai grupai stingri noteikts savs standarts. Tirgotājs pērk zināmu precī, to pavisam neredzējis. Ļoti bieži arī pašas mantas nemaz vēl nav, bet tirgotājs zin kāda labuma precī tas tomēr dabūs. Tā jaunās ražas labību jau pērk dažus mēnešus pirms pļaujas. Sprotams, tādas preces, kas savu individualo īpašību dēļ nav sadalāmas pēc labuma noteiktās grupās, nevar arī birzā pārdot, piemēram, lopus. Bet šādu preču nav daudz. Lielais vairums svarīgāko patēriņa preču ar analizēm viegli sadalāms noteiktās grupās; tādas preces ir sāls, petroleja, mākslīgie mēsli, labība, līni un citas. Tikai pateicoties šādai iekārtai iespējams, precī nemaz neapskatot, (kas prasītu lielu laika patēriņu) pirt un pārdot isā laikā lielus preču krājumus. Birzā apgrozās nevis taustāmas mantas, bet ideali preču tipī. Tā ir galvenā preču biržas pazīme.

Biržā saplūst visi vienas preces piedāvājumi un arī visi pieprasījumi. Birža ir tā vieta, kur, sakarā ar piedāvājumu un pieprasījumu, noregulējas preces cena. Tāpēc arī biržas cenām ir noteicoša nozīme tirdzniecībā. No cenu svārstīšanās biržā var spriest par pieprasījumu un piedāvājumu attiecībām.

Lai tirgotāji un ražotāji (arī tie, kas nepiedalās biržā) varētu rīkoties saskaņā ar biržas cenām, tad biržas ierēdņi, makleri, pieraksta cenas un publicē tās laikrakstos.

Biržas iedala: 1) fonda biržās, kur tirgojas ar vērtspapīriem, akcijām, obligācijām un ārzemju valutu un 2) preču biržās, kur tirgojas ar dažādām precēm. Lielākās pilsētās pat katrai ievērojamākai precei ir sava atsevišķa birža, pastāv sava birža labībai, vai sava birža dzelzij. Mazākās pilsētās turpretim fonda un preču biržas apvienotas vienā ēkā.

Biržas pērk un pārdod pret tūlīt samaksu jeb līgumu slēdz uz termiņu. Pērkot precī pret tūlīt samaksu, prece tanī pašā dienā pāriet pircēja īpašumā.

Pērkot precī uz termiņu, pārdevējs apņemas nodot pircējam noteiktā termiņā noteikta labuma precī par noteiktu cenu. Līdz termiņa pienākšanai preces cena parasti mainās un kā pircējs, tā arī pārdevējs cer, ka cena mainīsies viņam par labu. Pircējs pat varbūt nemaz negrib precī pirkt, bet grib tikai nopelnīt uz līgumā paredzēto un faktisko cenu starpību. Tādos gadījumos termiņa dienā prece nemaz nepāriet no pārdevēja pie pircēja, bet tas, kas zaudējis no cenu starpības, samaksā otram tā peļņu. Tā ir jau biržas spekulācija un viņas tautsaimnieciskā nozīme negatīva. Biržas spekulanti bieži mākslīgi saceļ produktu cenu, lai nopelnītu uz nedibinātu cenu svārstību. Spekulācija plaši attīstīta fonda biržās; preču biržas tai grūtāki pieejamas.

Saprotams, arī termiņa darījumus slēdz nevis spekulācijas nolūkos vien, bet lai tiesām nodrošinātos ar precēm uz priekšdienām. Šai gadījumā pircējs arī noteiktā termiņā precī saņem. Šiem veikaliem ļoti liela saimnieciska nozīme; tie nodrošina ražotājus ar izejvielām un izlīdzina preču cenas pasaules tirgos.

Katras valsts ražotāji cenšas ražot savas preces pēc iespējas daudz, cerēdami, ka prece atradīs noņēmējus. Lielākās biržās (Ņujorkas, Londonas, Hamburgas) saplūst visi piedāvājumi un pieprasījumi no visas pasaules un tur tad

redzams, kādas preces saražots par daudz un kādu preču ražošana nesedz visus pieprasījumus. Lielās biržas tad arī dod ražotājiem norādījumus, kādu produktu ražošana sašaurināma, kādu paplašināma. Birža ir vienīgais virspavēlnieks, kas regulējot preču cenas, nosaka arī ražošanas apmērus.

Veikalnieciskas sabiedrības.

Saimnieciskai dzīvei attīstoties, rūpniecībā un tirdzniecībā arvien lielākas priekšrocības iegūst plaši uzņēmumi ar milzu kapitāliem. Šādu grandiozu uzņēmumu vadīšana nav vairs pa spēkam vienam cilvēkam un vienam kapitalistam nav arī tik daudz kapitāla. Tāpēc jaunākā laikā lielus uzņēmumus dibina parasti vairāki kapitalisti kopējiem spēkiem; tā ceļas veikalnieciskās sabiedrības.

Savas labās puses ir arī atsevišķas privatpersonas uzņēmumam, it sevišķi, ja pats saimnieks viņu vada. Viens saimnieks daudz labāki pārredz visa uzņēmuma kopējo gaitu, to veiklāki un drīzāk piemēro tirgus prasībām. Saimnieks netiek iespaidots no citiem līdzdalībniekiem, vadās vienīgi no lietderības viedokļa un ātri spēj izmantot katru izdevīgu momentu. Lielus apmērus privatie veikali, aiz kapitāla trūkuma, tomēr reti kad sasniedz.

Kapitalistiem un kapitāliem apvienojoties kopēju uzņēmumu dibināšanai, rodas sekošas veikalnieciskās sabiedrības:

1) atklātā sabiedrība, kurā divi, vai vairāki kapitalisti vienojas kopējiem spēkiem un kapitāliem uzsākt veikalu. Dalībnieku vārdi ierakstīti tirdzniecības grāmatās un sabiedrībai ir zināmi. Bieži firma arī saucas visu dalībnieku vārdos, piemēram, „Grundmanis un Līcis“; kādreiz min tikai viena dalībnieka vārdu: „Lapiņš un biedri“. Katrs dalībnieks atbild par uzņēmuma parādiem ar visu savu mantu, kā ar to, kas ieguldīta uzņēmumā, tā arī ar ārpus veikala atrodošos. Tāpēc visi dalībnieki ieinteresēti uzņēmumā. Vienlīdzīga interese savā ziņā traucē solidaritātes darbību; tāpēc šādas sabiedrības sastopamas ar nevisai plašu dalībnieku skaitu, parasti 2—5. Lielākam biedru skaitam savstarpēju saskaņu panākt nav iespējams. Dalībniekiem jābūt labi pazīstamiem savā starpā un viņu attiecībām jābūt dibinātām uz pilnīgu savstarpēju uzticību un draudzību. Pēc tēva nāves brāļi no-

dibina atklātas sabiedrības. Parāda devējiem (kreditoriem) atklātas sabiedrības ļoti drošas, jo ja kaut vienam dalībniekam vēl ir manta, tad parādu vienmēr var piedzīt.

2) Komanditsabiedrībā ir divējādi dalībnieki. Parasti viens, bet kādreiz arī vairāki, divi līdz trīs dalībnieki, uzņemas veikala vadīšanu un atbild par sabiedrības parādiem ar visu savu mantu. Šī dalībnieka vārds atklātībā ir zināms un viņš ne ar ko neatšķiras no atklātas sabiedrības dalībnieka. Pārējie dalībnieki turpretīm iegulda uzņēmumā zināmu sumu un atbild tikai sava ieguldītā kapitāla apmērā; tie ir klusie biedri. Pēdējie uzņēmuma vadīšanā nepiedalās, bet viņiem ir tikai kontroles tiesības un tie saņem peļņu samērā ar ieguldīto kapitālu.

3) Ļoti svarīgu lomu saimnieciskā dzīvē pēdējā laikā ieņem akciju sabiedrības. Sabiedrības dibinātāji, dabūjuši no valdības atļauju sabiedrību dibināt, izlaiž pārdošanā akcijas. Akcija ir papīrs, kas piešķir viņa īpašniekam jeb akcionaram tiesību līdzrunāt sabiedrības darbības jautājumos un dod arī tiesību uz proporcionālu kopējas peļņas daļu. Akcijām ir visām vienāda vērtība, tās izlaiž lielā skaitā, vairākus tūkstošus. Tādā ceļā, ja akcijas izdodas pārdot, drīz vien savāc lielus kapitālus.

Akcijas var izdot uz vārda un uz uzrādītāju. Pirmajās akcijās ir ierakstīts viņu īpašnieka vārds, un viņu pārdošana no vienām rokām otrās ir apgrūtināta. Otrās ir bez īpašnieka vārda un to pārdošana ļoti vienkārša. Akciju sabiedrības pilntiesīgais saimnieks ir pilna akcionaru sapulce. Tā izlemj visus principielos darbības jautājumus un izvēl no sava vidus sabiedrības valdi, kuŗa vada tekošas sabiedrības darīšanas un izpilda pilnas sapulces lēmumus. Tā kā akcijas pārdod, tad arī akcionaru sapulcē vienmēr nav vieni un tie paši locekļi; akciju sabiedrības saimnieks ir mainīgs.

Balsošanā akciju sabiedrības vēro, cik akcijas ir katram akcionaram. Akciju sabiedrībā balso akcijas un nevis akcionari. Gadījumā, ja vienam vai vairākiem kapitalistiem ir rokā lielā puse no izlaistām akcijām, tad arī viņi ir faktiskie sabiedrības noteicēji un mazo akcionaru nozīme ir niecīga.

Akciju sabiedrībām ir sekošas svarīgas priekšrocības.

1) Viņas var vieglāk un drīzāk par citām sabiedrībām salasīt lielus kapitālus. 2) Katrs akcionars atbild tikai ar to sumu,

ko ieguldījis pirkdams akciju. Atbildība nav liela un tāpēc akciju sabiedrības var uzsākt tādus riskantus uzņēmumus, kuriem citādi kapitalu salasīt būtu neiespējami. 3) Akciju cena ir mērena un tāpēc akciju sabiedrībās var piedalīties arī nelieli kapitalisti.

Bet akciju sabiedrību viņas vadītāji vai direktori var izmantot arī savtīgiem nolūkiem. Ja direktoru rokās ir vairāk akciju, bet sabiedrības veikals iet vāji, tie tomēr parāda lielu peļņu, lai varētu uz savām akcijām pelnīt. Beidzot, kad krāpšana neiespējama, tie pārdod savas akcijas par augstu kursu un pēc tam tikai parāda sabiedrībai kritisko stāvokli. Sabiedrība nobankrotē, bet direktori nopelna. Tāpēc visur akciju sabiedrības atrodas zem valsts kontroles. Mums Latvijā akciju sabiedrības pārrauga Finanšu ministrija.

4) Līdzīgas akciju sabiedrībām ir tā sauktas sabiedrības ar aprobežotu atbildību. Tās ir mazāka apmēra akciju sabiedrības, kuŗas bankrota vai likvidācijas gadījumos atbild tikai ar savu pamata kapitalu. No akcionāriem akciju sabiedrībā var prasīt piemaksu zaudējumu segšanai, bet no biedriem ar aprobežotu atbildību to nevar prasīt. Šāda veida biedrības sevišķi iecienītas Vācijā un Anglijā.

Kooperatīvi.

Līdz šim apskatītām veikalnieciskām sabiedrībām ir kapitalistisks raksturs: viņu vienīgais uzdevums ir lielākas peļņas iegūšana uz ieguldīto kapitalu. Pēdējā laikā tautas saimnieciskā dzīve pazīst arī sabiedrības bez peļņas nolūkiem. Šo sabiedrību uzdevums ir kopdarbības ceļā padarīt savu biedru ražošanu ienesīgāku, vai sašaurināt patērēšanas izdevumus. Tādas sabiedrības sauc par kooperatīviem. Kooperatīvi ir brīvprātīgas saimnieciskas biedrības, kuŗas dibina sīki ražotāji ar nolūku kopdarbības ceļā izmantot lielo uzņēmumu tehniskās un saimnieciskās priekšrocības, vai patērētāji ar nolūku samazināt patērēšanas izdevumus.

Kooperatīvā kustība iegūst arvien vairāk piekritēju un mūsu dienās kooperatīvi aptveŗ jau dažādas saimniecības nozares. Kooperatīvi 1) palīdz kopīgi iepirkt izejvielas un kopīgi pārdod gatavos produktus (kopiepirkšanas un kōppārdošanas

biedrības); 2) iegādājas kopējas mašinas (mašīnu koplietošanas biedrības) un 3) kopīgi pārstrādā produktus (kopmoderniecības). Savu biedru patērēšanas izdevumus cenšas samazināt patērētāju biedrības. Bez tam lielu lomu spēlē arī kredītkooperatīvi.

Kooperatīvu augstākais pārvaldes orgāns ir pilna biedru sapulce, bet tekošas darīšanas vada valde. Jaunus biedrus uzņem valde vai pilna sapulce. Biedri maksā biedrībā gadskārtējas dalības maksas.

No akciju sabiedrībām kooperatīvi atšķiras ar to: 1) ka viņiem mazākas biedru naudas; 2) pie balsošanas katram biedrim ir tikai viena balss un 3) peļņu kooperatīvs daļa nevis proporcionāli biedru maksām, bet samērā ar līdzdalību, kādu biedri ņēmuši biedrības darbībā. Patērētāju biedrībā vairāk peļņas dabū tas biedrs, kas vairāk iepircis sabiedrībā, kopmoderniecībā tas, kas vairāk piena nodevis.

Biedru atbildība biedrības likvidācijas vai bankrota gadījumā var būt dažāda un tā noteikta biedrības statutos. Ir biedrības, kuņās biedri atbild tikai ar savām iemaksātām dalības naudām. Citās biedrībās atbildība aprobežota 5—10 kārtīgas biedru dalības naudas apmērā. Beidzot ir arī biedrības ar neaprobežotu atbildību, kuņās biedri atbild solidāri par visiem parādiem, cik lieli tie arī nebūtu.

Uzņēmēju apvienības.

Kapitalistisko uzņēmumu mērķis ir lielāka peļņa. Lai vairāk nopelnītu, tad uzņēmēji cenšas savām precēm pievilkt vairāk noņēmēju, tā tad ražot pēc iespējas lētas preces. To zina visi uzņēmēji un tāpēc atsevišķu uzņēmumu starpā pastāv asa savstarpēja apkaņošana. Savstarpēji konkurējot, vairāk spējīgie un veiklākie uzņēmēji nomāc mazāk spējīgos. Rūpniecībā parasti lieluzņēmumi izkonkurē mazos uzņēmējus un amatniekus.

Konkurence spiež uzņēmējus pārdot produktus par lētām cenām un līdz ar to mazina uzņēmēju peļņas tiesu. Tas uzņēmējiem nav pa prātam un tāpēc tie cenšas no nepatīkamās konkurences atsvabināties. Vidus laiku amatnieki to panāca apvienojoties cunftēs. Cunftē noteica, cik pilsētā drīkst būt meistaru vienā arodā un ārpus cunftes stāvošiem neļāva nodarboties ar amatu. Lai visiem cunftes meistāriem būtu darbs

un maize, tad katrs meistars drīkstēja turēt tikai 1—2 zeļļus. Šādā kārtā ierobežoti meistari nekad nevarēja izvērsties par lieluzņēmējiem un izkonkurēt citus.

Tagadējā saimnieciskā iekārta rāda, ka kapitāla spēks un ražība vairojas ar kapitāla lielumu. Jo lielāks kapitāls koncentrēts vienā uzņēmumā, jo viņš ražīgāks un nes lielāku peļņu. Pamatojoties uz to, uzņēmēji dibina apvienības, lai savienojot savus kapitālus, tiem piedotu lielāku varu un izskaustu nepatīkamo savstarpējo konkurenci. Sevišķi viegli bija dibināt šādas apvienības tādos arodos, kur pastāvēja lieluzņēmumi, kā piemēram, tēraudrūpniecībā, jo nedaudz lieliem kapitāliem viegli savā strupā saprasties un saligt. Tāpēc uzņēmēju apvienības sevišķi strauji attīstījās lielrūpniecības zemē Amerikā.

Visvecākās uzņēmēju apvienības ir *korneri jeb ringi*. Ringi ir īsa termiņa apvienības, ko noslēdz tirgotāji, ar nolūku sagrābt kādas preces tirdzniecību savās rokās. Visus tirgū esošos preču krājumus uzpērk rings, tādā ceļā viņš monopolizē šīs preces tirdzniecību un tad, saprotams, var paaugstināt cenas pēc savas patikas. Ziemeļamerikas savienotās valstīs bijuši vairāki mēģinājumi monopolizēt kapara, kviešu un kokvilnas tirdzniecību.

Daudz lielāka nozīme ir *karteļiem*. Karteļi ir uzņēmēju apvienības, kas noslēgtas uz ilgu laiku, ar nolūku regulēt cenas. Uzņēmēji savā starpā nolīgst, par kādām cenām tie iepirks izejvielas un zem kādām cenām nepārdos gatavus produktus. Saprotams, karteļa cena ir pietiekoši augsta un uzņēmēji, turoties pie viņas, labi nopelna. Tas pamudina tos uz ražošanas paplašināšanu. Bet ražošanu paplašinot, drīz vien produktu saražo vairāk nekā ir pieprasījumu. Tad karteļu dalībniekiem jāgulda preces noliktavās un jācieš zaudējumi.

Lai izbēgtu no preču pārprodukcijas, tad uzņēmēji dibina *sindikātus*. Sindikāti ierobežo ne tikai cenas, bet arī pašu ražošanu. Sindikatā noteikts, cik katrs dalībnieks gada laikā drīkst produktu ražot un par kādu cenu tos var pārdot. Ja kāds uzņēmējs saražojis vairāk, tad pārpalikumu varēja pārdot ārzemēs. Arzemēs, saprotams, bija jāiztur konkurence ar ārzemju ražotājiem un preces allaž jāpārdod daudz lētāki nekā iekšzemē. Tā pirms kara Krievijā pastāvošais cukura rūpnieku sindikāts pārdeva iekšzemē cukuru par 12—14 kap. mārč., bet to pašu cukuru Anglijā — par 5 kap. Lai samazinātu

ražošanas izdevumus, tad karteļi un sindikati ierobežo arī darba algas strādniekiem.

Kādas tad nu ir karteļu un sindikatu labās un ļaunās puses? — Labumu tie atnes vienīgi uzņēmējiem, jo vairo viņu peļņu; patērētājiem viņi turpretīm ļoti kaitīgi, jo sacel preču cenas.

Vācijā kalija sāls raktuvēs pastāvēja daudz atsevišķu sāls ražošanas uzņēmumu un konkurences cena bija 75 markas par vagonu sāls. Nodibinoties sindikatam, ražošanu sašaurināja, daudzas raktuves darbu pārtrauca un cenu pacēla uz 150 markām. Arī tehniku sindikati neattīsta. Cenas tiek noliktas tik augstas, ka iespējams ražot ar vecmodīgām mašīnām un fabrikantiem nav nakāda pamudinājuma pāriet uz jaunlaiku tehniski pilnīgākām mašīnām. Beidzot, arī pārprodukciju sindikati neizskauž, jo uzņēmēji, dzīdamies pēc lielām peļņām, saražo tomēr vairāk nekā tirgus var patērēt. Sindikats gan cenas nepazemina, bet aptur uz laiku ražošanu, kamēr izpērk saražoto produktu un tad sāk strādāt no jauna. Kapitalistisko uzņēmumu apvienības karteļos un sindikatos nevis veicina, bet gan ierobežo ražošanu.

Karteļi un sindikati var galvenā kārtā attīstīties valstīs, kurās pastāv aizsargmuitas uz ievadamām precēm, kā Vācijā, Francijā un Amerikā. Tādās valstīs, kā Anglijā, kur valda brīvirdzniecība un aizsargmuitu nav, tur sindikātiem jāiztur ārzemju preču konkurence; cenas paaugstināt viņi nevar un līdz ar to zūd arī sindikatu tiešā nozīme.

Pastāvot karteļiem un sindikātiem, atsevišķi fabrikanti vēl paliek savā darbībā pilnīgi patstāvīgi; tie nezaudē savas fabrikas. Modernajā kapitalisma zemē Amerikā dibinās ciešākas uzņēmēju apvienības — *trests*. Trestos apvienotie uzņēmumi pāriet pilnīgi tresta rīcībā, bet viņu īpašnieki dabū, kā samaksu par savām fabrikām, tresta akcijas. Tā tad trests ir milzu akciju sabiedrība, kuŗa apvieno visus viena aroda uzņēmumus. Pazīstamākie piemēri ir Rokfelleras petrolejas trests un Morgana tērauda trests Ziemeļamerikas savienotās valstīs. Trests cenšas monopolizēt viena aroda ražošanu, atpērkot visus šī aroda uzņēmumus. Ja kāds nepaklausīgs fabrikants negrib savu fabriku pārdot ar labu, tad trests uz kādu laiku nosit tik stipri produktu cenas, ka fabrikai jābankrotē un tad trests to nopērk.

Trestam nav izdevīgi ražot slikti nostādītās fabrikās, kur ražošanas izdevumi lieli un produkti iznāk dārgi. Tādas fabrikas tresti slēdz, vai piemēro citai izdevīgākai ražošanai. Trests visu ražošanu koncentrē labi nostādītās un modernām mašinām apgādātās fabrikās; tā tad tehnisko progresu trests zināmā mērā veicina, kaut gan sacel produktu cenas.

Ražojot ar visiem modernās tehnikas paņēmieniem, trests var ražot labu un lētu preci, tā ka šai ziņā tie patērētājiem var būt izdevīgi. Preču pārprodukciju tomēr arī tresti nevar novērst un Amerikā, klasiskā trestu zemē, saimnieciskās krīzes tikpat akutas kā Eiropā.

Saimnieciskas krīzes.

Tagadējā tautas saimniecība visus produktus ražo pārdošanai tirgū. Ja ražotājs nevar kādu produktu pārdot, tad viņš ne tikai nekā nepelna, bet zaudē pat ieguldīto kapitalu. Saprotams, kapitalists tādā gadījumā tālāko ražošanu pārtrauks. Kapitalistiskās ražošanas iekārtā pati ražošana vieglāki organizējama nekā saražoto produktu pārdošana. Tirgus parasti ir ar produktiem pārpildīts, un uzņēmējam jāpieliek daudz pūļu, lai iekārotu savam produktam noņēmējus, jo no tā atkarājas uzņēmuma pastāvēšana.

Laiku pa laikam tirgū tomēr iestājas augstu cenu periodi. Tas stāv sakarā ar kādām lielākām būvēm, jaunu dzelzceļu vai ostu izbūvēm. Būvējot, piemēram, dzelzceļu, rodas lieli pieprasījumi pēc dzelzs un tērauda izstrādājumiem, vajadzīgas sliedes, vagoni un lokomotives. Dzelzsrūpniecība tādos gadījumos parasti uzsit cenas un lieliski pelna. To redzēdami, citi rūpnieki arī sāk būvēt metalfabrikas. Jaunu fabriku būve rada vajadzību pēc būvmateriāliem un arī šī ražošanas nozare paplašinās. Rūpniecībai straujāki strādājot, paceļas algas un strādnieki vairāk patērē manufakturas un uzturas vielu. Tas savukārt izsauc tekstil un uzturas vielu ražošanas paplašināšanu. Tā pamazām visa rūpniecība sāk intensīvi strādāt, jo pieprasījumiem augot vienā nozarē, tie izsauc arī citu nozaļu attīstību un iestājas visā tirgū lieli preču pieprasījumi, augstu cenu periods jeb kā tautsaimniecībā saka augstas konjunkturas laikmets. Lai visa rūpniecība varētu spēcīgi strādāt, tad vajadzīgas izejvielas — kā rūda, koka materiāli,

akmeņogles. Visa tā valsts iekšienē nereti nav, tie jāieved no ārzemēm. Pieņemams imports, bet līdz ar to skanošā pilnvērtīgā nauda aizplūst uz ārzemēm. Preču cenām un uzņēmēju peļņai augot, kāpj arī strādnieku algas. Jo augstākas preču cenas un algas, jo vairāk saimnieciskā dzīvē vajaga naudas. Bet nauda plūst uz ārzemēm, ar katru dienu vairāk sajūtams naudas trūkums. Lai izlīdzētos, tad uzņēmēji izmanto visas kredita iespējamības. Kamēr vēl ir pieprasījumi pēc precēm, tikmēr viss ir labi, — pelna uzņēmēji, pelna strādnieki un saimnieciskā dzīvē valda rosība. Bet kad dzelzceļš ir uzbūvēts, pieprasījumi strauji krītas, fabrikas strādā pa vecam un tirgus drīz vien pārpildīts precēm. Cenas sāk pamazām kristies, bet pircēji to redzēdami gaida vēl lielāku cenu krišanu un pavisam atturas no pirkšanas; cenas strauji krīt uz leju. Uzņēmēji, nevarēdami savus produktus pārdot, nevar nomaksāt laikā kreditus. Plaši izmantotais kredīts galīgi satriec uzņēmējus. Saimnieciskā dzīvē valda panika. Iestājas sabrukums jeb saimnieciskā krīze. Uzņēmumi viens pēc otra bankrotē. Fabrikas tiek slēgtas, un strādnieki atlaisti. Strādnieku algas slid uz leju, jo darba piedāvājumi lieli. Ražošana stipri sašaurinās, lai gan pavisam neapstājas. Uz vairāk gadiem iestājas rūpniecībā sašaurinātas ražošanas, sastrēguma jeb depresijas laikmets.

Rūpniecības klusajā laikā jēlvielu ārzemēs iepērk maz, bet sarāžotās mantas cenšas eksportēt uz ārzemju tirgiem. Tādā kārtā pamazām zelts plūst atpakaļ. Naudas daudzums valstī vairojas. Pēc dažiem gadiem nolietojas par daudz sarāžotās preces un rūpniecība, strādādama sašaurinātā apmērā, nevar jau vairs apmierināt visas tirgus vajadzības. Tā kā naudas valstī tagad saplūdis samērā daudz, tad rūpniecības paplašināšana viegli iespējama. Vienas nozares uzņēmumi pēc otriem sāk atkal atdzīvoties un ražošana sāk no jauna paplašināties.

Pēc nedaudziem gadiem rūpniecība strādā atkal ar vēl lielāku rosību nekā iepriekšējā augstās konjunkturas laikmetā. Bet ražošanu arī tagad tāpat kā senāk neviens neregulē un uzņēmēji, dzīdamies pēc lielas peļņas, ražošanu vienmēr paplašina. Tā drīz vien iestājas atkal jauns augstas konjunkturas laikmets. Arī tam, tāpat kā iepriekšējam, seko preču pārprodukcija un jauna krīze, ar depresijas laikmetu pēc tam. Tā rūpniecības attīstība neiet vis uz priekšu vienlīdzīgā,

nepārtrauktā gaitā, bet viņas attīstības gaita ir viņšveidīga. Augstas konjunkturas laikmeti mainās ar depresijas laikmetiem. Pie tam var novērot, ka jo lielāku rosību sasniedz rūpniecība savos ziedu laikos, jo asāka un postošāka krīze tiem seko.

Mūsu dienās visdažādākie uzņēmumi tomēr saistīti savā starpā viens ar otru, jo viens patērē otra produktus, vai arī viens otram piegādā izejvielas. Tāpēc katrs traucējums vienā ražošanas nozarē nekavējoši atbalsojas citās. Tagadējā tautas saimniecībā uzņēmumus vēl saista plaši attīstītas kredīta attiecības. Bankrotējot vienai firmai, milzu zaudējumus nes visi tie uzņēmumi, kas viņu kreditējuši. Cieš tirgotāji, kas piegādājuši materialus un jēlvielas, cieš bankas, kas diskontējušas vekselus. Vienas lielas firmas bankrots parasti rauj līdz bankrotā daudzas citas firmas. Tāpēc no saimnieciskām krīzēm cieš visas ražošanas nozares, lai gan nevienādā mērā. Dažas nozares gan pārļaiž krīzes vieglāki, bet pati krīze tomēr iespaido visu saimniecisko dzīvi.

Saimnieciskās dzīves ziedu laikos novērojama rūpniecības rosīga darbība, preču cenu kāpšana, sevišķi uz dzelzi un dzelzs izstrādājumiem. Arī strādnieku algas ir augstākas šai laikā. Raksturīga pazīme ir arī skanošās naudas aizplūšana uz ārzemēm, kāpēc valstī paliek mazāk apgrozības līdzekļu, tomēr vajadzība pēc tiem ir liela. Tas spiež izmantot plašos apmēros kredītu. Uzņēmēji prasa no bankām naudu, bet bankām tās nav un tāpēc bankas paceļ aizdevumu procentu (vекseļu diskonta procentu). Augsto cenu laikmetā notiek rosīga jaunu uzņēmumu (dzelzceļu, ostu, fabriku) būvēšana. Šai laikā vispār vairojas pamata kapitāls.

Turpretim zemo cenu laikmeta pazīmes ir zemas cenas uz dzelzi; arī būvniecība apstājusies. Naudas līdzekļi ieplūst no ārzemēm un bankās guļ svabadi kapitāli, kas meklē izlietošanu. Aizdevumu procents tāpēc zems. Rūpniecības darbība sašaurināta un strādnieki atļauti. Rūpniecības centros sarodas lielākas bezdarbnieku armijas, kuŗas neatrod nodarbošanos.

Dažreiz saimnieciskās krīzes attūstās tikai vienā, vai nedaudzās valstīs; parasti gan tās darbojas plašākos apmēros un atgadās krīzes, kas nomāc visu pasaules saimniecību. Tomēr visās valstīs krīzes asums nav vienāds. Dažās valstīs krīzes ir ļoti akutas, pavadītas ar šausmīgu cenu krišanu un daudzu uzņēmumu likvidāciju, citās turpretim saimnieciskā sabrukuma

tikpat kā nav, bet iestājas tikai zemu cenu jeb depresijas laikmets.

Pēdējos 50 gados krīzes vispār vairs nav tik asas, kā agrāk, jo valsts vara un paši uzņēmēji cenšas krīzes postošo iespaidu mazināt. Valsts parasti krīzes laikos izved kādus lielākus sabiedriskus būvniecības darbus, apgādā bezdarbniekiem darbu un izsniedz pabalstus, ar ko krīze pa daļai mīkstinās.

Raksturīga ir krīžu periodiskā atkārtotāšanās. Pagājušā gadu simteņa otrā pusē bijušas krīzes 1857. gadā, 1866., 1873., 1882., 1890. un 1901. gadā. Pēdējo krīzi sevišķi stipri sajuta Vācijas rūpniecība, bet 1907. gadā asu krīzi pārdzīvoja Amerikas rūpniecība. Pēdējos priekškaŗa gados, no 1912.—1914. gadam, visā Eiropā bij augstas konjunkturas laikmets un krīzi varēja gaidīt 1915. vai 16. gadā. Bet pasaules karš radīja jaunas vajadzības un jaunus pasūtījumus rūpniecībai, tāpēc krīze iestājās tikai pēc kara 1921. gadā.

Karteļi, sindikāti, tresti, kas dibinās ar nolūku rūpniecības ražošanu saskaņot, tomēr krīžu novēršanā nekā nepanāk. To pierāda jau tas vien, ka sindikātu un trestu zeme — Amerika pārdzīvoja ļoti asas krīzes 1907. un 1921. gados. Saimnieciskām krīzēm par cēloni ir samēra trūkums starp ražošanu un patērēšanu. Uzņēmēji, dzīdamies pēc lielas peļņas, ražo nevis tās preces, kas vairāk vajadzīgas, bet gan tādas, uz kuŗām var vairāk pelnīt. Tiešā patēriņa preces, kā manufakturu un uzturas vielas, nevar par daudz ražot, jo cenām kritot tās arī vairāk patērē; turpretim ražošanas līdzekļus, kā mašīnas, slīdes, vagonus var viegli saražot pārpilnībā, jo kam viena mašīna jau ir, tas — arī pastāvot lētām cenām, otru mašīnu vairs nepirks. Tādā kārtā, tagadējā saimnieciskā iekārtā, kuŗā ražošanu vada dziņa pēc peļņas un nevis tiešās cilvēku vajadzības, krīzes ir nenovēršamas.

Lauksaimniecībā krīzes ir daudz retāka parādība nekā rūpniecībā; lauksaimniecībā arī krīzes neatkārtojas tik periodiski. Pagājušā gadu simtenī atzīmētas tikai divas asākas lauksaimniecības krīzes. Pirmā no tām izcēlās 1818. gadā un turpinājās līdz 1823. gadam. Visā Eiropā pastāvēja šai laikā ļoti labas labību ražas. Lielākā labības pircēja zeme Anglija tika pārpildīta ar labību. Lauksaimniekiem bij labība, bet nebij naudas ar ko pirkt sev vajadzīgos produktus. Daudzas

saimniecības izputēja un zeme nāca pārdošanā; tāpēc zemes cena stipri nokritās. Otra agrarā krīze izcēlās Eiropā 1847. gadā, gluži aiz pretēja iemesla — aiz vispārējas neražas. Šai laikā stipri izplatījās kartupeļu slimība, kas vairākus gadus no vietas iznīcināja kartupeļu ražu; arī labības ražas neizdevās. Tādā kārtā zemkopjiem atkal nebija naudas; tie bija ne tikai galīgi pirkti nespējīgi, bet daudzās valstīs, piemēram Irijā, tauta cieta badu. Pēc tam vairs asas agrarkrīzes nav Eiropā bijušas. Astoņdesmitajos gados Eiropas lauksaimniecība gan piedzīvoja grūtus laikus, jo maizes cenas strauji nokritās. Cenu krišanai par iemeslu bija transporta līdzekļu uzlabošana, kas deva iespēju jaunajām valstīm, Ziemeļamerikas savienotām valstīm, Argentīnai un Kanadai, konkurēt ar Eiropas labību. Bet šoreiz iestājās tikai ilgstošs zemu cenu laikmets, bet katastrofālas krīzes nebija.

Agrarkrīzes nestāv tiešā sakarā ar rūpniecības krīzēm. Tā 1847., sliktas ražas un agrarkrīzes gadā, rūpniecībā valdīja augsta konjunktūra, bet 1848., labā ražas gadā, iestājās rūpniecības krīze. Vispasaules rūpniecības krīze 1857. gadā iestājās taisni ļoti bagātas ražas gadā. Krīzes lauksaimniecībā nav arī tik viegli iespējamās kā rūpniecībā, jo lauksaimniecības ražošana ir daudz plašāka. Grūti un pat neiespējami, pie tagadējās lauksaimniecības tehnikas, iedomāties gadījumu, kad vienā gadā kādā pasaules daļā būtu pilnīga neraža. Tikai pastāvot zemai kulturai kā piemēram Krievijā, atgadās dažus gadus pilnīgas neražas. Bet tādos gadījumos labi attīstītais transports var viegli aizpildīt produktu trūkumu. Ražas pārāk strauji pavairojot arī nevar, jo lauksaimniecība ir saistīta ar dabu; ilgstoša pārprodukcija neiespējama. Jaunas zemes, kuņas varētu maizes tirgū radīt jūtamu konkurenci, arī vairs neatklās.

Kamēr rūpniecība pārdzīvoja krīzes vai ikkatrā gadu desmitā, lauksaimniecība simts gados pārdzīvojusi tikai dažas krīzes un pie tam pēdējā, 1870. g., ir maznozīmīga; to pat par krīzi neskaita. Tas norāda, ka lauksaimniecībā ražošana daudz drošāka un nav padota tādām spējām saimnieciskām pārmaiņām, kā rūpniecībā.

IV. Ienākuma sadalīšana.

Katru saimniecību organizē ar tādu aprēķinu, lai pēc zināmiem laika sprīžiem, no pārdotiem produktiem dabūtu ieņēmumus tekošu saimniecības izdevumu segšanai un lai bez tam vēl iegūtu zināmu atlikumu. Šādu periodisku saimniecības atlikumu suma viena gada laikā sastāda saimniecības gadskārtējos ienākumus. Pie saimniecības ienākuma nepieder dažādi ārkārtēji ienākumi, kā piemēram, vinnesti, mantojumi vai atrastas mantas.

Ja sīkzemnieks tikai pats ar saviem spēkiem apstrādā zemi un arī darba rīki un viss cits kapitāls pieder pašam zemkopim, tad, saprotams, viss viņa gadskārtējs ienākums pieder vienīgi viņam; ienākums nav jādala. Bet ļoti bieži gadās, ka ražošanas faktori ir dažādu personu īpašums; tādā gadījumā ienākums būs jādala. Piemēram, ja zemkopis zemi nomā no zemes īpašnieka, apstrādā to ar algotu darba spēku un vajadzīgo kapitālu aizņemas no bankas, tad ienākums jādala četrās daļās: 1) vienu daļu ienākuma dabūs zemes īpašnieks zemes rentes veidā; 2) liela daļa jādabū strādniekiem kā darba alga; 3) bankai jādabū sava tiesa par aizdoto kapitālu — kapitāla procenti; 4) beidzot arī pašam uzņēmējam atliks daļa ienākuma — tā ir uzņēmēja peļņa. Uzņēmēja peļņa nav viņa darba alga. Ja saimnieks pats strādā, tad viņam jāskaita darba alga tāpat kā algotiem strādniekiem. Uzņēmēja peļņa ir sekas no viņa saimnieciskās darbības, kas saistīta ar uzņēmību vai risku. Zemkopībā gan bieži gadās, ka saimniekam jāiztiek bez uzņēmēja peļņas.

Ienākuma sadalīšana ir viens no grūtākiem jautājumiem, apkuņiem kā praktiskā, tā arī teoretiskā tautsaimniecībā daudz šķēpu lauž. Praktiskā iznāk, ka ienākums faktiski jādala starp dažādām tautas šķirām: darba algu saņem strādnieki jeb proletariāts, kapitāla procentus un uzņēmēja peļņu kapitalisti un zemes renti zemes īpašnieki (nesenā pagātnē muižnieki). Katrs grib dabūt lauvu tiesu un uz tā pamata ceļas šķiru naid, kas allaž traucē ražošanu un līdz ar to arī ienākumu saņemšanu.

Ir principiela starpība starp darba algu no vienas un kapitāla procentu vai zemes renti no otras puses. Darba algu strādnieki saņem kā atlīdzību par savu darbu. Darba alga nepieciešama un neapšaubāma visos laikos un visādās saimnieciskās iekārtās. Ja strādnieks nesāņems algu, tad viņš vienkārši zaudēs savu darba spēju un nebūs spējīgs tālāk ražot. Kapitāla procentes un zemes rente nav atlīdzība par kādu darbu, bet tās pamatojas uz īpašuma tiesībām. Zeme un kapitāls mūsu dienās ir privātu cilvēku īpašums un īpašnieki arī piesavinās to daļu no kopējā ienākuma, kuŗa piekrīt zemei un kapitālam kā ražošanas līdzekļiem. Socialisti ienākumu no īpašumiem neatzīst un uzskata privātīpašumu par galveno ļaunumu, kas veicina netaisnu ienākuma sadalīšanu. Ar privatīpašuma atcelšanu tie visu ienākumu grib atdot darbam. Kā organizēt ražošanu pēc privatīpašuma tiesību atcelšanas, par to socialisti paši nav skaidrībā, bet praktiskā dzīvē tādus gadījumus rāda pavisam bēdīgu ainu, piemēram Krievijā.

Privatīpašumā tiesības ir vēsturiski attīstījušās līdz ar mūsu tagadējo saimniecisko iekārtu, tāpēc var būt iespējama nākotnē arī tāda saimnieciska iekārta, kuŗā nebūs privatīpašuma uz kapitālu un zemi un nebūs arī kapitāla procentu un zemes rentes. Tagadējā saimnieciskā iekārtā, pateicoties nevienādu mantas sadalīšanai iedzīvotāju starpā, mantīgās šķiras gūst ienākumus no saviem īpašumiem. Īpašumu vienlīdzīga izdališana nav iespējama jau tāpēc vien, ka cilvēku saimnieciskās spējas ir dažādas. Ja atstāj rīcības brīvību, tad drīz vien veiklākie un spējīgākie būs atkal mantīgākie.

Bez tam, īpašumu nevienādu sadalīšana un iespēja ar enerģisku darbu un uzņēmību mantu iegūt, ir labs līdzeklis veicināt cilvēku uzņēmību un ražošanu vispār. Pēdējā laikā novērojama strādnieku algu pieaugšana; turpretim kapitāla procenti slid uz leju; bet zemes rente, lai gan nekrīt, tomēr kāpj lēnāki nekā agrāk. Tādā kārtā ienākumu sadalīšana arvien pieņem labvēlīgāku virzienu.

Zemes rente.

Zemes īpašuma tiesības.

Īpašuma tiesības uz zemi attīstījušās līdztekus zemes izmantošanai. Savā evolūcijas gaitā zemes īpašuma tiesības pie

dažādām tautām veidojušās dažādi, atkarībā no saimnieciskā un politiskā stāvokļa. Pirmatnējām staiguļu tautām, kuŗas nodarbojas ar medībām un lopkopību, uz zemes vēl nepastāv nekādu īpašumu tiesību. Īpašuma tiesības varēja izcelties tikai ar tautas nomešanos uz pastāvīgu dzīves vietu un tad, kad zemi sāka apstrādāt. Privatīpašuma tiesības uz zemi nostiprinājās ne visai senā pagātnē. Vēl tagad arī Latvijā var šur tur sastapt kopganības, kā atliekas no tiem laikiem, kad zeme bij kopējs īpašums.

Pirmatnējie zemkopji zemi apstrādāja tikai tik ilgi, kamēr tā deva labu ražu; bet nosūktu zemi pameta un pārgāja uz citu jaunu līdumu. Zemes nebij trūkums; kopējiem ģimenes spēkiem apstrādāja zemi kur un cik daudz gribēja. Zemi neviens vēl neskaita par savu.

Vēlāk, kad svabadas, neizmantotas zemes sāka apbrūkt, un cilvēki nometās uz pastāvīgu dzīvi sādžās, sādža savu zemi norobežoja. Norobežotā zeme skaitījās par visas sādžas kopēju īpašumu, un atsevišķas ģimenes dabūja zemi lietošanā uz neilgu laiku. Tā tad pirmajā laikā zeme bij kopējs vienas ļaužu grupas (sādžas) īpašums. Parasti visu sādžas zemi sadalīja trijās daļās: 1) dārza zeme, atradās vistuvāk pie saimniecības ēkām; 2) tīrumu zeme, kuŗu apstrādāja un 3) meža, pļavu un ganību zeme. Vienīgi dārza zeme skaitījās katras ģimenes mūžīgā lietošanā un dalīta netika. Tīrumi, turpretīm, tika sadalīti līdzīgās daļās starp sādžas ģimenēm. Tādā kārtā tīrumu zemi ģimene lietoja tikai vienu vai dažus gadus. Vēlāku gan pārdalīšanu izdarīja retāki, parasti tad, kad sādžā spēji mainījās arāju (ģimeņu) skaits. Ganības, pļavas un meža zemi lietoja kopēji. Šāda iekārta pastāv vēl līdz šim plašos apmēros Krievijā.

Attīstoties zemes kulturai, zemi sāka labāki mēslojāt un apstrādāt un neviens vairs negribēja pie pārdalīšanas atdot savu labi iemēslojto tīrumu. Tā pārdalīšana ar laiku tika atņemta, jo nāca par labu tikai slinkajiem zemkopjiem. Izdalītie tīrumi palika ģimenes lietošanā uz visiem laikiem. Bet īpašuma tiesības vēl ģimenei nav, jo ģimene nevar savu zemi ne pārdot, nedz iekļāt, ne arī atdāvināt citam. Zeme vēl arvien skaitās par kopēju īpašumu, kuŗš atdots tikai ģimenes lietošanā. Līdzīga iekārta sastopama dažās Balkanu valstīs.

Ja ģimene zemi vairs nelietoja, tad zeme palika sādžas rīcībā, kuŗa ar zemi varēja darīt tālāk pēc saviem ieskatiem,

— varēja to atdot jaunam zemes gribētājam vai sadalīt palikušo ģimeņu starpā. Pastāvot šādas kopzemes iekārtai, tiesības uz zemi pastāv tikai tik ilgi, kamēr zemi apstrādā. Zemkopis, apstrādādams zemi, iegūst ne tikai zemes augļus, bet arī tiesības uz apstrādājamo zemi. Šeit darbs rada tiesības uz zemi. Vidus laiku feodolā iekārtā īpašuma tiesības piesavinājās iekārotāji, karaļi un bruņenieki. Tie gan paši zemi negribēja apstrādāt, bet, dibinoties uz savu varu, piesavinājās vispirms soģu un likumdevēju tiesības un arī zemi skaitīja par savu īpašumu. Uz zemes dzīvojošiem zemkopjiem vajadzēja dot klaugas un vēlāk maksāt bruņeniekiem nodokļus. Zemnieki nedrīkstēja savu zemi atstāt, nedz arī to atdot citam bez muižnieka ziņas. Muižnieks, turpretīm, varēja zemkopi no zemes padzīt, kā tas plašos apmēros notika Anglijā un arī Latvijā. Zemes apstrādātājam vairs zeme nepiederēja.

13. gadusimtenī, kad vācu krustnešu ordenis iekāvoja Latviju, zemkopjiem zeme tika atņemta un pārgāja ordeņa īpašumā. Ordenis daļu zemes paturēja pats savā rīcībā, citu zemi atdeva baznīcai, bet daudz zemes izdāvāja arī laicīgajiem bruņeniekiem par nopelniem pie jauno zemju iekāpošanas un ar noteikumu palīdzēt ordenim nākošajos kašos — Tā Latvijas zeme, līdz pat 19. gadusimtenim, piederēja tikai valsts varai, ordenim vai muižniekiem. Zemniekiem pašiem zeme nepiederēja, jo darbs vairs nedeva tiesības uz zemi. Zemnieki varēja plašākos apmēros zemi iepirkt Vidzemē un Kurzemē tikai ap pagājušā gadsimteņa vidu, no tā laika zemniekiem dotas tiesības iegūt zemi par savu pilnīgu privātu īpašumu.

Tomēr arī vēl mūsu dienās privatīpašumu tiesības uz zemi nav tik plašas kā kustamo mantu privatīpašuma tiesības. Kustamas mantas pārdošanas, atdāvināšanas un mantošanas kārtība daudz vienkāršāka; te likums neprasa nekādas sevišķas formalitates, bet pietiek, ja mantas pircējs un pārdevējs savā starpā vienojušies. Zemes pāriešana no vienām rokām otrās daudz grūtāka. Valsts vara prasa vispirms jau zināmu formalitatu ievērošanu. Zemes īpašnieku maiņa, vai pat zemes apgrūtināšana ar parādiem jāreģistrē zemes grāmatu nodaļā. Brīvu rīcību ar zemi īpašniekam valsts vara ne ikreiz atļauj. Zemes īpašumu pārliecīgu sasmalcināšanu, kā arī par daudz lielu zemes īpašumu apvienošanu vienās rokās valsts dažreiz noliedz.

Var jautāt, vai zemes īpašumu tiesību attīstība no kopīpašuma par privatīpašumu ies vēl tālāk un vai zemi kādreiz varēs tikpat viegli pārdot kā visus citus īpašumus? Īrīzāk jādōmā, ka tas tā nebūs. Sabiedrība daudzā ziņā ieinteresēta pareizā zemes īpašumu sadalīšanā iedzīvotāju starpā un valstis sāk privatīpašuma tiesības uz zemi ierobežot sabiedrībai par labu. Tā sabiedrība iegūst arvien lielāku iespaidu par zemes īpašumiem uz privato interešu rēķina.

Zemes rentes teorijas.

Nostiprinoties privatīpašuma tiesībām uz zemi, zemi sāka ne tikai pirkt un pārdot, bet arī iznomāt, saņemot kā atlīdzību par iznomāšanu noteiktu naudas sumu — nomu vai renti. Ikdiensīķā dzīvē lietotais zemes rentes apzīmējums nesakrīt ar tautsaimniecisko zemes rentes jēdzienu. Zemi nomājot, nomnieks parasti saņem lietošanā arī ēkas un zemē ieguldīto kapitalu, — izraktos grāvjus, ierīkotas dzenažas un citas labierīcības. Īpašnieks, saņemdam nomu, nevar teikt, ka tas ir ienākums tikai no zemes, šinī nomā ietilpst arī ienākums no iznomātā kapitāla (ēku un meliorācijas). Tautsaimniecībā zemi, kā ražošanas faktoru, nostāda pretīm kapitalam un darbam.

Par zemes renti tautsaimniecībā skaita tikai to ienākuma daļu, kas paliek pāri, kad no kopēja ienākuma atskaita darba algu, kapitalu procentus un uzņēmēja peļņu.

Bet vai zeme pati par sevi maz dod kādu ienākumu? — Vai tā ienākuma daļa, ko pieraksta zemei nav vienkārši ienākums no kapitāla un darba, kuŗu agrākie zemes lietotāji ieguldījuši zemē to kultivēdami? — Uz šiem jautājumiem atbildi zināmā mērā dod angļu tautsaimnieka Rikardo mācība par zemes rentes izcelšanos.

Rikardo māca, ka cilvēki vispirms sāka apstrādāt pašu labāko un auglīgāko zemi. Uz auglīgās, pirmā labuma zemes varēja ražot ar nelieliem izdevumiem, un tāpēc labība iznāca lēta. Kamēr pirmā labuma zemes vēl bija pārpilnībā, nevienam nenāca prātā zemi nomāt. Bet ar laiku, cilvēkiem vairojoties, uz pirmā labuma zemes nevarēja vairs ražot tik daudz produktu, lai varētu visas vajadzības apmierināt un tāpēc bij jāapstrādā arī mazāk auglīga zeme. Šī otrā labuma zeme neizdeva tādu ražu, kā pirmā labuma un prasīja arī lielākus ražošanas izdevumus. Ja uz pūrvietas pirmā labuma

zemes var ražot 15 pūru labibas un ražošanas izdevumi ir 180 latu, tad viens pūrs izmaksā 12 latu. Bet pūrvieta otrā labuma zemes, pie tādiem pašiem ražošanas izdevumiem, dod tikai 12 pūru ražas, tā tad pūrs izmaksā 15 latu. Tīrgū, protams, otrā labuma zemes izmantotājs savu labību nepārdeva lētāki par 15 latiem, citādi tam neatmaksājās otrā labuma zemi apstrādāt. Pirmā labuma zemes īpašnieks arī pacēla cenu par savu labību līdz 15 latiem un tādā kārtā uz katra pūra pelnīja 3 lati jeb 45 lati no pūrvietas. Šie 45 lati ir pirmā labuma zemes rente. Kad cilvēkiem vairojoties nepietika ar pirmā un otrā labuma zemēm, sāka apstrādāt trešā labuma zemi, kas izdeva ražu tikai 10 pūri no pūrvietas. Pūrs tādos gadījumos izmaksāja jau 18 latu, un zemes renti deva arī otrā labuma zemes, proti 36 lati. Uz pirmā labuma zemēm rente tagad ir jau 90 latu. Pēc Rikardo mācības zemes renti nedod pašas neauglīgākās zemes, kur produkta cena sedz tikai izdevumus, bet visas pārējās zemes ienes zemes renti, jo sliktākas zemes sāk izmantot, jo augstāku kāpj zemes rente no pirmā labuma zemes. Zemkopim, acīmredzot, ir viena alga vai viņš izmanto trešā labuma zemi par brīvu, jeb maksā pirmā labuma zemes īpašniekam 90 latu zemes rentes.

Rikardo, izskaidrojot zemes rentes izcelšanos, ievēroja tikai zemes auglību. Bet zemes rente ir atkarīga arī no zemes attāluma no tirgiem. No attāliem zemes gabaliem aizvest saražoto labību uz tirgu izmaksā ļoti dārgi un var būt neizdevīgi vest, ja transporta izdevumi ir lielāki par labības tirgus cenu. Tāpēc arī attālās zemes, neskatoties uz viņu labumu, dod mazāku zemes renti nekā pilsētu tuvumā sliktākās zemes. Centra tuvumam sevišķi liela nozīme ir pie pilsētu zemju rentes noteikšanas. Iekšrīgā un uz bulvariem zemes rente daudzreiz augstāka, nekā priekšpilsētās — Torņkalnā vai Čiekurkalnā, nevis tāpēc, ka uz bulvariem zeme labāka, bet tāpēc ka tie atrodas pašā centrā.

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes rente atkarīga vēl no zemes ražīguma mazināšanās likuma. Šis likums nosaka, ka zemi labāki mēslojot un apstrādājot iegūst gan lielākas ražas, bet ražas ceļas lēnāki par ražošanas izdevumiem. Ja zemi slikti mēslojot un apstrādājot ražošanas izdevumi uz pūrvietas ir piemēram 60 latu un raža 5 pūri labibas, tad pūrs maksā 12 latus. Ja tāni pašā

pūrvietā ieguldīs darba un mēslu par 120 latiem, tad raža būs 12 pūru un pūrs maksās tikai 10 latu. Ja izdevumus pavairosim līdz 180 latiem, tad ražu dabūsim tikai 15 pūru. Lai gan pūrs kopējās ražas arī tagad maksā tikai 12 latu, bet pēdējais izdevums, 60 latu, pacēlis ražu tikai par 3 pūriem, tā tad šie pēdējie 3 pūri maksā zemkopim katrs 20 latu. Ja vēl pavairosim izdevumus līdz 240 latiem, tad raža celsies tikai līdz 17 pūriem un tagad katrs pūrs kopējas ražas izmaksās jau 14 latu, bet pēdējie izdotie 60 latu pacēluši ražu tikai par diviem pūriem. Tā tad katra pēdējā pūra ražošana maksā 30 latus. Tā tad, pārejot zināmu intensivitātes pākāpi, katri tālākie izdevumi zemkopim atmaksājas sliktāki par iepriekšējiem. Zemkopis pārdodams ņems vērā augstākos ražas izdevumus un starpībā izdevumos arī šini gadījumā rāda zemes renti. Zemes rentes augstums tā tad atkarīgs no: 1) zemes auglības, 2) zemes attāluma no tirgus un 3) no zemes ražīguma mazināšanās likuma. Lai gan Rikardo divus pēdējos apstākļus neievēroja, tomēr pēdējie viņa mācību neapgāz.

Rikardo nopelns ir tas, ka viņš pirmais pierādīja zemes rentes atkarību no ražošanas apstākļiem. Kur apstākļi ir ļoti izdevīgi (vai aiz zemes auglības, vai tirgus tuvuma) un ražošanas izdevumi mazi, tur zemes rente ir ļoti augsta. Un otrādi, jo neizdevīgāki ražošanas apstākļi, toties izdevumi ir lielāki un rente mazāka. Beidzot, tādās vietās, kur ražošana tik neizdevīga, ka tirgus cena vairs nesedz izdevumus, tur ražo tikai pašu uzturam, jo tirgum ražot vairs neatmaksājas; zemes rentes šē nav. Zināma zemes gabala rentes augstumu noteic ražošanas izdevīguma starpība starp šo zemes gabalu un to vissliktākos ražošanas apstākļos esošo zemi, kur ražošana tikko atmaksājas. Tāpēc arī šo renti sauc par diferencialo jeb starpības renti.

Diferencialā rente stāv ciešā sakarā ar labības cenām. Labības tirgus cenu nosaka tā labība, kuŗu ražo visneizdevīgākos apstākļos, kur ražošanas izdevumi vislielākie un pūrs labības izmaksā visdārgāki. Acīmredzot, ja šos lielos ražošanas izdevumus pircēji tirgū negribēs segt, tad tik neizdevīgos apstākļos vairs neražos. Tāpēc rentes lielums atkarīgs no labības tirgus cenām, bet labības cenas nav atkarīgas no zemes rentes. „Ja visi zemes īpašnieki vienā jaukā dienā aiz lielas labdarības atteiktos no zemes rentes, ar to labības

„cenas ne par vienu santimu nekristu“, saka Š. Žids. Tas tāpēc, ka ražošanas izdevumi visneizdevīgākos ražošanas apstākļos no tā nemazinātos.

Zemes rentes pirmcēlonis galu galā ir iedzīvotāju skaita vairošanās. Iedzīvotājiem vairojoties, aug labības patēriņš un zemkopji, lai apmierinātu vajadzības, spiesti ražošanu izplatīt uz neauglīgākām, vai attālākām zemēm, vai beidzot pielietot maz ražīgus, dārgus ražošanas izdevumus. Visos šais gadījumos zemes rente ceļas.

Sevišķi spilgti šī parādība novērojama jaunās, augošās pilsētās; tur ļaudis, saplūzdami no malu malām uz pastāvīgu dzīvi, rada pieprasījumus pēc zemes, kur apmesties. Tur tad zemes rente un zemes cenas strauji aug. Rīgā 1860. gadā viena kvadrattass zemes vislabākā vietā (Iekšrīgā) maksājusi 40 zelta rubļus, bet 1908. gadā — 300 zelta rubļu.

Uz lauksaimniecības zemēm rente un līdz ar to arī zemes cena strauji pieaug jaunajās valstīs, kur iedzīvotāju vairošanās atkarīga no lielā ieceļotāju skaita. To pierāda Ziemeļamerikas sav. valstju statistika. Piecu gadu laikā no 1900.—1905. g. Amerikas zemes vērtība cēlusies par 31 miljardu franku jeb kā vikonts D'Avenels izrēķinājis, „ar katru saules rietu Amerikas zemes vērtība pieaugusi par 17 miljoniem franku“. Katrs emigrants vairojot teritorijas vērtību par 400 dolariem. Vecajās kulturas valstīs ieceļotāju maz un tur arī zemes rente kāpj daudz lēnāki.

Pats no sevis rodas jautājums, kāds nopelns tad ir zemes īpašniekiem pie zemes rentes celšanās? Vai rente ir atalgojums par īpašnieka pūlēm un uzņēmību? Zemes rente nav paša īpašnieka radīta. Neatkarīgi no īpašnieka gribas, zemes rente aug pati, sabiedrībai vairojoties. Tā kā iedzīvotāju skaits vienmēr vairojas, tad arī zemes rentei pastāvīgi jāpieaug. Kā tas tiešām tā notiek, to pierāda pētījumi par Anglijas rentes līgumiem. Anglijā, pagājušā gadu simtenī, rente līdz 1875. gadam nepārtraukti kāpa. Tad, sakarā ar lētās Amerikas labības ieplūdumu, zemes rente strauji nokritās un stāvēja uz zema līmeņa apmēram divus gadu desmitus. Bet neaizņemtas, auglīgas zemes Amerikā drīz izsīka, iedzīvotāju skaits bij stipri pieaudzis un tāpēc labības cenas sāka atkal pamazām celties. Cēlās arī zemes rente. Iestājās atkal laikmets, kad zemkopības produktu cenām un līdz ar to arī zemes rentei pastāvīgi jā-

kāpj. Pēdējo pirmskaŗa gadu novērojumi to tiešām arī apstiprināja.

Ja zemes rentes cēloņi slēpjas sabiedrības attiecībās un nav vis viņas īpašnieka nopelns, tad dabīgi, ka paceļas balsis, kas prasa lai zemes renti, kā ne ar ko neattaisnojamu zemes īpašnieka ienākumu, atņem viņas īpašniekam un nodod sabiedrībai. Šo teoriju visplašāk pamatojis amerikānietis Henri Džoržs. Pēdējais liek priekšā uzlikt tik augstus zemes nodokļus, ka īpašniekiem tiktu atņemta visa zemes rente. Tādā ceļā rente nāksot par labu sabiedrībai un valsts varbūt varēsot iztikt pat bez visiem citiem nodokļiem. Šāda nodokļu uzlikšana ir ārkārtīgi grūta, jo praktiski nošķirot zemes ienākumu no tā kapitāla ienākuma, kas ieguldīts zemē, nav iespējams. Pastāvot tādiem nodokļiem, īpašnieki atteiksies no pareizas zemes kultivēšanas un centīsies parādīt, cik mazs var būt ienākums, tas ir saimniekos galīgi ekstensīvi. Jaunajās valstīs, kur privatīpašuma tiesības uz zemi vēl nav nostiprinājušās, tur šāda sistēma drīzāk iespējama; piemēram, Jaunzelandē tā arī pa daļai ieviesta. Vecajās kultūras zemēs tā grūti realizējama un atrod maz piekritēju.

Kapitāla peļņa.

Kapitāls piedalās ražošanā kā viens no ražošanas faktoriem, padarot ražošanu ienesīgāku; tāpēc tam arī pienākas daļa no kopējā ienākuma. Zemkopis uzsēdams mākslīgus mēslus zin, ka ražas pieaugums būs lielāks par izsēto mēslu vērtību un šis pieaugums ir ieguldītā kapitāla rente. Ja drēbnieks uzšuj uzvalku bez mašīnas piemēram 4 dienās, bet ar mašīnu 2 dienās, tad ietaupītās 2 dienas ir kapitāla rente. Tikai tik lielu renti kapitāls parasti nenes, jo padarot ražošanu ienesīgāku kapitāls līdz ar to no vienas puses pazīna produktu cenu un no otras puses paceļ darba algas. Abi šie apstākļi kapitāla renti pazīna. Tomēr, neskatoties uz kapitāla piederību, viņš vienmēr piedaloties ražošanā dos zināmu renti. Citādi būtu pilnīgi neizdevīgi kapitālu ražošanā pielietot.

Cits jautājums ir, kam šo renti pienākas saņemt? Sociālisti saka, ka tā pienākas strādniekiem, bet pilsoņi atbild, ka viņa pieder kapitāla īpašniekiem.

Socialisti (K. Markss) skaita darba spēku par mainošo kapitalu. Tikai šis kapitāls ražošanas procesā radot virsvērtību, bet visi citi ražošanas līdzekļi (mašīnas, jēlvielas) esot stāvošais (konstantais) kapitāls, un tas nekādu virsvērtību neradot. Stāvošā kapitāla vērtība pārejot produktā bez pieauguma, nemainīga. Tāpēc vairāk virsvērtības vai peļņas dodot tie uzņēmumi, kuŗos ražo ar lielāku darba spēka patēriņu un kur darba diena gaŗāka. Mazu peļņu dodot uzņēmumi, kur galveno loīmu spēlē kapitāls, bet darba spēks tiek maz pielietots. Šādus uzskatus patiesā dzīve neapstiprina. Lielāku peļņu dod taisni tie uzņēmumi, kas strādā ar modernām mašīnām un lieto maz cilvēka darba spēka. Nav arī pamatots norādījums, ka gaŗākās darba dienās tiek ražots vairāk virsvērtības. Pielietojot pareizu darba dalīšanu var gluži pretēji ar īsāku darba laiku sasniegt augstāku darba raŗīgumu. Tāpēc nav nekāda pamata pierakstīt vienīgi darba spēkam ražošanas spējas. Prakse nedod nekāda iemesla skīrt darbu no kapitāla uz viņu raŗības pamata. Pilsioniskie ekonomisti kapitāla renti attaisno dažādi. Pēdējā laikā vairāk ievēribas ieguvusi Bōhm Baverka teorija. B. Baverks norāda, ka ražošanas izdevumu vērtība ir vienmēr zemāka par ražotā produkta vērtību. Tas tāpēc, ka kapitāla īpašniekam ražošanas sākumā jāzaudē daļa no brīvā kapitāla, ieguldot to ražošanā, tas saņems to atpakaļ tikai pēc kāda laika gatava produkta veidā. Ja zemkopis viņam piederošos 100 latus iegulda sēklas, mēslu un darba veidā zemē, tad ražu viņš saņems tikai pēc gada. Tā tad zemkopis atsakās no tagadējās mantas, lai nodrošinātu sev mantu nākamībā. Bet nākamo mantu arvien turam par mazvērtīgāku nekā tagadējo mantu un tāpēc neviens neatteiksies no tagadējās mantas, ja viņam nebūs izredze nākamībā iegūt lielāku vērtību. Tā tad kapitalists atteiksies no tagadējās vērtības tikai tad, kad zinās, ka nākamā vērtība būs lielāka, tas ir sastāvēs no tagadējas vērtības un vēl virsvērtības (kapitāla rentes). Rente ir pēc šīs teorijas atlīdzība par tagadējas vērtības maiņu pret nākamo vērtību.

Neskatoties uz to, kam kapitāls pieder, vai tas pieder pašiem strādniekiem, vai kapitalistiem, kapitāla ieguldījums ražošanā attaisnojams tikai tad, ja nākamībā iespējams iegūt lielāku vērtību. Tagadējā saimnieciskā iekārtā kapitāls pieder kapitalistiem un tāpēc arī tie saņem kapitāla renti.

Socialā dzīves iekārtā, kurā ražošanas līdzekļi būtu strādnieku īpašums, tas protams būtu citādi.

Krievu ekonomists Tugans Baranovskis atrod, ka kapitāla rentes lielums atkarājas pirmkārt no darba ražīguma. Techniskie jaunievedumi un pārļabotas darba metodes paceļ darba ražību un līdz ar to arī ceļas kopējais ražošanas ienākums. Pieaugot kopējam ienākumam, saprotams, aug arī atsevišķas ienākuma daļas, tas ir aug kapitāla rente un darba alga. Tā redzam, ka strādnieku un kapitalistu ienākumi var pieaugt vienā un tai pašā laikā.

Kapitāla rente vēl var pieaugt, ja strādnieku algas tiek samazinātas; šīnī gadījumā rentes augstums atkarīgs no strādnieku un kapitalistu politiskas un saimnieciskas varas. Kamēr kapitalisti spēcīgāki par strādniekiem, tikmēr tie darba algas tur uz zema līmeņa un kapitālam paliek no kopējā ienākuma lielāka tiesa. Pieaugot strādnieku politiskām tiesībām un varai, tie izprasa sev arvien lielākas algas un kapitāla rentes tiesa ar to paliek mazāka. Kapitāla rentes augstums atkarīgs arī no tam, cik ātri kapitāls uzņēmumā apgrozās. Tādos uzņēmumos, kur kapitāls apgrozās tikai reizi gadā, piemēram lauksaimniecībā, un kur viņš nes peļņu tikai vienreiz gadā, tur rente ir zema. Tirdzniecībā, turpretim, kapitāls apgrozās reiz mēnesī un nes peļņu 12 reiz gadā, tur rente daudz augstāka.

Kapitāla renti nevājaga samainīt ar kapitāla procentu. Kapitāla rente ir tā ienākuma daļa, ko kapitāls ienes, bet kapitāla procents ir maksa par aizņemto kapitālu. Kapitāla procents ir tikai daļa no kapitāla rentes, jo neviens neaizņemsies kapitālu, ja viņš nevarēs nopelnīt vairāk, nekā tam jāmaksā procentu. Senāk bij aizliegts ņemt procentus par aizdoto kapitālu. Sevišķi nikni tanīs laikos procentu ņemšanu apkaņoja kristīgā baznīca un panāca pat procentu aizliegumu; tomēr apslēptā veidā arī tad procentus ņēma. Senājo laiku procentu aizliegums bij saprotams, jo tad naudu parasti aizņēmas tikai patērēšanai. Neražas gadījumos nabagi zemnieki aizņēmas no bagātniekiem, lai būtu ko dzīvību vilkt; ja tādos gadījumos vēl pielaistu procentu ņemšanu, tad jau piemeklētie tiktu vēl bargāki sodīti. Tagad turpretim naudu pa lielākai daļai bankās nogulda pārtikušie, strādnieki un rokpeļņi, bet aizņemas lielie uzņēmēji. Atcelt tagad procentu ņemšanu nav nekādas vajadzības.

Ar aizņemto kāpitalu uzņēmējs iesāk kādu veikalu, lai pie tam nopelnītu. Daļu no peļņas tas atdod kapitāla īpašniekam, kā atlīdzību par lietošanā saņemto kapitālu. Tā tad kapitāla procents ir pirmkārt jau atlīdzība par kapitāla lietošanu.

Aizņēmējs var kādreiz naudu aizņemties arī ļoti nedrošiem veikalēm. Kredīta devējam tādā gadījumā liels risks, jo viņš var viegli savu kapitālu zaudēt, tāpēc tas bez parastās atlīdzības par kapitāla lietošanu ņems arī zināmu procentu itkā apdrošināšanas premiju, lai nodrošinātu sevi varbūtējos zaudējuma gadījumos. Tādā kārtā aizdevumu procents sastāv no divām daļām: 1) no atlīdzības par kapitāla lietošanu un 2) no apdrošināšanas premijas par risku, kas jānes kapitāla devējam. Pirmā daļa — atlīdzība par kapitāla lietošanu — gandrīz visos gadījumos ir vienāda, jo kredīta devējam nemaz nekrit svarā, kā viņa kapitālu lieto. Otrā daļa — nodrošināšana pret varbūtējo kapitāla zaudējumu ir ļoti svārstīga. Ja naudu aizņemas pret nekustama īpašuma iekšlāšanu, tad kapitāls ir pilnīgi drošs un tāpēc apdrošināšanas premija ļoti maza, jeb nemaz nav. Aizņēmuma procenti sastāv tikai no atlīdzības par kapitāla lietošanu. Ja turpretim naudu aizņemas biržas spekulācijām, tad risks ir ļoti liels un apdrošināšanas premija var būt pat vairākkārt lielāka par lietošanas atlīdzību. Kopējais aizdevuma procents ir pēdējā gadījumā nesalīdzināmi lielāks nekā pirmajā gadījumā.

Kapitāla procentu augstums stāv sakarā ar tautas kultūrelo attīstību. Bagātām tautām ar daudziem liekiem kapitāliem kapitālu procents parasti ir zems. Tā tas piemēram ir Francijā. Ja tautas labklājība savienota ar lielu uzņēmību un plašu dabas bagātību un dabas spēku izmantošanu, tad aug arī pieprasījumi pēc kapitāla un līdz ar to ceļas arī kapitāla procenti. Visaugstāki kapitāla procenti ir nabagās, uz zemu kultūras pakāpi stāvošās valstīs, jo tur svabādu kapitālu, kas meklētu izlietotāju, ir maz, bet neizmanto bagātību un kapitāla ieguldīšanas vietu ir daudz. Labs piemērs ir Krievija.

Kapitāla drošība maz kultūrelās valstīs, ar slikti nostādītu likumdošanu un tiesu iestādēm, arī ir mazāka un prasa augstu aizdevumu procentu.

Aizdevumu procentu pazemināšanu skaita par tautas kultūras attīstības pazīmi. Pastāvot zemam kapitāla procentu līme-

nam, uzņēmēji viegli var kapitalu aizņemties un tāpēc strauji attīstās saimnieciskie uzņēmumi un līdz ar to arī saimnieciskā labklājība.

Darba alga.

Algas veidi.

Zemes un kapitāla renti saņem kapitalisti uz savām īpašuma tiesībām. Īpašnieku jeb mantīgo ļaužu nav daudz, vairākumā ir tie tautas slāņi, kam nav nekāda īpašuma — vai strādnieki. Strādnieka vienīgā manta ir viņa darba spēks un vienīgais ienākums ir darba alga. Darba alga ir atlīdzība par uzņēmējam atdoto darba spēku. Kamēr cilvēks strādā pats savā saimniecībā (neliels amatnieks vai sīkzemnieks) ar saviem darba rīkiem, tikmēr darba alga tam nevienam nav jādod. Darba alga izceļas tikai tad, kad strādnieks pārdod savu darba spēku otram, parasti kādam uzņēmējam. Algotā strādnieka pazīme ir tā, ka viņš strādā nevis priekš sevis, bet priekš saimnieka.

Darba algu strādnieki saņem dažādā veidā. Lauksaimniecībā jau no seniem laikiem ieviesusies alga graudā, naturā. Lauksaimniecībā tas arī viegli iespējams, jo saimniecībā ražotie produkti derīgi strādniekā uzturam. Rūpniecībā turpretim pastāv gandrīz vienīgi alga naudā, jo rūpniecības ražojumus strādnieki maz lieto. Pie stingrām, negrozīgām tirgus cenām strādniekam ir vienalga, vai tas saņem algu graudā vai naudā. Turpretim tirgus cenām svārstoties, algai graudā ir lielas priekšrocības, tā nodrošina strādnieku eksistenci neatkarīgi no tirgus apstākļiem. Algas graudā tomēr arī lauksaimniecībā arvien vairāk izzūd un viņu vietā stājas algas naudā. Tikai kaņālaikā, kad naudas vērtība bij ļoti svārstīga, pārgāja atkal uz algu graudā.

To naudas sumu, ko strādnieks saņem par savu darbu, tautsaimniecībā apzīmē par nominalo algu. Nominalā alga jāatšķir no realās algas. Par realo algu sauc to pirmā patēriņa produktu daudzumu, ko strādnieks var nopirkt par savu nominalo algu. Noteicot realo algu tiek tā tad ievērots naudas daudzums un viņas pirkšanas spējas. Salīdzinot darba algas pa lielākiem laika sprīžiem, piemēram pirms kara un tagad, vislabāk aprēķināt un salīdzināt realas algas. Nominalās algas šādos gadījumos var dot ļoti maldīgus norādījumus.

Tāļāk jāšķiro algas par noteiktu laiku no akordalgas. Pastāvot laika algai strādnieks saņem atalgojumu par laiku, kuŗu tas pavadījis darbā. Akorda jeb gabala alga ir atalgojums par izstrādātu produktu daudzumu vai par zināmu padarītu darbu. Laika algas pastāv tādās nozarēs, kur darbs prasa ševišķu rūpību un darba rezultāti nav tūliņ redzami, vai kur vairāk krīt svarā darba labums un nevis ātrums.

Lauksaimniecībā bieži jāstrādā ar dzīvniekiem un darbu nevar koncentrēt vienā vietā; tāpēc tur pastāv gandrīz vienīgi alga par nostrādātu laiku. Akorda darbi iespējami tikai retos gadījumos, piemēram pie grāvju rakšanas.

Rūpniecībā, turpretim, darbu sadalot var viegli noteikt katra strādnieka darba intensivitāti, kāpēc akorda darbs tur ieņem redzamu vietu. Akorda darba alga ir taisnīgāka, jo strādnieks saņem algu proporcionāli ražotam produktam. Akorda darbu sevišķi slavē uzņēmēji; tas atvieglo darba uzraudzību un spiež strādnieku intensīvāki strādāt. Dažreiz gan uzņēmēji akorda darbam noliek ļoti zemu gabala atalgojumu, tā ka strādnieks nepelna vairāk par dienas algu. Tas izsauc dibinātus strādnieku protestus. Strādnieki vispār ne labprāt ieiet uz akorda darbiem un skaita tos par grūtiem un sev neizdevīgākiem. Bet ir arī gadījumi, kur akorda darbus taisni strādnieki paši pieprasa. Tas bieži gadās, ja strādā ar lielām mašīnām, un darba ražīgums atkarīgs no mašīnas ātruma. Tādos gadījumos uzņēmējs, likdams mašīnai ātrāki griezties, spiež arī strādnieku ātrāki strādāt. Te strādniekiem taisni izdevīgi prasīt akorda darbu, jo tad arī viņam atlec savs labums no modernas mašīnas.

Tādos darbos, kur akorda alga nav iespējama, var strādnieku darba intensivitāti pacelt ar dažādām premijām. Premijas var būt kvantitatīvas un kvalitatīvas. Kvantitatīvo premiju izsniedz strādniekiem, kas padara vairāk par vidējo darba dienas darbu. Piemēram, ja sakņaugus novācot vidējs strādnieks novāc dienā 15 pūru, tad premiju maksā par katru, virs 15 pūriem novākto pūru. Turpretim, strādnieki, kas novākuši 15 vai mazāk pūru, saņem tikai pamatalgu. Kvalitatīvas premijas izsniedz tādos gadījumos, ja darbs prasa no strādniekiem sevišķu uzmanību darbā. Piemēram, piena pārstrādāšanā var izniegt premiju par katru pirmā labuma pārdoto sviesta pudu. Ja akorda darbos strād-

nieki, dzīdamies pēc produktu daudzuma, neskatās uz produktu labumu, tad ar premiju sistemu var pacelt kā produktu labumu, tā arī darba intensivitāti.

Uzņēmumos, kuŗos ražo tikai vienu produktu, kā stērkeli, spirtu, cukuru, kādreiz ievēd mainošos darba algu tabeli. Tur darba algas mainās sakarā ar pārdotā produkta cenu. Kāpjot gatavā produkta cenai, kāpj arī algas un otrādi, cenām krītot, pazeminās arī darba alga. Šai gadījumā strādnieku algas augstums atkarājas no kopēja uzņēmuma ienākuma, pēdējam ceļoties, ceļas arī strādnieku algas.

Strādniekus vairāk var saistīt ar uzņēmumu, ja tiem gada beigās izmaksā kā piedevu pie algas daļu no uzņēmuma tirās peļņas. Ar to piespiež strādniekus saudzīgāki rīkoties ar izejvielām, nebojāt rīkus un mašinas un vispār dzīties pēc uzņēmuma lielākas peļņas. Tāda kārtība iespējama tikai tur, kur uzņēmuma peļņa lielā mērā atkarīga no strādnieku darba akurātības. Vācijā dažās fabrikās šī sistema pastāv, bet gan tikai tādos uzņēmumos, kuŗi prasa sevišķi inteligentu darba spēku, optiskās fabrikās.

Darba algas augstums.

Strādnieks, atdodams savu darba spēku uzņēmējam, katrā atsevišķā gadījumā vienojas par kādu algu un kādos darba apstākļos tas strādās. Iznāk, ka algas augstums atkarīgs no strādnieka un uzņēmēja brīvā salīguma. Tomēr tā tas nav. Strādnieks, lai gan politiski tikpat brīvs kā kapitalists, saimnieciskā ziņā no kapitalista stipri ir atkarīgs. Kapitalists kā ekonomiski stiprākais var strādniekam diktēt savus noteikumus. Strādniekam nav cita ienākuma, kā vienīgi no darba un tāpēc tam nav citas izejas, kā jāpieņem uzņēmēju noteikumi. Pēdējā laikā strādnieki apvienojoties rada stipru pretspēku uzņēmējiem un var pie gadījuma pat diktēt savus noteikumus kapitalistam.

Tautsaimniekus visos laikos jo dzīvi nodarbinājis jautājums par iemesliem, kas regulē darba algas augstumu. Pie tam tie centās atrast tādu vienu, visus gadījumus aptverošu likumu, kas izskaidrotu algu limeni visos laikos. Tika savā laikā izstrādātas ļoti populāras vairākas darba algu teorijas. Lai minam Rikardo — Lasala darba algas dzelzs likumu, J. St. Milla darba algas fonda teoriju un Vizera un Klerka teorijas, kuŗas darba algu saista ar darbu ražīgumu. Tomēr ne-

viena no šīm teorijām neizrādījās par pietiekoši pilnīgu un tagad pa lielākai daļai tās visas atmestas. Pēdējā laikā tautsaimnieki atzīst, ka darba algas augstums nav saistīts ar vienu cēloni, bet atkarājas no vairākiem iemesliem.

Pirmkārt darba algas atkarīgas no darba apstākļiem. Ļoti smagiem fiziskiem darbiem un arī darbiem, kas norit neveselīgos apstākļos, algas parasti augstākas. Tā apakšzemes darbi kalnraktuvēs un ķīmiskās fabrikās, kur dažādi izgarojumi bojā strādnieku veselību, tiek labāki atalgoti nekā samērā veselīgākie darbi citās rūpniecības nozarēs vai lauksaimniecībā. Arī ļoti smagi fiziski darbi, kas prasa no strādnieka lielu muskuļu enerģijas patēriņu, jāsamaksā labāki par samērā vieglākiem fiziskiem darbiem.

Tālāk algas atkarīgas no sagatavošanās, kādu darbs prasa no strādnieka. Dažādu specialistu darbs prasa ilgu un pamatīgu strādnieku apmācību un tāpēc tiek augstāku vērtēts par vienkāršo fizisko darbu. Kvalificētiem strādniekiem jāzaudē daudz pūļu, laika un līdzekļu mācoties, kāpēc vēlāk, iestājoties darbā, tiem jāsaņem atalgojums ne tikai par tagadējo darbu, bet arī atlīdzība pār mācības gadiem. Te meklejams iemeslis, kāpēc parasti smago fizisko darbu vērtē stipri zemāku par daudz vieglāko kvalificēto strādnieku darbu. Pirmais neprasa gandrīz nekādas strādnieku apmācības un pieejams visiem; tāpēc šie arī konkurence lielāka.

Noteicošs iespaids uz algām ir darba ražīgumam. Pielietojot rūpniecībā arvien vairāk modernās mašīnas, darbs ar katru dienu top ražīgāks. Mašīnu darbs prasa no strādnieka lielāku veiklību un apķēribu. Strādnieks cieši saistīts pie mašīnas apkalpošanas un mašīna strādnieku piespiež intensīvāki strādāt. Līdz ar darba ražīgumu kāpj arī darba alga. Tā pirms kara visaugstākās algas bij Amerikā un Anglijā, kur rūpniecībā ieguldot lielus kapitalus, panāca augstu darbu ražību. Vācijā algas bij apmēram par 25% zemākas, nekā Anglijā, un viszemākās tās bija tādās mazattīstītās valstīs, kā Krievijā; tur arī darba ražīgums bij ļoti zems. Darba ražīgums stāv ciešā sakarā ar strādnieka garīgo attīstības līmeni. Jo strādnieks izglītotāks, jo viņš arī ir apķērigāks un viņa darba ražīgums augstāks. Vakareiropas un arī Latvijas strādnieku darbs daudz produktīvāks par rakstīt nemācētāju krievu strādnieka darbu. Ar to starp citu arī izskaidrojams, kāpēc Latgales

un Lietavas laukstrādnieki lētāki par Kurzemes un Vidzemes vietējiem strādniekiem, — jo pirmo darbs ir mazāk ražīgs.

Darba ražīgums nosaka augstāko robežu, līdz kurai var kāpt darba alga. Darba alga nevar būt lielāka par saražotā produkta vērtību. Bet viņa nevar būt arī tik liela, kā saražoto produktu vērtība. Tagadējā kapitalistiskā iekārtā no produktu vērtības jāatlīdzina vēl kapitāla rente un zemes rente. Lai gan pēdējā laikā pirms kara varēja novērot, ka darba algas pieauga uz kapitāla un zemes rentes rēķina, bet izskaust pavisam šās pēdējas ienākuma daļas nevar. Daži tautsaimnieki arī norāda, ka darba algu celšanās nāk par labu darba intensīvitātei. Pastāvot lielākām algām, strādnieka dzīves labklājības līmenis paceļas un līdz ar to ceļas arī viņa darba spējas un darba produktivitāte.

Tāpat algām ir sava zemākā robeža, zem kuŗas tās vairs kristies nevar. Darba algai vajaga būt vismaz tik lielai, lai strādnieks varētu sagādāt sev un savai ģimenei visnepieciešamo uzturu un pienācīgi audzināt savus bērnus. Bet mūsu dienu attīstītajam strādniekam ir arī savas garīgas vajadzības; tāpēc darba alga tikai ļoti retos gadījumos uz neilgu laiku var noslīdēt līdz šim uzturas minimumam. Parasti algas ir tik augstas, ka pietiek arī garīgo vajadzību apmierināšanai. Algas parasti svārstās starp augstāko un zemāko robežu, starp ražotā produkta vērtību un strādnieka ģimenes uztura minimumu.

Darba alga kopējā ienākumā stāv pretējās attiecībās pret kapitāla renti; algai ceļoties, kapitāla rente krītas (un otrādi). Strādnieki cenšas izprasīt sev lielākas algas, bet kapitalisti cenšas maksāt pēc iespējas zemākas algas, lai paliktu pašiem lielāka kapitāla rente. Tā strādnieki ar uzņēmējiem atrodas pastāvīgā cīņā un tas, kas izrādās par stiprāko, diktē otram savus noteikumus un nosaka algas augstumu. Tā algas augstums beidzot atkarīgs lielā mērā no strādnieku sociālā spēka.

Kamēr strādnieki stāv pretīm kapitalistiem neapvienoti, katrs par sevi, tikmēr tie, dzīdamies pēc darba un maizes, viens ar otru konkurē un spiesti pieņemt to darba algu, kādu piedāvā uzņēmējs. Neapvienotiem strādniekiem, ciktāl tos neaizstāv valsts vara, pašiem nav nekādu līdzekļu sevi aizstāvēt uzņēmēja priekšā. Turpretīm, viena darba strādniekiem apvienojoties biedrībās, apstākļi noteikti mainās. Tad ar uzņēmēju ligst nevis atsevišķi strādnieki, bet biedrības pār-

stāvji. Gadījumā, ja nepanāk vienošanos, uzņēmums nevar dabūt vajadzīgos strādniekus. Apmācīt citus strādniekus, vai strādāt ar nespecialistiem izmaksātu par daudz dārgi. Tāpēc uzņēmējam, lai dabūtu strādniekus, jāvienojas ar strādnieku biedrību algu prasību ziņā. Šāda viena aroda strādnieku biedrības, kuŗu mērķis aizstāvēt strādniekus ciņā ar kapitalu, sauc par aroda biedrībām. Strādnieki drīz nojauta, kāds spēks ir arodbiedrībām un tāpēc tagad tās pastāv vai visās darba nozarēs un visās valstīs.

Arodbiedrību galvenais ciņas ierocis ir streiki. Ja uzņēmējs nepieņem arodbiedrības algas un darba noteikumus, tad strādnieki pārtrauc darbu un uzņēmumam jāapstājas. Cieš no streika pirmkārt paši strādnieki, jo, pārtraukdami darbu, tie nesāņem vairs algu, bet iztiek ar pabalstiem no arodbiedrības kases. Pabalstus arodbiedrība var izmaksāt ne visai lielūs un strādnieki dzīvo pusbadā un patērē savus personīgus krājumus, ja tādi ir. Tāpat cieš no streika arī uzņēmējs; tas nevar izpildīt pieņemtus pasūtījumus un palaiž gaŗām jaunus pasūtījumus. Ražošanai apstājoties, grūti nākas nokārtot tekošus maksājumus. Daži uzņēmumi no streika pat izput. Plaši un ieilgstoši streiki ļoti nelabvēlīgi atsaucas uz visu saimniecisko dzīvi. Apstājoties kādai ražošanas nozarei, tās vietu sāk aizpildīt ārzemju ražojumi; tādā kārtā var celties lieli traucējumi iekšzemes rūpniecībai. Ņemot vērā šādu streiku nelabvēlīgo iespaidu, pie streika parasti ķeŗas tikai visnopietnākos gadījumos. Lai konfliktus izbeigtu miera ceļā, tad uzņēmēji un strādnieki nodibina tā sauktās samierināšanas kameras, kuŗās abu puŗu pārstāvji apspriežas un cenšas izlīgt miera ceļā. Kritiskos brīžos iejaucas arī valdība un uzņemas samierinātāja lomu. No tautsaimnieciskā viedokļa vienmēr labāki, ja strīdu izbeidz bez streika, jo streiks sit dziļas brūces saimnieciskā dzīvē.

Nenoliedzami, ka pateicoties strādnieku arodbiedrībām darba algas stipri ceļas; bieži tiek gan uzstādītas arī nepieņemas prasības no strādnieku puses. Ciņā ar arodbiedrībām rūpnieki arī apvienojas īsa termiņa apvienībās. Ja strādnieki pieteic streiku vienā fabrikā, tad apvienotie uzņēmēji slēdz visi savas fabrikas un atlaiž visus viena aroda strādniekus vai izsludina lokautu. Tādā gadījumā arodbiedrībai var drīz aprūkt līdzekļu, ko streikotājus pabalstīt un strādnieki bada spiesti ciņu zaudē. Lokautu uzdevums ir radīt pretsparu arodbiedrībām

un aizstāvēt uzņēmēju intereses. Valdības uzdevums pēc iespējas šo savstarpējo cīņu mikstināt. Uzņēmēju uzvaras gadījumā tie strādniekus nospiež tik stipri, ka rada strādnieku sašutumu un nemieru, kuŗa sekas var būt lielāki politiski sarežģījumi. Strādnieku uzvaras gadījumā, pēdējie, uzstādidami savās pārmērīgās prasības, var padarīt rūpniecību par konkurences nespējīgu un apturēt tās tālāko attīstību.

Viskarstākās cīņas notiek tanīs ražošanas nozarēs, kur valda lieluzņēmumi un kur daudz strādnieku koncentrēti vienā vietā, piemēram rūpniecībā. Daudz mērenāki cīņas norit tādā ražošanas nozarē, kā lauksaimniecībā, kur kā strādnieki, tā uzņēmēji dzīvo izklaidēti un pāt arodbiedrību nodibināšana te grūti iespējama. Nekur citur streiks nav tik bīstams kā taisni lauksaimniecībā. Tur dažas nostreiktas dienas var izputināt visu gada ražu un piespiest likvidēt saimniecības dzīvo inventaru.

Uzņēmēja peļņa.

Uzņēmējs kā uzņēmuma vadītājs saņem visus uzņēmuma ienākumus un sadala tos. Strādniekiem tas izmaksā algas, kapitalistam procentus un zemes īpašniekam — zemes renti. Tā summa, kas pēc tam paliek pāri, ir uzņēmēja peļņa.

Algas, procentu un rentes apmērs ir jau noteikts ražošanai sākoties, un kā strādnieki, tā arī kapitalists zin, cik viņš saņems, neskatoties uz uzņēmuma gaitu. Uzņēmēja peļņa turpretim noskaidrojas ražošanas procesā un neizdevīgos apstākļos izrādās, ka uzņēmums pat nemaz peļņas nenes.

Uzņēmēja peļņa vispirms atkarīga no uzņēmēja inteligences un apķērības. Ļoti bieži ir gadījumi, kur vienā un tai pašā pilsētā, vienādos ārējos apstākļos, dibinās divi viena aroda uzņēmumi, pie kam, viens strādā rosīgi un nes lielu peļņu, bet otrs ar lielām grūtībām tikko spēj pastāvēt. Acīm redzot, pirmais uzņēmējs ir intelligentāks, labāks sava aroda pratējs un labāki māc izlietot saimnieciskos apstākļus. Uzņēmēja lielo nozīmi nenoliedz arī socialisti. Arī tie atzīst, ka labs fabrikas direktors var lielā mērā vairot fabrikas ienākumus, bet tādā gadījumā ir taisnīgi, ja tas saņem arī samērīgi lielu algu.

Uzņēmējs nes visu atbildību par uzņēmuma gaitu un neizdevīgos gadījumos zaudē savu mantu un stāvokli. Uzņē-

mējam vienam jāatbild par varbūtējiem zaudējumiem un tāpēc arī ir pamatoti, ja tas saņem daļu no tirās peļņas vismaz kā apdrošināšanas premiju, ar ko segt nākošus zaudējumus.

Uzņēmējam jābūt labam lietpratējam, lai uzņēmumu varētu vienmēr turēt tehnikas augstumos un tam vienmēr jācenšas atrast, izgudrot kas jauns, kas atbilst publikas vajadzībām, jo uzņēmumam nevar ļaut novecoties.

Tālāk uzņēmuma peļņa daudz atkarīga no uzņēmēja tirdznieciskām spējām. Jo izdevīgāki tas iepirks jēlvielas un pārdo gatavo produktu, jo peļņa būs lielāka. Tirgus apstākļu pētīšana un pareiza uztveršana prasa no uzņēmēja daudz garīga darba. Katram uzņēmējam jābūt arī labam organizatoram, lai viņš varētu pareizi apvienot ražošanas faktoros. No ražošanas faktoru sakopšanas un to pareizas izmantošanas visvairāk atkarājas uzņēmuma peļņa.

Kapitāla rente ir augstāka par kapitāla procentu un kapitāla īpašnieks atdod savu mantu citam tikai tāpēc, ka pats to prot mazāk ražīgi izmantot. Uzņēmējs māk no aizņemta kapitāla iegūt vairāk peļņas, nekā pats kapitāla īpašnieks, pretējā gadījumā neviens kapitāla īpašnieks naudu neizdotu.

Tā tad uzņēmējs veic ļoti intensīvu un daudzpusīgu darbu, kas katram nav pa spēkam. Daļa no uzņēmēja peļņas tad arī jāskaita kā atlīdzība par šo kvalificēto vadības darbu. Šī uzņēmēja peļņas daļa ir neapstrīdama un atņemot to zustu katra interese būt par uzņēmēju un šķiest savus garīgos spēkus. Šī peļņas daļa jau tāpēc arī rodas, ka uzņēmējs ir izveicīgāks, prot labāki kombinēt un labāki izmantot apstākļus, nekā viņa konkurenti.

Otra daļa uzņēmēja rentes ir „virspeļņa“, kuŗu piesavinās sev uzņēmējs, izmantodams svešu kapitālu un darba spēku. Kapitāla īpašnieks nesaņem visu kapitāla ienākumu, bet tikai procentus, bet pārējais paliek kapitāla lietotājam - uzņēmējam.

Pateicoties pareizai darba organizācijai, darbs arī ienes vairāk, nekā strādnieki saņem algā. Starpība starp darba ienākumu un darba algu paliek uzņēmējam. Pastāv jautājums, vai uzņēmēju var piespiest izmaksāt kapitalistam un strādniekiem visu viņu ienākumu? Viņš to nevarēs darīt, jo tad zustu interese izmantot sveša darbu un kapitālu. Ja kapitalists varētu un mācētu savu kapitālu tikpat labi izmantot kā

uzņēmējs, tad protams tas nemaz to uzņēmējam nedotu. Arī strādnieki katrā izdevīgā gadījumā, tiklīdz tie „uz savu roku“ var vairāk pelnīt nekā pie uzņēmēja, atsakās savu darbu tam pārdot un uzsāk patstāvīgu nodarbošanos. Tikai strādniekiem šī izdevība rodas reti, jo tiem nav ražošanas līdzekļu, bez kuriem mūsu dienās nekā ražot nevar.

Ja tagadējais uzņēmēju ienākuma sadalījums vispār ir netaisns, tad neapšaubāmi tomēr statistika norāda uz darba realās algas celšanos un uzņēmēju peļņas un kapitāla procentu krišanu. Tā tad ienākuma sadalījums veidojas līdz ar saimnieciskās dzīves attīstību un veidojas par labu mazākmantīgām šķirām. Atrast katrā atsevišķā gadījumā taisnīgu ienākumu sadalījumu, tas ir nākotnes tautsaimnieku uzdevums.

Izlietotā literatura.

1. Prof. Dr. J. Conrad „Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie“ I. T. 11. Aufl.
 2. Prof. Dr. J. Conrad „Leitfaden der politischen Oekonomie“ I. T. 13. Aufl.
 3. Prof. Dr. K. Balodis „Ievads tautsaimniecībā“ 2. izd.
 4. Āronu Matisa „Ievads tautsaimniecībā“.
 5. Проф. М. И. Туганъ - Барановскій „Основы политической экономіи“ V. издание.
 6. Charles Gide „Grundzüge der Nationaloekonomie“ 14. Aufl.
-

Satura rādītājs.

	Lp. p.
I. Vispārējā daļa	3
1. Ievads	3
2. Saimnieciskās dzīves attīstība	6
3. Vajadzības	8
4. Manta un īpašums	10
5. Vērtība	11
a) Vērtības teorijas	13
6. Prece un cena	15
7. Dabas iespaids uz tautas saimniecību	16
8. Iedzīvotāju nozīme tautas saimniecībā	17
9. Tautas saimniecības iekārtas	19
II. Ražošana	23
1. Ražošanas jēdziens	23
2. Daba	24
3. Darbs	26
4. Kapitāls	29
a) Kapitāla izcelšanās	31
5. Ražošanas organizēšana	32
a) Darba dalīšana	32
b) Darba savienošana	35
c) Ražošana lauksaimniecībā	36
III. Maiņa	38
1. Cena	38
2. Nauda	41
a) Naudas vērtība	43
b) Papīra nauda	44
c) Naudas vērtības svārstības	46
3. Kredits	47
a) Kredita izlietošana	49
b) Kredita nozīme	50
c) Kredita iestādes	52
d) Īstermiņa kredita bankas	53
a) Pasīvās operācijas	53
b) Aktivās operācijas	54

	Lp. p.
c) Emisijas bankas	56
d) Zemes bankas un kredita nozīme lauksaimniecībā	58
4. Apdrošināšana	60
5. Biržas	64
6. Veikalnieciskās sabiedrības	66
7. Kooperatīvi	68
8. Uzņēmēju apvienības	69
9. Saimnieciskās krīzes	72
IV. Ienākumu sadalīšana	77
1. Zemes rente	78
a) Zemes īpašuma tiesības	78
b) Zemes rentes teorijas	81
2. Kapitāla peļņa	85
3. Darba alga	89
a) Algas veidi	89
b) Darba algas augstums	91
4. Uzņēmēja peļņa	95

Lauksaimniecības pārvaldes agrākie izdevumi.

29.	Agr. K. Roze . Kartupeļu šķirņu salīdzināšanas, stādīšanas, mēslošanas un uzglabāšanas izmēģinājumu un pētījumu rezultāti (1922.-1924. g.) Ar 28 zīm. tekstā (66 lp.)	1	"	30	"
30.	Agr. J. Lūke . Sēklu tirdzniecības kontrole (31 lp.) —	"	"	20	"
31.	" " " " " " 1924/25. g. —	"	"	40	"
32.	" " Latvijas sēklas materiāla sastāvs . —	"	"	60	"
33.	E. Ozols . Zaļā burkanu lapu uts. (Trioza viridula zett. (32 lp.)	—	"	60	"
34.	Agr. J. Vārsbergs . Pļavas un ganības. (81 lp.) . —	"	"	30	"
35.	I. Latv. lopkopju kongresa materiāli. (240 lp.)	1	"	"	"
36.	Savstarp. mājlopu apdrošināšan. biedr. statuti Paskaidrojumi „Mājlopu apdrošināšana“	—	"	10	"
37.	J. Vītolīns . Skābbarība. (55 lp.)	—	"	30	"
38.	Instr. A. Elekss . Cūkkopība. Ar 24 zīm. (80 lp.) —	"	"	20	"
39.	Instr. J. Vītolīns . — Spēkbarība. (37 lp.) . . . —	"	"	20	"
40.	Prof. Dr. A. Kirhenšteins Tīrkulturu nozīme un lietošana piensaimniecībā	—	"	20	"
41.	Aizrādījumi lopkopjiem.	—	"	20	"
42.	Agr. Fr. Neilands . Kopmoderniecības, viņu nozīme, dibināšana un darbība. II. papildināts izdev. —	"	"	20	"
43.	J. Vītolīns . Lopkopības pārraudzības biedrības —	"	"	20	"
44.	Agr. Fr. Neilands . Kā iegūt pirmklasīgu pienu	1	"	—	"
45.	A. O. Bērziņš Vaislas bullis.	—	"	30	"
46.	E. Ezerģailis . Pareizā pīna lūpu kūpšana un ādnošana. Ar 9 zīm. tekstā (36 lp.)	—	"	35	"
47.	Prof. E. Liskuns . Latvijas vietējie lopi. No raksta tulkojis agr. H. Celmiņš. Ar 10 zīm. (191 lp.)	3	"	—	"
48.	Instr. H. Adamsons . Par Latvijā ievestiem daņu bulliem un viņu pēcnācējiem. Ar 27 ciltslōpu nobildējumiem (76 lp.)	1	"	50	"
49.	G. Delle . Kā ieaudzēt labas bekona cūkas. 10 ilustrācijas (17 lp.)	—	"	20	"
50.	Agr. M. Laže . Latvijas zirgu ciltsraksti I. Ērzeļi. (320 lp.)	3	"	—	"
51.	Agr. A. Elksnis . Zoļoņi un lūpbarība (latgal. izloksnē)	—	"	50	"
52.	P. Dindons . Valsts Bulduru dārzkopības skolas pārzinis. — Agrās lecētis, siltās dobes un ekonomiska augu maja (64 lp.)	—	"	20	"
53.	J. Peņģerots . Dārzāju sēklu audzēšana. (33 lp.) .	"	"	20	"
54.	P. Dindons . Ogu dārz. (42 lp.)	—	"	30	"
55.	A. Adienis, J. Laže un J. Sudrabs . Augļu un sakņaugu ražas izmantošana.	2	"	—	"
56.	J. Sudrabs . Augļu dārz. Ar 30 zīm. tekstā (68 lp.) —	"	"	40	"
57.	P. Dindons . Sipoli, cigoriņi un tomāti, ar 45 zīm. tekstā (112 lp.)	1	"	20	"

Lauksaimniecības pārvaldes agrākie izdevumi.

58.	J. Penģerots. Dārzkopības stavoklis Latvijā. (Dārzkopības pētīšanas materiāli) (128 lp.)	2	"	—	"
59.	V. Lauskis. Augļu koku apgriešana 27 zīm. (56 lp.)	—	"	80	"
60.	P. Rizga. Modernā augļu tirdzniecība. Ar 78 ilustr. (108 lp.)	1	"	50	"
61.	J. Ledus. Ienesīga biškopība. Praktiska rōkas grāmata ar 40 zīmējumiem tekstā (165 lp.)	1	"	30	"
62.	R. Balodis. Bītenka rōkas grāmata. Ar 13 zīm. tekstā (26 lp.)	—	"	20	"
63.	P. Rizga. Bišu māšu audzēšana. 83 ilustr. (46 lp.)	—	"	70	"
64.	Agr. A. Valdmans — Dzīvnieku anatomija un fizioloģija. (160 lp.)	2	"	—	"
65.	P. Galenicks. Latv. Universitātes asistents. Botanika. II. paplašin. izd. lesieta	3	"	—	"
66.	Agr. A. Zapoļskijs. Augu morfoloģija un anatomija. 20 krāsainas tabeles botanikā	15	"	—	"
67.	Lauksaimniecības vidusskolu programma.	—	"	40	"
68.	P. Bērziņš. Lauksaimniecības dubultā grāmatvešana (164 lp.)	2	"	—	"
69.	Inž. A. Leppiks. Pārskats par arķļu konkursu Priekuljos 1922. g. (39 lp.)	—	"	20	"
70.	Inž. J. Lezdiņš. Lauksaimniecības ražojumu žāvēšana. Ar 26 zīm. tekstā (48 lp.)	1	"	—	"
71.	Doc. A. Leppiks. Par trijeriem. Ar 23 zīm. tekstā (47 lp.)	—	"	40	"
72.	J. Irbe un J. Bundurs. Arķļi. Ar 37 zīm. tekstā. (38 lp.)	—	"	50	"
73.	Inž. R. Ozoliņš. Linu novākšana un mērcēšana. 8 ilustrācijas. (26 lp.)	—	"	30	"
74.	Doc. A. Raisters. Lauku saimniecību izbūve	1	"	20	"
75.	Inž. K. Zariņš. Lauksaimn. mašīnas un rīki Ar 165 zīm. (158 lp.)	2	"	—	"

Izdotās grāmatas un brošuras krājumā pie „Letas“ Rīgā, kā arī citos lielākos grām. veik. Vairumā pērkot parastais rabats.

Atrodas iespiešanā un sagatavošanā.

1. Latv. agronomu II. un III. zinātnisko kongresu darbi II. sējums.
2. Privatdocents Dr. phil. **K. Ābele.** Ievads iedzimtības mācībā.
3. Docents **J. Apsits.** Zemes un zemes strādāšana.
4. **Prof. A. Kirchensteins.** Mājkustoņu tuberkuloze.
5. **J. Brandts.** Mežkopība.
6. **V. Ducmans.** Hidraulika un hidrografija.
7. **J. Penģerots.** Dārzu ienaidnieki un viņu apkaņošana.